

Б.Н.ОРИПОВ

ТАСВИРИЙ САНЪАТ

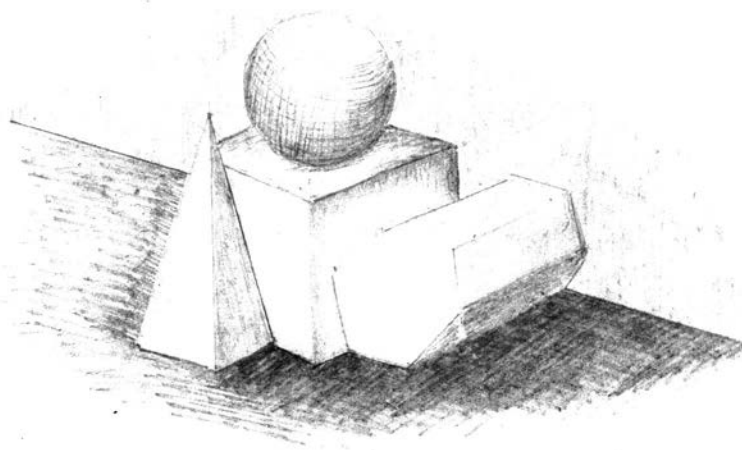
ВА УНИ УКИТИШ

МЕТОДИКАСИ

Б.Н.ОРИПОВ

ТАСВИРИЙ САНЪАТ
ВА УНИ УКИТИШ
МЕТОДИКАСИ

Педагогика коллежлари учун ўқув қўлланма



Тошкент – 2004 йил

КИРИШ

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлашни миллий дастури ишлаб чиқилиши ва уни амалга оширилиши таълим-тарбия жараёнида ғоят муҳим аҳамият касб этади. Чунки, миллий кадрлар тайёрлаш ва уни сифат-савия жиҳатидан юксалтириш – бу юқори малакали ўқитувчи-педагогларни тайёрлаш билан бирга ёш авлодга таълим-тарбия беришни ҳам юқори савияга кўтарилишини асосий омили бўлиб хизмат қилади.

Маълумки, таълим-тарбия жараёнида бошланғич синфлар таълими алоҳида босқич, алоҳида этап бўлиб, бу давр бола шахсини энг кучли ривожланиш даври ҳисобланади. Чунки, бу давр болаларни 5-6 ёшидан 10-11 ёшгача бўлган ўсиш даври бўлиб, унда бола шахси ўзининг етуклик ва ўсмирлик даврига илм, тафаккур, тасаввур, малака ва кўникмалар йиғади. Чунки, худди шу даврда бола шахсининг кўриш, кузатиш, идрок этиш, тасаввур ва тафаккур қилишга ўрганиш даврининг энг шиддатли босқичи бўлади. Шу боисдан ҳам бошланғич синф ўқитувчилари тайёрлайдиган педагогика ўқув юртлари ва уларнинг бўлимларининг ўқув режаларини ва дастурларини бугунги кун жамиятимиз талаби даражасида бўлишини таъминламоғи лозим.

Маълумки, педагогика коллежларининг «Бошланғич синф ва меҳнат ўқитувчиси» тайёрлаш бўлимларида ўқитилидагина «Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси» ўқув фани мутахассисликнинг асосий ва бош ўқув фанларидан бири бўлиб ҳисобланади. Чунки, бу ўқув фани бўладак ўқитувчи-педагогларни эстетика ва санъат асослари билан қуроллантиради, табиатдаги, жамиятдаги ва санъатдаги гўзалликни кўра билишга ўргатади. Шунингдек, бу фан айниқса, ўқитувчи касби учун ғоят зарур, ҳар соатда, ҳар дақиқада керак бўладиган – расм чизиш кўникмасини беради. Бу расм чизишни билиш ўқитувчи, айниқса, бошланғич синф ўқитувчиси учун шунчалик зарурки, - «Расмни кўрган соқов ҳам тилга киради»¹ - деган иборани эслаб ўтиш ўринли эди. Демак, бошланғич синф ўқитувчисини расм чизишни билишида бошқа ўқув предметларини ўқитишда ҳам расмдан яхши фойдаланиш имконияти туғилади.

Юқоридагилардан кўришиб турибдики, Педагогика коллежларида ўқитиладиган «Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси» ўқув фани олдида: ҳар томонлама шаклланган бошланғич синф ўқитувчинини тайёрлаш, унга эстетика, санъат ва материалистик тушунчаларни бери шва расм чизиш кўникмаларини сингдириш мақсадини қўйган ҳолда фаолият кўрсатади.

Юқоридаги анча мураккаб ва масъулиятли мақсаддан келиб чиқилган ҳолда курс ўз олдида:

1. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларига табиат-жамиятдаги нарса ва ҳодисаларни кузатиш, кўриш, уларни илмий асосда идрок этишга ўргатиш;
2. Талабаларни бадий дидини, эстетик тушунчасини, материалистик дунёқарашини, гўзаллик оламини ва ижодий истеъдодини, ижодкорлик қобилиятини тарбиялаш.
3. Нарса, воқеа, ҳодисалар тасвирини - расмини чиза билиш, уларни ижодкорлик асосида бажариш бўйича малака-кўникмалар ҳосил қилиш;

¹ К.Д.Ушинский. Танланган педагогик асарлар. Т. 1959 й. (244, 313, 314, 438 – бетларга ўқилсин).

4. Рассомчиликнинг барча тур ва жанрларидаги санъат асарларини кўра билишни, идрок этишни, тушуниб, уларни паст савиядаги, калбаки расмлардан фарқлай олиш кўникмаларини бериш;
5. Бўлажак ўқитувчи-педагогларга расм чизишни ўқитувчиларга ўргатишнинг **энг осон, қисқа, илмий асосда** бўлишининг замонавий услуби, дидактик принциплари билан таништириш каби мазмунга эга бўлган вазифаларни кўяди.

Бундай мақсад ва вазифаларни бажариш учун курс ўз мазмунига:

1. Санъат назариясидан қисқача маълумот беришни;
2. Расм чизишни ўргатиш бўйича қаламтасвир, рангтасвир, композиция, бадиий-безаш, лой ва пластилин билан ишлаш ва санъат асарларини ўргатиш;
3. Бошланғич синф ўқитувчиларига расм чизишни замонавий, энг самарали услубларда ўргатиш бўйича методик тавсиялар бери кабиларни киритади.

Маълумки, педагогика коллежларининг бошланғич синф ва меҳнат ўқитувчиларини тайёрлайдиган бўлимларда тасвирий санъат фанини ўқитилишида ўзига хос қийинчиликлар мавжуд. Бу энг аввало бу бўлимдаги талабалар расм чизиш бўйича мутлақо малакага эга бўлмаганлиги, иккинчидан бу бўлимда расм чизишни ўргатиш бўйича жуда оз вақт ажратилганлигидир.

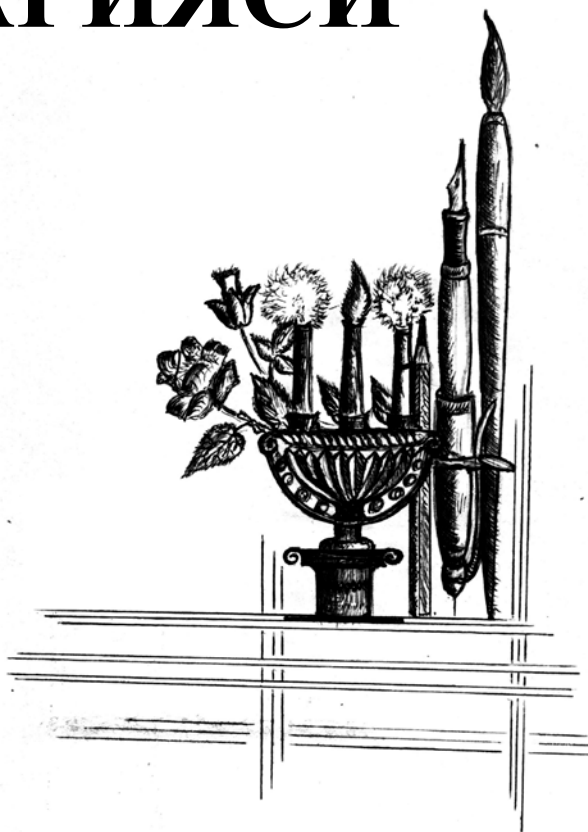
Шу боисдан қўлланмани яратишда эътиборни асосан бошланғич синф ва меҳнат ўқитувчиси учун зарур бўладиган билим ва кўникмаларни беришга қаратилди. Шунга кўра қўлланмада расм чизишни жуда оддий нарсалар расмини чизишдан бошлаб, кўпроқ машқ қилишга, ҳатто қўлланмадан фойдаланиб, мустақил ҳолда расм чизишни ўрганишгача имконият яратилди. Лекин, қўлланмада расм чизиш жуда оддий нарсалардан бошлансада, унинг ўқув материалларини давлат стандарт ива дастуридан орқада қолишга имконият берилмаган. Чунки. Қўлланмада расм чизишни анча кенг ва мураккаб жараёнлари бўйича назарий ва амалий тушунча-кўникмалар берилади.

Қўлланмада муаллифни узоқ йиллик тажрибалари асосида тузилган «Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси» (Н. 2003 й) дастури асосида яратил-

ган бўлиб, уни ёзилишида Р.Ҳасанов, Н.Ростовцев, Н.Шорохов, Қ.Косимов, М.Набиев, Н.Абдуллаев, С.Булатов, П.Алексеев, С.Савицкий, В.Кузин каби методист-олимларнинг дарслик, ўқув-методик қўлланмаларидан ижодий фойдаланилди. Адабиётлар рўйхати қўлланма охирида илова қилинди. Қўлланма мамлакатимиз мустақиллиги йилларида биринчи бор яратилаётганлиги учун унда айрим камчиликлар бўлиши мумкин. Таклиф ва фикр-мулоҳазаларни бизга ёзиб юборасиз деган умид билан китобхонларимизга расм чизишни ўрганиб олишларига омадлар тилаб қоламиз.

І – Қ И С М

САНЪАТ НАЗАРИЯСИ



I - БОБ.

Кунлик ижодкор – бу санъаткордир,

Ижодкор санъаткор – бу рассомдир.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ НАЗАРИЯСИ

Ижтимоий онг шаклларида бири - санъат-табиат ва жамиятда бўлган, бўлаётган ва бўладиган воқеа-ҳодисаларни бадиий тасвирларда ифодаданишидир. Санъат ўзида моддий оламнинг умумий ҳолатини ва ривожланишини акс эттириб, одамларга уни билдиришида муҳим восита бўлади ва уларни сиёсий, ахлоқий ва бадиий жиҳатдан тарбиялашнинг қудратли омили бўлиб хизмат қилади. Санъат воқеликнинг ўзида ифодалаш услуби ва характери, мазмунига кўра тасвирий санъат, меъморчилик, адабиёт, мусиқа, цирк, театр, кино, радио-телевидения каби турларга бўлинади.

Санъатнинг энг ижобий ва муҳим хусусияти шундаки, у фандан фарқли ўлароқ воқеа ва ҳодисаларни тушунчаларда эмас, балки сезги ва ҳис билан ид-рок қилинадиган шаклларда, типик-бадиий образларда ифодалайди.

Маълумки, ҳар бир жамият формацияси санъат ривожига ўзининг маълум иқдисодий-сиёсий позициясида туриб, маълум даражада шароит яратади. Шу боисдан ҳар бир жамият санъати ўша ўз даври талабида хизмат қилади. Санъат қайси жамиятга, қайси синфга ва миллатга хизмат қилиши ва бу синф ва мил-

латнинг иқтисодий ва сиёсий йўлида хизмат қилишига қараб, уни синфий ва миллийлик хусусияти белгиланади.

Ҳар бир жамиятдаги санъат эркин, халқчил, инсонпарвар, меҳнатсевар ва бошқа юксак инсоний ғоявийлиги асосида вужудга келса, бу санъат ўзида халқпарвар, инсонпарвар, ватанпарварлик ва миллийлик каби илғор ғояларни илгари суришга хизмат қилади. Бу санъат кенг меҳнаткашлар оммасига хизмат қилади. Бу санъат халқининг мақсади, вазифалари, орзу-умидларини сиёсий ва иқтисодий йўлини ифодалайди.

Бу санъат ҳар қандай шовинизм, бюрократизм, эгионизм, молпарастлик, ирқчилик, зўравонлик, фоҳишабозлик, айши-ишратбозлик ва ман-манликнинг барча кўринишларига қарши курашади. Бу принциплар ва талаблар бугунги жаҳон прогрессив инсониятининг эзгу ниятларини, уларнинг орзу-умидларини ҳам тўла ифода этади, Шу боисдан халқимиз ўз санъатини қанчалик ардоқлаб, унга ҳурмат ва эҳтиром билдирса, жаҳон халқлари ҳам бугунги ўзбек санъатига ана шундай ихлос ва эҳтиром билан қарайдилар.

Ўзбек рассомлари ана шу талаб ва принциплардан келиб чиққан ҳолда ўзларини қизиқтирган, ҳаяжонга солган нарсалар, воқеаларни миллийлик маънавияти асосида ўз асарлари сюжетига мавзу қилиб олдилар. Чунки, илғор санъаткор рассомларнинг дунёқараши кенг, прогрессив, илғор бўдганидек, уларни қизиқтирадиган, ҳаяжонга соладиган, ўзига тортадиган вқеа ва ҳодисалар ҳам илғор ва прогрессив бўлади. Маълумки, ўзбек рассомлари мамлакатимизнинг кенг меҳнаткаш халқ оммасидан етишиб чиққанки, улар ана шу меҳнаткаш халқнинг орзу-умиди, ҳис-туйғуси, миллий қадриятларини ва манфаатларини ҳимоя қилади ва уларни ифода этадилар.

Мустақил Ўзбекистон тасвирий санъатини миллийлиги ундан энг аввало реалистик позицияда туришни, моддий оламнинг объектив қонуниятларини эътироф этилган ҳолда тасвирлашни талаб қилади. Бу ўз ўрнида рассомдан нарса ва воқеаларни аниқ, ўзига ўхшатиб, реал ҳолда ифодалашни ва жамиятнинг муҳим масалаларини аниқ мақсад сари йўналтирилган ҳолда, бадий жиҳатдан

юксак талабларда бўлган ва ижодий ишланган санъат асарлари яратилишини талаб қилади.

Жаҳон реалистик тасвирий санъати - жаҳон халқларининг ўтмиши, ҳозирги куни ва келажакдаги ҳаётини ифода этувчи, шунингдек, табиат ва жамиятни тасвир этувчи ҳақиқий кўзгу бўлиб қолади. Биз ундан ўтмишни бугунни ва келажакни кўрамиз. Шу боисдан ҳам реалистик тасвирий санъати уеталари ўтмиш тарихини ҳам, маерия ва тараққиётни ҳам, математика ва табиётни ҳам, география ва биологияни ҳам яхши билиши лозим.

Мустақил Ўзбекистон халқининг эстетик фалсафаси, гўзалликни-санъатнинг ажралмас қисми ва категорияси, шакл ва мазмуни, унинг зарурий шарти деб кўрсатади.

Санъат жуда қадимги тарихга эга бўлиб, у жамиятнинг меҳнат фаолиятини ривожланиши, такомиллашуви ва ижтимоий фаолиятининг тараққиёти асосида шаклланди. У моддий ишлаб чиқаришни жамиятнинг иқтисодий тузуми ва меҳнат муносабатлари, қуролларини такомиллашувидан, жамият онгининг эволюцион тараққиёти жараёнида вужудга келди ва ривожланди.

Синфий жамиятнинг вужудга келиши билан санъат ҳам синфий характерга ўтди. Ҳар бир жамиятда турли синфлар мавжуд бўлганидек, ўша жамиятнинг санъатида ҳам турли синфлар манфаати, сиёсати, дунё қараши ва ахлоқини ҳимоя қилди ёки уни рад этди.

Санъатни синфий характери-унинг қайси синф вакилини қандай мазмунда ифодалашга ва қайси синфнинг иқтисодий ва сиёсий манфаатини, ҳаётини ҳимоя қилишига қараб белгиланади. И.Репиннинг «Волга Бурлақлари» асарини кузатар эканмиз, унда меҳнаткашлар оммасининг ҳаёти, уларнинг оғир турмуши ва меҳнати ифодаланади ва улар манфаати ҳимоя қилинади.

Тасвирий санъатнинг муҳим хусусиятларидан бири - инсон учун фақат борлиқни, табиат ва жамиятдаги воқеа-ҳодисалар ва нарсаларни билдирибгина қолмай, одамларга янги билим, тасаввур ва тушунчалар бериб, маънавий бойитувчи, ижодий юксалишга бошловчи қудратли фактор бўлиб, хизмат қилади.

Ёки бир сўз билаи айтганда, «Санъат, - В.Г.Белинский таърифича, - образли тафаккурдир».¹

Ана шу образлар тасвирий санъатда ўзининг яққоллиги, ишонарлилиги, объективлиги, реаллиги билан одамларнинг ақлий фаолиятига тез ва аниқ таъсир кўрсатувчи восита бўлиб хизмат қилади. Аммо тасвирий санъат асарларини ҳамма ҳам тўғри тушунавермайди. Унинг бадиий жиҳатларини тўғри баҳолай олмайди. Бундай кишилар кўргазма залларига, музейларга кириб қолишса тезгина зерикиб қоладилар, Чунки бундай томошабин асарни мароқ билан тушуниб, кўролмайди, ҳис-ҳаяжон ва кучли эҳтирос билан таҳлил этолмайди. Улар агар манзара жанрида яратилган асарларни: А. К. Саврасовнинг «Қора қарғалар учиб келишди», Й.Левитаннинг "Олтин куз", Р. Темуровнинг "Бибиҳоним ҳовлисида баҳор" кабиларни томоша қилсалар бу расмларда «қуриб қолган дарахтларни» ёки «ёз иссиғида куйиб, жизғанак бўлган дарахтларни тасвирлашибди» деган фикрда бўладилар.

Биз, бир неча санъат асарлари репродукцияларини турли ёшдаги кишилар ихтиёрига бериб, уларни фикрини билмоқчи бўлдик. Улар манзара асарларини кузатиб, "дарахтлар ва далаларни расмини чизибди", - дедилар.

Турмуш жанрида яратилган асарлар: Ж.Милленинг "Бошоқ йиғувчи аёллар", В.Г.Перовнинг "Учовлон", В.Е.Маковскийнинг "Учрашув", Ф. П. Решетниковнинг "Яна икки олдингми?", З.М.Ковалевскаянинг "Ложада" асарларини тавсия этганида "одамларни, болаларни ит ва кучукларни расмини ишлабди, манави расмда болага ит ёпишяпти, уйдагилари томоша қилаяпти", - дейишдан нари ўтмадилар. Яна бир тоифадаги томошабинлар "ўтмишдаги болаларни қийинчиликлари, яъни етим болалар, мана бу расмда болага онаси нон бераяпти, бу расмда болани ит талаяпти, бу расмда эса спектакл кўришаётган аёл ва қизларни тасвирлашипди" - дейишди.

Кузатувчи-томошабинларга Белолининг "Чўмилувчи аёл", Жорженинг "Ухлаётган Венера", Родиннинг "Ева", Ренуарнинг "Ялонғоч аёл", Рембрандт-

¹ Н.Г.Белинский. Танланган асарлар. 3-том. М. 1948 й. 67-бет.

нинг "Дания", Фолконенинг "Флора" асарлари репродукциясини кузатишга берганимизда, "Ялонғоч аёлларни тасвирлашипти", айримлари ярим ҳазил ҳолда, "Рассомларингиз чизадиган нарса тополмай қолишибди шекилли", - деб тўнғиллаб кетишди. Фақат бир, икки кишигина, «О, мен шунчалик раем чизганимда бахтли инсон бўлган бўлардим»,- дедилар. Ҳатто, айрим аёллар "Уятсизлар", - деб ҳам қўшиб қўйишди.

Яна бир кишигина, "Мен бу ҳайкални Парижда кўрганман". Мана бунисини Дрезденда кўрганман, аммо бунисини /"Чўмилувчи аёл"/ ни учратмаган эканман. Тасанно, минг тасанно, бундай асар яратган ақлга тасанно, зўр рассом экан, ким бу рассом, бу расмни қаерда босишибти, у қайси музейда сақланади, бу "классиками"? Яна бир киши, расмларни кузатар экан, ўйланиб қолди, бироз тургач, мен чет элда бўлмаганман, аммо санъатни жуда севаман расмларни тўплайман, буларни ҳаммасидан бор менда, менинг альбомларим тематика ва жанрлар бўйича тайёрланган. Родинни яхши биламан, у кўпроқ психология билан шуғулланган. Унинг альбомини бир дўстим Париждан совға қилган.

Яна бир тоифадаги киши "О, бошлабтику, жуда чиройли, кўзни қамаштиради" - деб тиржайган ҳолда қўшиб қўйди, - "ўзидан ҳам ўтказиб юборибти". Яна бир киши, расмларни кўлига олиб, бир-бир кўриб чиқдида, «Мен бунақаларга қизиқмайман, менга Р.Аҳмедов, Левитан, Шишкин, Айвазовский, Тансиқбоев, Кораханлар ёқадилар. Уларни биласизми, о.., улар табиатни кулдириб юборишади, кўпчилик буни тушунмайди, сизларга бунақа бўлса бас,,» ҳоказоларни бизга қойил қилиб тушунтириб қўйди.

Яна бир киши, биз берган манзара, портрет ва турмуш жанридан репродукцияларни кўлига олар экан, у расмлар орасидан О.Родиннинг "Ева"сини, Фолконени "Флора"сини ажратиб олиб, - "Мен,.. ҳайкалларни ееваман. Улар жонли инсонлар, тасодифан бир секундга, сизга ўз гўзаллигини намойиш этиш учун тўхтаб, сизга боқади, мана буни кўринг...а, ана инсон гўзаллиги, ўзини гўзаллигини яшираётган Ева, унга қараманг, у уялганидан, ўзининг қизлик иффатини кўз-кўз қилаётганини тушунмаяпсизми? Мен бир мартагина Парижга

борсам эдим, Родиннинг музейида албатта бўлган бўлардим. Унинг фақат 3-4 тагина асарини биламан холос. Албатта Парижга бораман, уни ҳамма асарларини фотосини олиб келаман.....", - деган фикрни айтади. (.....расмлар).

Юқоридагилардан кўришиб турибдики, санъат асарларини тушуниш учун албатта бадий маълумот бўлмоғи керак, - деган иборани келтириш жуда ўринли бўларди.

Биз музей ва кўргазма заллари бўйлаб юриб, томошабинларни туширилган дастхатларини ўқир эканмиз, уларни, - "Тасанно, хазрати инсонга, уни қўли шунчалик гулки, бу гул яратган гўзаллик олдида табиат ҳам, унинг гўзаллиги ҳам беистисно бош эгажак", - деган мазмундаги жуда кўп ёзувларни кўрамиз. Албатта бундай ёзувларни санъат илмидан хабардор, ўзи расм чизишни билма-сада, санъатни яхши тушунадиган кишилар ёзади.

Бадий дид ва маълумот том-том китоблар ўқиш ёки узундан-узок лекциялар тинглаш билан юзага келмайди, балки у кишиларни эстетик жиҳатдан тарбиялаш ва ахлоқий жиҳатларини мужассамлаштирилиши жараёнида вужудга келади. Бу жуда ёшлиқдан оила тарбиясини бошланиши билан бошланиб, у кейинчалик шахсий ва жамият /хатто маҳалла тарбияси/ тарбияси жараёнида такомиллашиб боради.

Кимки, санъат асарларини диққат билан кузатиб, у ҳақида маълум тасаввур ҳосил қила олсагина, асар ҳақида бирон бир фикр айта олади. Бунинг учун асарни томоша қилиш билан у ҳақидаги айрим маълумотларни бўледа билиши зарур. Бунинг учун болалик давридан ота-оналар назорати остида санъат асарлари репродукциясини йиғишга, улардан альбомлар ташкил этишга ўргатиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Умуман асарни кузатишда, уни автори, асарни мавзуси сюжети ва ғояси нимадан иборат эканлигини кузатиб, улар ҳақида фикр юритиш лозим. Асарлар ҳақида фикр юритиш ва уларни тушуниш, улардаги мазмун, сюжет ва ғоялар ҳақида жуда кўп марта газета, журналлар, радио ва телеткўрсатувларда ўз материалларида бериб бормоқдалар.

Маълумки, ҳар бир санъат асарида мавзу, сюжет, мазмун ва унинг ғояси, яъни расми ишладан рассомнинг мақсади нима?, шу асар билан у нима демоқчи, асарда қандай воқеа, қандай халқлар, қандай давр тасвирланмоқда?, буларнинг ҳаммаси рассомнинг бадиий маҳорати воситасида, ранг ва бўёқлар колорити асосида ифодалаб берилади. Шу боисдан асарни тўғри тушунадиган киши бўлса, у асарни мавзуси, ғояси ва сюжетини ҳам ўз билими, асарни тушуниши бўйича аниқлаши ва ифодалаши мумкин.

Р.Аҳмедовнинг "Оналик" асарини кузатар эканмиз, уни кимцир "Оналик" деса, кимдир "Тонг" дейди, яна кимдир "Қишлоқда тонг отмоқда", ва ҳоказо ким қандай тушунса, шундай атайди. Ҳақиқатда ҳам бу асарда бахтли оналик, сулум тонг, қишлоқ ҳавоси, гўзал манзара, ёш ўзбек оиласи тасвирланган. То-мошабин асарни тушиниш ва унга ўзи мавзу белгилаши учун, уни умумий композициядан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир элементни композицияга нима мақсадда киритилганини, у нарса қандай ҳолда ва қандай ҳаракатда турганини, бу ҳаракат ривожлантирилса қандай воқеа содир бўлишини аниқлаб олинса, асарни мавзуси ҳам, ғояси ҳам ва сюжети ҳам тўғри аниқланилган бўлади.

Рассомлар воқеани турли метод, характер ва мазмунда ифодалайдилар. Ана шу тасвирлаш услуби, характери ва мазмунига кўра санъат асарлари нафис санъат, графика, ҳайкалтарошлик, амалий ва меъморлик, фотография қаба санъатига бўлинади,

НАФИС САНЪАТ

Нафис санъат - реал борлиқни, ҳаётни, воқеа-ҳодисаларни бўёқлар воситасида мато, қоғоз, тахта, картонларга ишланадиган тасвирий санъат асарларига айтилади. (.....расм).

Нафис санъат асарларини рангтасвир асарлари ҳам дейилади. Чунки, ранг-тасвир асарларини мой бўёқда, акварелда, гуаш, темпера, пастелда ишланади.

Нафис санъат турига мой бўёқ ва бошқа сувда эрувчи рангларда материалларга ишланган манзара, турмуш воқеалари, жанг манзаралари, тарихий воқеалар, жонсиз табиат тўпламлари /натюрморт/, одамларнинг тўла ва ярим коматлари, мой бўёқ, акварел, гуаш ва бошқа бўёқларда ишланган деворий расмлар, шунингдек кино-театр декорациялари учун ишланган расмлар киради. Умуман бўёқ билан ишланган барча турдаги расмлар нафис санъат ёки рангтавир асарлари турига киритилади.

Рангтавир - нарса ва воқеаларни, реал борлиқни, инсои тафаккурини, бирон-бир ғояни бўёқлар ёрдамида одамлар кўрадиган ҳолатда ифода этилишидир.

Воқелиқни ва борлиқни бўёқлар ёрдамида ифодаланган санъат асарлари ҳам «рангтавир» - дейилади. (.....расм).

Рангтавир асарда нарса ва воқеани барча элементлари, уларни перспективаси, ўрни, ранги, материали, туриш ҳолати, ички моҳиятини бўёқлар ёрдамида, бадиий образ ва шаклларда ифодалайди Рангтавир асарларида - композиция, яъни асардаги нарсаларни шакли, тузилиши, уларни ўзаро боғлиқлиги, ўрни ва туриш ҳолатига кўра аниқ, тўғри ифодаланиши; колорит - рангларни уйғунлиги; ритм - асарни композицион элементларни бежирим, текис, динамик ҳолатда такрорланиши; ранг контрасти - бир ҳил рангни ўз атрофидаги рангларга мос идрок қилиниши; ранг перспективаси каби тасвирлаш воситалари асосида яратилади.

Рангтавир техникаси деганда - санъат асарини яратиш учун зарур воситаларни тайёрлаш, ундан фойдаланиш уеул - методлари тушунилади. Маълумки, рангтавир асарларини яратишда рассом турлича бўёқлардан фойдаланилади. Рассомлик техникаеи узок тарихга эга бўлиб, у рассомларнинг ижодий излаишлари билан ривожланиб такомиллашиб келди. Ибтидоий жамиятнинг полеолит давридаёқ ишланган қоялардаги табиий қизил, жигарранг, сариқ ва қора рангдаги ишлар маълум. Антик ва ўрта аср даври рангтавири табиий, минерал ва органик бўёқларда яратилган санъат асарида яққол кўринади.

Рангтасвир асарлари мойбўёқ, акварель, гуаш, темпера, пастель, рангли каламда ишланади. XV-XVI асрлардан мойбўёқда ишлаш ривожланди.

Рангтасвирни амалий ва меъморлик, хайкалтарошлик санъати билан боғлиқ ҳолда ривожланиши антик давр санъатининг асосий белгиси бўлди. Ўрта асрда эса Европа, Кавказ, ўрта Осиё, Хитой, Ҳиндистон, Японияда рангтасвирнинг катор тур ва жанрлари ривожланди. Жаҳон рангтасвирининг уйғониш даври алоҳида из қолдирди. Чунки, бу давр ўзининг илғор традициялари, фикр ва ғоялари санъат асарларида реалистик услубда ўз ифодасини топиши билан бутун санъат тарихига алоҳида муқаддима бўлиб кирди. Уйғониш даври тасвирий санъати бутун уйғониш даврининг монументал тарихини яратди, десак муболаға бўлмайди. Бу даврда ижод қилган Мазаччо, Франческа, Боттичелли, Леонардо Да Винчи, Микеланжело, Рафаэль, Тицион, Бехзод каби рассомлар ва XVIII-XIX асрларда ижод қилган Европа рассомлари Рубенс, Лорен, Веласкес, Рембрандт, Караваджо, Шарден, Луи Давид, Делокури, Констабел, Курбе, Мане каби рассомлар ижодида рангтасвир санъати ғоят ривожланди.

Ўзбекистон худудидан /Тешиктош ғори, Зараутсой, Чуст, Сополлитепа, Қизилқир, Варахша каби/ топилган буюмлар, сопол идишлар ва деворий расмлар бўёқлар билан ишланганлиги кўринади. Ўзбекистоннинг Залчаёнда қазиб очилган сарой деворларидаги, Зараўтсой қояларидаги рангтасвирлар милoddан аввалги ва милoddнинг бошларида шаклланган рангшунослик бўйича маълумотлар беради.

Эрамизнинг бошларида ва Араб истелосигача ўзбек рангтасвири анча шаклланган бўлиб, унда ҳайвонлар, одамлар. ва табиат тасвири ўз ифодасини топган. Бу Гавр қалъаси, Афрасиёб, Варахша деворларидаги рангтасвирларда ҳам ўз ифодасини топган.

Араблар ва мусулмон динини ўрта Осиёга кириб келиши билан ўзбек тасвирий санъатида жонли зотларни тасвирланиши қатъиян ман этилади. Шу боисдан VII асрдан бошлаб, ўзбек рангтасвирида портрет ва анамалистик жанрлар ривожланмай қолди. Рангтасвирда амалий ва меъморлик санъати шиддатли ри-

вожланди. Маълумки, VII-X асрларда Самарқанд ва Бухоро қоғози шухрат қозонди. Бу рангтасвирни ривожланишида катта аҳамият бўлди. Аммо мўғул истилоси (XIII-аср) энг аввало ўрта Осиё санъати, маданияти ва фанини ер билан яқсон қилди. Ўша даврнинг энг гўзал, жаҳонга машҳур Самарқанд, Бухоро, Ургенч, Хива, Ўтрор шаҳарларни кулини кўкка совурди.

XV-XVII асрларда, яъни Темурийлар даврида ўзбек тасвирий санъати яна шаклланиб, унда рангтасвир эътиборга лойиқ бўлди. Рангтаевир амалий ва меъморлик ва китоб графикаси билан биргаликда тараққий топди. К.Бехзод, М.Музаҳҳиб, А.Бухорий, М.Самарқандий каби таниқли мусаввирлар ўзбек рангтасвирини ривожланишига катта ҳисса қўшдилар. Ўзбек рангтасвири тарихига назар ташлар эканмиз, ундаги портрет ва анамалистик жанрнинг ман этилишига қарамай ўзига хос йўналишда ривожланганлиги китоб графикасида ва деворий рангтасвирларда яққол кўринади.

Советлар даврида ўзбек рангтасвири янги йўналишга кирди ва у ўзига хос йўналишда ривожланди. Унинг барча жанрлари: портрет, манзара, натюрморт, маиший, тарихий жанрлар ва амалий санъат янги мазмун, моҳият ва характерда тараққий этди. Ўзбек рангтасвирини шаклланиши ва ривожланишида Л.Бурэ, А.Николаев, П.Бенков, У.Тансиқбоев, П.Абдуллаев, А.Абдуллаев, Н.Қорахон, Ч.Ахмаров, М.Набиев, Р.Чориев, Р.Ахмедов, Б.Жалолов, Ж. марбеков, М.Саидов, З.Иногамов каби рассомлар катта хизмат қилдилар.

Мустақиллик йилларида ўзбек рангтасвирининг кекса ижодкорлари Р.Чориев, Р.Ахмедов, М.Набиев, Н.Қўзибоев, Б.Бобоев кабилар билан бирга Б.Жалолов, Ж.Умарбеков, И.Турғунназаров, Ю.Талдикин, В.Бурмакин, С.Алибеков, Акмал Нур, Л.Ибрагимов, Т.Курязов, А.Икромжонов, В.Охунов каби юзлаб ёш рассомлар ижод қилмоқдалар.

Рангтасвир асарлар ўзининг яратилиш методи, услуби, мақсади ва вазифасига кўра бир меча турларга бўлинади.

1. Монументал рангтасвир - архитектура меъморчилиги билан боғланган ҳолда, жамият ҳаётидан олинган воқеаларни ифодалаб, умумтарбиявий вазифа-

ни бажаради. Бундай асарлар асосан умумий характерда бўлиб, узокдан кўринишга мослаштирилади ва мўлжаллаб ишланади. Шу боисдан улар бино деворларига ёки бирон сатхга бўёқлар асосида ишланадиган деворий расмлар ва рангли тошлар, сопол, шиша, ойна каби материаллар воситасида ишланади. Монументал рангтасвир ишлари ҳайкалтарошлик композициялари билан ҳам ишлатилади. Бунда ишланадиган ҳайкални улуғворлигини, гўзаллигини оширишга фойдаланилади. Монументал рангтасвир ҳозирги кунда санъат саройларини, вокзалларни ва метро станцияларини безатишда ишлатилмоқда.

2. Дастгоҳли рангтасвир - махсус тайёрланган рамкага тортилган материал мато /холост/ юзасига бўёқлар ёрдамида ифода этилган санъат асридир. Бу асарлар махсус станокда ёки мольберт деб аталган қурилмада ишланади, шу боисдан бундай асарларни дастгоҳли асарлар, яъни дастгоҳли рангтасвир дейилади.

3. Декоратив рангтасвир - асосан безатиш воситасида қўлланиб, меъморлик ва амалий санъат билан боғлиқ ҳолда ишланади. Бу санъат асосан безаг санъати бўлиб, ундаги тасвирлар ҳам кўпроқ декоративлаштирилган ҳолатда ифодаланади. Бу санъат наққошлик, саҳналарни безатиш, кино санъати ва телекўрсатувларини безатипша кенг қўлланилади.

ГРАФИКА

Тасвирий санъатнинг кенг тарқалган турларидан бири графикадир. Графиканинг асосий материали оқ-қора ранг бўлиб, кўпроқ қоғозга ишланади. Бошқа ранглар жуда кам ишлатилади. Ишлатилганида ҳам махсус - плакат графикасида ишлатилади. Чунки, график рассомлар ўз асарларини фақат оқ-қора рангларда ифодалайди, қайсики, асарнинг моҳияти, мазмуни ва одам портретларини ички туйғуларини ва характерини ифодаланиши лозим бўлган асарларда ишла-

тилади. Чунки, айрим плакат асарларда воқеа ва одамнинг ички моҳиятини ҳам очиб берилади.

График расом тасвирлаётган нарса ва воқеага бўлган муносабатини ифода воситаси бўлмиш йўғон-ингичка, қўпол-нозик, узун-қиска, давомли-давомсиз, ранг-рангсиз, силлиқ-дағал чизикларда ифодалайди. Шунингдек, график расом ўз асарларини яратишда бўёқларнинг тонидан, қоғознинг оқ рангидан, қора рангининг ҳам турли хилдаги тонларидан фойдаланади.

Графика санъатининг асосини безатиш ишлари эгаллайди. Бунда плакатлар, китоб иллюстрациялари, беаглари, турли истеъмол буюмларининг кутилари учун этикеткалари, почта ва пул маркалари кўпроқ ишланади.

Графика санъати асосан тўрт турга бўлинади.

1. Станокли графика санъати - мустақил характерга эга бўлиб, у илғор-прогрессив ғояларни, фикр-туйғуларни илгари сурадиган, мустақил ҳолдаги яратилган санъат асарига айтилади.

Станокли графикада ҳам теварак атрофдаги воқеа-ҳодисаларни маълум бир сюжет асосида берилиб, унинг ғоявий-мазмунини энг актуал масалаларни ва мавзуларни ифодалайди.

Станокли график асарларни махсус асбобларда, станок ёки мольбертларда ўрнатилган ҳолда қалам, кўмир, туш, акварель, темпера, гуашларда ишланади. Бу санъат асарлари ҳам портрет, натюрморт, манзара. жанрларида яратилади. (.....расм).

2. Китоб графикаси /китоб, журнал, газета/ - станокли графикадан фарқ қилиб, у китоб, журнал, газеталарда берилаётган мавзулар мазмуни ва сюжети-ни кучайтириш, тушуниб олишни осонлаштириш, аниқликлар киритиш ва уларни қизиқарли, чиройли қилиб ишлаб чиқариш мақсадида графикадан тўла фойдаланадилар. Булар муқоваларда ва китоб-журнал ичидаги тематик иллюстрациялар, текстнинг бошидаги "заставка", текстни тугаллашидаги "концовка", абзац бошидаги "инциал" кабилардан иборат бўлади. Китоб ва журналлардаги расмларнинг барчаси мазкур журнал ёки китобда берилаётган асарлар ва

мақолаларнинг энг аҳамиятли, энг қийин, энг юқори - кульминацион нуқталар ёки "тугун", "ечим" каби ўринлар учун ишланган бўлиб, бу расмларни етук расмлар, асарнинг авторларини тавсияси ёки зарурий маслаҳатлар бўйича яратилади. Шу боисдан расмлар асар мазмунига, сюжети ва асарнинг мақсади ва вазифасига тўла жавоб беради. Рассом асарни тўла ўқиб чиқади, автор ва етук мутахассислар билан асар мазмунини таҳлил қилади ва унга расм ишлайди. Расмда бош образлар, персонажларнинг портретлари, воқеалар, содир булган манзаралар кўпроқ воқеа билан бирга берилади. (.....расм).

Китоб графикаси санъатига карикатура жанридаги расмлар ҳам киради. Бу расмлар танқидий мазмунда бўлиб, у сатирик ва юмористик характерида ифодаланади. Унда воқеанинг зарурий томони бўрттирилиб, қизиқарли, кулгили қилиб ишланади.

3. Плакат санъати – ғоят актуал, ҳозиржавоб масалаларни ифода этиб, ғоят жонли, замонавий, зарурий чақириқларга жавоб берувчи санъат асарлари ҳисобланади. Шу боисдан плакатлар тушунтирувчи, чақирувчи, реклама, агитация-пропоганда қилувчи ва маданий-оқартув ишларида асосий восита бўлиб хизмат қилади.

Плакатларни энг кучли, муҳим вазифаларни бажарувчиси – сиёсий плакатдир. Сиёсий плакат халқ учун зарурий, пишиб - етилган, долзарб, жамиятнинг иқдисодий ва сиёсий талабларга ва вазифаларига оид асарларни ташкил этади.

Плакатлар - давлат, ҳокимият, халқ чақириқлари, мурожаатлар, сиёсий ва оммавий воқеалар, ички ва ташқи /халқаро/ масалаларга оид ташвиқот ва тарғиботлар жуда тез ва ҳозиржавоблик билан халққа етказишда бош восита бўлиб хизмат қилади.

Плакат рассомлари бадиий ифода жиҳатидан ғоят кучли бўлиши билан бирга, ҳаётни, сиёсат, ижтимоий турмушни яхши биладиган кўпни кўрган, объектив мушоҳада қила оладиган сиёсий жиҳатдан етук бўлиши керак. (.....расм).

Чунки, плакат санъати - одамлар диққатини ўзига тортадиган, кўпчилик фикр-зикрини ўзига қаратадиган, ифодаланаётган воқеа бўйича бирон-бир хулосага кела оладиган, кишиларни таъсирлантира оладиган, ҳаяжонга сола оладиган даражада ифодаланиши керак.

4. Амалий графика - табрикнома, телеграммалар, конверт юзасидаги тасвирлар, этикеткалар, маркалар, тасвирдаги эмблемалар учун ишланган расмлардан иборат бўлади. Бу кўпроқ нарсаларни безатиш учун тайёрланадиган график тасвирларда ўз ифодасини топади.

Бу тасвирлар ижтимоий ҳаётни муҳим масалаларини ва вазифаларини тарғибот қилиш, энг яхши, кўпчилик учун фойдали маслаҳатлар, кўрсатмалар, воқеа-ҳодисалар билан, давлат ва ҳукуматнинг чақириқларини халққа етказиш бўйича катта хизмат аҳамиятига эгадир.

Ўзбекистонда графика санъати мустақиллик йилларида жуда яхши ривожлана бошланди. М.Кагаров, В.Апухтин, П.Анненков, Ғ.Бойматов, Л. Ибрагимов, А.Мамажонов, М.Карпузас, М.Содиқов, Б.Исмоилов, С.Редкин, С.Исоқов, И.Васильев, Л.Тиора, Л.Зуфари, Т.Аюпов, Т.Ахмадалиев, Ю. Алигер, Р.Азизов, А.Лигай, М.Фозилов кабилар катта ижод йўлида фаолият кўрсатмоқдалар.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК

Ҳайкалтарошли санъати - тасвирий санъатнинг энг қадимий турларидан бўлиб, одамлар ҳали расм чизиш ва ёзишни билмасданок лой ва ёпишқоқ материаллардан одам ва ҳайвонлар тасвирини ишлаганликлари маълум.

Ҳайкал - воқеликни ёки нарсани уч ўлчовда, ёруғ-соялар бўйича шакл ифодасида кўринадиган тасвирлар асосида фазода ифода этилади.

Ҳайкаллар - кўчаларга, майдонларга, парк-ҳиёбонларга, зал ва коридорларга, хона ва бурчакларга, биноларнинг пештоқларига, карнизларга, деворларга, медалларнинг юзаларига, танга ва значоклар сатҳларига ишланади. (.....расм).

Ҳайкалтарошлик асарлари мазмуни, моҳияти ва характериға кўра уч турға бўлинади.

1. Монументал ҳайкалтарошлик - муҳим тарихий воқеаларға, халқ қаҳрамонлари, давлат арбоблари, атоқли шахслар, рассом-ёзувчи-шоирлар, олим-фан арбоблари ва бошқа шахсларнинг хотирасига бағишлаб ишланади. Бундай ҳайкаллар катта, очиқ майдонларға, кўча бошларига қўйилади.

2. Декоратив ҳайкалтарошлик - биноларни, кўча ва хиёбонларни, боғ ва аллеяларни безаш учун ишланган ҳайкалларға айтилади. Декоратив ҳайкалтарошликни монументал ҳайкалтарошликдан фарқи: 1-дан кичик ҳажмда ишланиши билан; 2- яқиндан кўришға мўлжалланиб ишланиши; 3-дан образларни турли психологик кечинмалар асосида ишланиши билан фарқланади.

Биноларни дераза, деворларини безатиш, фонтанлар ва уйлардаги стол устларига қўйишға ишланган, уйинчоқлар шаклида ифодаланиши ва буюмларни юзасига ишланган бўртма тасвирларнинг ҳаммаси декоратив - ҳайкалтарошликнинг туриға мансубдир.

3. Дастгоҳли ҳайкалтарошлик – мустақил мазмун ва сюжетға эға бўлган, санъатни бошқа турларига кирмайдиган, кўргазма заллари, уйларға, ишхона, ўқув-жамоат жойларига қўйиш учун ишланган ҳайкалларға айтилади. Бундай ҳайкаллар кичикроқ ҳажмда бўлсада, унда инсон психологияси ва ички кечинмалари ўз ифодасини топади. Шу боисдан бундай асарлар ғоят нозик, ҳис-туйғулар билан суғорилган бўлади.

Ҳайкалтарошликнинг бу туриға: бюст-одамни ярим белигача ишланган ҳайкали, терракота - лойдан ясаиб, печда пиширилган ҳайкаллар ҳам киради.

Ҳайкаллар тузилаши ва ишланиши методига кўра думалоқ /уч ўлчовда ишланган/ ва қабарик /рельеф/ усулида ишланган турларға бўлинади, Думалоқ баландлик, эни ва узунлик ўлчовда ишланиб, у бирон таглик /станок-дастгоҳ/ устиға қўйиб ишланади. Уни айланиб кўриш мумкин.

Қабарик /рельеф/ ҳайкалини фақат бир томондан кўрилади. Чункв, уни маълум бир текисликка ишланади. Рельеф усулида ишланадиган ҳайкаллар ҳам

ўз ўрнида иккига бўлинади. Улар барельеф ва горельдан иборат бўлиб, горельеф - текислик юзасидан анча қабариб чиққан бўлса, барельефда тасвир юза текислигидан биров /яъни озрок/ чиққан бўлади.

Тошкент шаҳридаги Метрополитен станцияларини безатишда рельефдан анча яхши фойдаланилган. Шунингдек, А.Навоий номидаги Ўзбекистон Давлат кутубхонаси деворига ишланган шоир ва ёзувчиларнинг портретлари эса барельеф усулида ишланган. Ҳайкаллар одатда бўялмайди. Лекин айрим рельеф усулида ишланган декоратив-монументал Ҳайкалларни бўяш ҳоллари учрайди. Бу, унинг кўринишидаги таъсирчанлигини ошириш ёки асар сюжети ва мазмунини кучайтириш ёки асар ишланган ўрин, майдон ва понарамани ранг уйғунлигига мослаштириш мақсадида қўлланилади.

Ҳайкалтарошликнинг тарихи бошқа санъат турлари каби Қадимги Мисрдан бошланади. Ҳайкалтарошлик асосан Миср, Юнон, Рим, Ҳиндистон, Хитой ва ўрта Осиё давлатларида жуда қадимдан маълумлиги кузатилади. Бу санъат Қадимги Миср Ҳайкалтароши Тутмосдан бошлаб, жаҳон Ҳайкалтарошлик санъатини ривожланишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиб келган Полигнот, Фидий, Поликлет, Мирон, Леохар, Пракситель, Лисипп, Агесандр, Скопас, Микеланжело, Челлини, Физано, Леонардо да Винчи, Пилон, Гиберти, Гужон, Сансовини каби буюк Ҳайкалтарошлар кейинги Ҳайкалтарошларга хилма-хил йўналишдаги классик мактабларни мерос қилиб қолдирдилар.

Ўзбек Ҳайкалтарошлиги XX-асрнинг 40-50 йилларидан шаклланиб, жуда секинлик билан ривожланиб келди. Ўзбекистонда Ҳайкалтарошликни ривожланишида Ф.Гришченко, Д.Рябичев, М.Мусабоев, Д.Рўзиев, А.Тоиров, Х.Хусанходжаев, А.Ахмедов, Я.Шапиро, А.Бойматов, Ж.Куттимурадов каби рассомлар халқимизнинг ўтмиши, тарихи, ҳозирги ҳаётини оригинал, объектив ҳолатда, реалистик услубларда ифода этиб келдилар ва келмоқдалар.

Ҳайкалтарошлик Ўзбекистоннинг мустақиллиги йилларида жуда тез ривожлана бошлади. Бу ўзбек халқининг бир қатор буюк алломаю-бобокалонлари

ва қадимий халқ қаҳрамонлари образларини яратилиши билан ўз ифодасини топмоқда.

Мустақиллик йилларида А.Рахматуллаев, Л.Рябцов, И.Жабборов, К. Жабборов, Э.Алиев, Н.Банделадзе, П.Подосинников, Р.Миртожиев, К. Норхўрозов, У.Мардиев, А.Ҳотамов, Ж.Куттимуротов, А.Бойматов, Т.Тожиев каби рассомлар ижод қилиб келмоқдалар. Улар халқимизнинг мустақиллик йилларидаги ҳис-туйғулари, меҳнат шижоати, уларни ота-боболарини сиймоларини юксак маҳорат билан ифода этиб келмоқдалар.

АМАЛИЙ САНЪАТ

Тасвирий санъатнинг энг қадимги турларидан бири - амалий санъат бўлиб, уни асосан безаш санъати дейилади. Амалий санъат ўзининг категориясидан ҳам кўриниб турибдики, бу санъат кишиларнинг амалий ва кундалик ҳаётида, турмушида, уй-жой қурилиши фаолиятида қўлланиладиган, турмушни, оилани, рўзғор-уйларни, меҳнат қуроллари ва рўзғор буюмларини безатиш санъатидир.

Амаляй санъат сўзана-палакларга, идиш-товоқларга, гилам-полосларга, рўзғор-мебель буюмларига, кийим-кечакларига, бош ва оёқ кийимларига, ат-торлик предметлари, меҳнат қуролларига, ўйинчоқларга бериладиган бадиий - безаг композицияларидан иборат бўлади. Меъморчилик санъати дарвоза, хўжалик уйлари, жамоат бинолари, маданият ва санъат саройлари қурилишларида қўлланиладиган бадиий ва амалий безаклар ва қурилишнинг ўзига хос тузилишдаги мослилик, шакллар уйғунлигини ифодалайди.

Амалмй санъатнинг матерлалларя асосан олтин, кумуш, мис, бронза, ганч, тош, ёғоч, еуяк, лой, ип, газлама ва бўёқ кабилардан иборат бўлади.

Амалий санъат кўпроқ бадиийликка, ижодийликка амал қилади. Шу боисдан безакларнинг аксарияти такрорланмас, у табиат элементларидан нусха олинган бўлсада, албатта унга ижодий руҳ, кўриниш ва элемент киритилади.

Амалий санъат ҳам тасвирий санъатнинг бошқа турлари каби жуда қадимдан ривожланиб, кишилар турмушини бегаб келади. Инсоният эндигина одам бўлиб шаклланган давриданок ўзининг тирикчилигини ўтказиш учун овқатини топиш, уни ейиш, уни тайёрлаш учун зарурий буюм-асбоблар ясаганлар (улар қанчалик примитив бўлмасин). Уларни аста-секин қулай, чиройлироқ, қилиш учун ҳам ҳаракат қиладилар. Кейинчалик меҳнат қуроқларини, рўзғор буюмларини, ов ва жанг қуроқларини ясаш билан уни безашга астойдил киришганликлари маълум.

«Эраимиздан аввалги 3-минг йиллик ўрталарига келиб, одамлар мисни қалай, қўрғошин, рух ёки сурма билан эритиб, бронза тайёрлашни ўрганиб оладилар».¹ Бу рўзғор буюмлари қуроқ-аслаҳалар, зебу-зийнат ясашни такомиллаштириб, уларни сифатига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Санъат тарихидан маълумки, ер юзини қайси ўринларида мис ва бронзани топилиши аввал бўлган бўлса, шу халқлар санъатининг, жумладан амалий санъатни анча эрта ривож топганидан далолат беради. Ҳақиқатда ҳам Эрон, Месопотамия, Кавказ ва ўрта Осиёда амалий санъат анча илгарироқ ривожланганлиги санъат тарихига маълумдир.

Айрим манбаларда кўрсатилишича, одамлар олтиндан ҳам жуда эрта /яъни металл асридан бошлаб/ фойдаланганликлари кўрсатилади. Ҳақиқатда ҳам Миср, Ирландия, Франция, Шимолий Америка неолит давридан қолган ёдгорликлар орасида олтин буюмларнинг намуналари учрайди. Одамлар турмушига мис, бронза, олтин, темир каби металлларни кириб келиши амалий санъатнинг ривожланишига катта йўл очилганлигидан далолат беради. Одамларнинг санъат соҳасидаги билим ва малакаларини такомиллашиб, металлларга суяк ва ёғочларни қўшиб ишлатишта ўтадилар. Амалдй санъат аста-секин меъморлик санъати билан қўшилиб, ҳар иккала санъатнинг ривожланишида шиддатли даври бошланадики, бу эраимизнинг бошларидан бугунги кунгача бўлган жаҳон

¹ Н.Абдуллаев. Санъат тарихи. Т. 1986 й. 13-бет.

тасвирий санъатининг амалий ва меъморлик соҳасидаги эришилган юксак натижалари билан белгиланади.

Ўзбекистон ҳудудида яшаган халқлар мисни ўзини яхлит ҳолла ишлатганлар /бу тахминан эр.авв. 3 мингинчи йиллар охири ва 2 мингинчи йиллар бошига тўғри келади/, сўнгра мисни қалайга қўшиб, бронза олганлари ва жуда кўп қурол-аслаха, рўзғор буюмлари меҳнат қуроллари ясаганлар ва уларни безаганликлари маълум. ўрта Осиёнинг Хоразм, Туркманистон, Фарғона, Чуст, Замонбобо кўли каби ерларидан топилган жуда кўп ашъевий буюмлар, безаглар, меҳнат ва жанг қуроллари, улардаги безакларнинг нозиклиги бу ерларда яшаган қадимги халқлар амалий санъати ривожидан далолат беради. ўрта Осиё ва Эрон давлатлари ҳудудида яшаган халқлар динини ўзида мужассам этган "Овесто" асарини ёзилиши ва уни безатилиши бу ерли халқларнинг тасвирий санъати, жумладан амалий санъат тараққиёти анча такомиллашганини кўрсатади.

Ўрта Осиё халқлари санъати ва маданияти ривожланишига қаттиқ еалбий таъсир этган уч салб юриши: Александр Македонский, эр.авв. 4-асрлар; Араблар истелоси эр. VII-VIII асрлари; Чингиз юришларн 13-аср, қанчалик зарар етказмасин, ўрта Осиё, жумладан, ўзбек санъати ўзига хос йўналишда ривожланиб келди.

XX-асрга келиб, ўзбек амалий санъати янги куч, шиддат билан, илмий ва фан ютуқлари асосида тасвирий санъатнинг бошқа соҳаларига боғланган ҳолда тараққиёт йўлига кирди.

Ўзбек миллий амалий санъати ўзининг тур, жанр, мазмун ва характерига кўра қуйидаги шаклларда намоён бўлиб, улар амалий санъатнинг бутун тарихий тараққиёти даврида энг нозик ва такомиллашган композициялар галереясини ташкил этади.

1. Кулолчилик. Кулолчилик - ганчкорликнинг бир тури бўлиб, табиий лойдан турли буюмлар яшаш ва уни безатишдан иборатдир. Санъатнинг бу тури кишилиқ жамиятининг неолит давриданок /эр.авв. 5-мингинчи йиллардан/ ўзлаштириб олинган. Дастлаб идишларни лойдан тайёрлаб, уни офтобда

курутиб, сўнгра махсус печларда пиширилган. Кулолчилик ер юзасининг барча халқларида ривожланган, бунинг боиси шуки, планетамизнинг барча еридаги лой кулолчилик учун ишлатилиш имкониятига эгадир.

Кулолчилик энг аввал кўлда тайёрланган бўлсада, кўп утмай уни станогини - чарх яратилган. Чархни эр.авв. 4-мингинчи йилларда Месопотамия, кейинчалик Мисрда ишлатилганлиги маълум. Чархни яратилиши билан бу санъат эркаклар кўлига ўтади. Кулолчиликнинг энг дастлабки иш услублари Осиёнинг тоғли районларида ҳалигача сақланиб келади,

Кулолчилик санъати тинимсиз такомиллашиб, ривожланиб келди. У ҳозирги кунда ўзининг рангба-ранг тур, шакл ва хилларига эга бўлиб, унинг махсус завод-фабрикалари мовжуд.

Ўзбек кулолчилиги ҳам жуда қадимдан эр.авв. II-мингинчи йилларданок шаклланиб маълумдир. Қадимги Хоразм, Чуст, Айритом, Замонбобо, Жонбосс қалъа, Фарғона, Ошқолтепа, Далварзин, Калтаминор ва кейинчалик Кўхна Ургенч, Хоразм, Хева, Афрасиёб, Бухоро, Қўқон, Шахрисабз кулолчилиги жаҳонга донг таратди.

Ўзбек классик кулолчилиги ўзининг пишиқлиги, нозиклиги, чиройли, гўзал композицияси, рангларининг ўзига хос уйғунлиги, тозаллиги ва такрорланмаслиги билан ажралиб туради. Айниқса Чуст маданиятида эрамиздан аввалги II-мингинчи йилларда яшаган халқларнинг кулолчилик санъатининг ўзига хос юксак санъати намоён бўлади. Унда такомиллашган кулолчилик, гулли сополлар, нақшинкор буюмларни нодир намуналари яратилганлигини кузатилади. (.....расм).

Феодализм даврида оид мағериаллар Афрасиёб, Бухоро, Кўхна Ургенч, Хоразм, Хева, Самарқанд, Қўқон, Шахрисабз каби шаҳарларда кулолчиликнинг нодир намуналари яратилганлигидан далолат беради. Юксак маҳоратли халқ усталари етишиб чиқдики, уларнинг нафис санъати туфайли ўзбек классик тасвирий санъатининг кулолчилик соҳаси ҳам жуда ўзига хос йўналишда такомиллашиб борди. Ўзбек классик кулолчилиги ўзининг пишиқ, нозик, сержило, чи-

ройли, кўркам ва нақшинкорлиги билан жаҳон халқлари кулолчилик, санъати орасида алоҳида ўрин эгаллаб келди. Ўзбек кулолчилигида турли хилдаги орнамент ва нақшлар, ўсимлик ва дарахтлар, куш ва ҳайвонлар тасвири асосида яратилган безаглар, турли хилдаги рангларнинг гаммалари ўз аксини топган бўлиб, бу ўзбек санъатининг ўзига хос йўналишини белгилаб келди.

XX-асрга келиб ўзбек кулолчилиги ўзининг янги услуб ва методлари, санъатнинг нозик қирралари билан бойиб, янада юкеалиб, янада ривожланиб борди. 1930-32 йилларда Самарқанд ва Тошкент керамика заводлари ишга тушди, 1943 йилда Шахрисабз керамика ўқув-устахонаси ишлай бошлади. Сўнги йилларда эса Гиждувон, Риштон, Фарғона, Наманган каби қатор керамика завод-фабрикалари ишга тушдики, булар ўзбек кулолчилигини янги эрасини бошлаб берди. Ҳозирги кунда Ўзбек кулолчилиги жаҳонга машҳур, ноёб ва нодир буюмларни яратмоқдалар. Улар Халқаро кўрғазмаларда яхши баҳоланмоқда.

Наққошлик – нақш чизиш ва яратиш санъати бўлиб, халқ амалий санъатининг энг қадимий турдаридан биридир. Нақш - арабча - гул ва тасвир сўзидан олинган бўлиб, маълум тартибда такрорланадиган геометрик шакллар, табиат материалларининг бадиийлаштирилган тасвирини маълум қоидалар асосида композицион тузилишидан ташкил топган санъат асаридир (.....расм).

Нақшларни ҳам бошқа санъат асарлари каби етук, профессионал рассомлар яратадилар. Улар ўзлари яратган нақшга ном берадилар. Нақшлар, унинг фойдаланадиган материалга кўра композиция, ранг ва уни ишлаш усуллари танланади.

Нақшлар ганч, ёғоч, лой, мис, тош, пахта, газмол-матох ва қоғоз каби материалларга бўёқларда, тушларда ва қирқиш, кесшп, тикиш услубида ишланади. Нақш ишлайдиган рассомларни наққошлар дейилади. Нақшни ва уни ўрганадиган фанни "Наққошлик" дейилади. Ўзбек наққошлиги жаҳон халқлари нигоҳини беихтиёр тортмоқда. Чунки, ўзбек наққошлигида ранглар, ҳошиялар, симметрия, ритм ва мотивларнинг ғоят нозиклиги, композициядаги жилолар-

нинг жонлилиги ва элементларнинг одамлар табиатига мос келиши, ҳис-хаяжонини кўзғата олиши бу нақшларнинг ўзига хос гўзаллигини ифода қилади.

Ўзбек нақшлари бир-бирига жуда яқин турсада, улар ўзларинининг композицияси, рангларни қўлланиши ва табиат элементларидан фойдаланиш услубига кўра ажралиб туради. Фарғона наққошлари ўз асарларида бодомгули, атиргул, анор ва мажнунтолнинг новдаларидан, гули ва меваларидан кенг, жуда моҳирлик билан фойдаланадилар. Тошкент рассомлари ҳам ўсимлик ва уларнинг гулларидан кенг фойдаланадилар. Лекин, Тошкент нақшларида рангларнинг ғоят нафислиги ва "бодом", "шобарг", "ойгул", "мадохил" каби нақшларни усталик билан бир-бирига боғлаб ишлатилиши кўзга яққол ташланади.

Хева нақшида юлдуз шаклидаги грихлар орасида ўсимлик ва гуллардан ташкил топган нақшлар жойлаштириши кўпроқ учрайди. Нақшларда барг шаклидаги безагларни кўплиги, нақш элементларини, кўп ва тигизлиги билан ўзига хос композиция ва жозиба кашф этади.

Бухоро нақши анча мураккаб нақшлар туридан бўлиб, бу нақшда симметрия, ритм, грихлар ғоят аниқ ўлчамлар асосида ташкил топган. Бухоро нақшлари кўпроқ «машрафа», «Ваза», «Коса», «Гулдонлар» услубида яратилиб, уларда гул, барг, мева ва гул буталарининг тасвирларидаги ритмларига алоҳида эътибор билан қаралиши, бу нақшларнинг ўзбек наққошлик санъатининг энг такомиллашган даражасига кўтарилганлигидан далолат беради. Бухоро нақшлари фақат безаг элементлари бўлибгина қолмай, у предметлар ва меъморлик санъатининг ҳам ажралмас бир қисмига айланиб кетган. Лекин умумий ҳолда қараганда ўзбек наққошлиги ғоят нозик, жозибали, рангларни танланиши, қайсики, аоосан кўк (ложувард), зангори (осмон ранги), яшил, сариқ, қизил, оқ ранглар билан ишланиши ўзига хос майинлик, жозиба, гўзаллик кашф этади. Ўзбек нақшларининг яна бир ўзига хос хусусияти ҳар бир рангдан такрорланмайдиган туслар яратилишидир. Шунингдек, ёнма-ён қўйиладиган рангларни ғоят юксак дид билан танланиши ўзбек нақшининг так-

рорланмайдиган гўзаллиги ва нафосатини тўла таъминлай олади. Нақшлар юза-сидаги сайқал эса одамлар кайфиятини оширишда, эҳтиросини уйғотишда ва нақш чиройини очишда яна бир самарали омил бўлиб ҳисобланади.

Ўймакорлик - ўймакорлик санъаги ўзбек амалий санъатининг узоқ тарих-га эга бўлган соҳаси бўлиб, у ёғоч, тош, ганч, металл, суяк, лой кабиларни ўйиб, қирқиб, йўниб бадиий безатиш санъатидир. Ўймакорлик санъати ўзининг иш-ланиши ва материалга кўра турларга ажралади. Унинг ёғоч, суяк, ганч, тошта-рошлик ва металл ўймакорлиги каби турлари мавжуд.

Ёғоч ўймакорлиги - ҳамма халқлар каби ўзбек халқида ҳам кенг оммалаш-ган бўлиб, бу санъат уйларнинг шипидан тортиб, устун, хари-тўсинлари, кар-низлари, эшик-дераза, рўзғор буюмлари, меҳнат қуроллари, болалар ўйинчоқларигача, безатишда қўлланилади. Бухоро, Хева, Самарқанд, Қўқон ка-би кўхна шаҳарларда ҳозир ҳам ёғоч ўймакорлигининг нодир намуналари сақланмоқда. Бу ерлардаги ўйиб гул ишланган устунлар, карниз, айвон пештоқлари, дарвоза ва эшиклар, кўп қиррали столлар, курсилар, ўқув-ёзув курсилари ўзининг нозик, гўзал ва тиник композициялари билан кишини ҳайратга солади, Бу санъат бугунги кунда ҳам ўз мавқеини йўқотмай, тобора такомиллашиб, янги-янги мазмун ва характер олиб, ўзбек меъморчилиги ва амалий санъатда етакчи санъат тури сифатида ривожланмоқда.

Суяк ўймакорлиги - асосан фил, кийик, морж ва бошқа ҳайвонларнинг шох ва суякларга ўйиб пардоз бериш, гул ва нақшлар ишлаш санъати бўлиб ҳисобланади. Бу санъат анча мураккаб бўлиб, санъаткор энг аввал суякни маълум бир шаклга келтириб, сўнгра унга пардоз беради ва ўйиб нақш ёки би-рон тасвир ишлайди. Бу санъат ҳам бугунги кунда жуда кўп ёдголик буюмла-рида кенг қўлланилмоқда.

Ганч ўймакорлиги - бугунги кунда кенг қўлланилаётган меъморлик санъа-тининг ажралмас қисми бўлиб қолмоқда. Ганч оқ рангда бўлиб, уни гипс ва тупроқ аралашмасидан тайёрланади. Ганч санъати - беагаи учун аввало девор ганч билан сувалиб, уни текисланади. Сўнгра юзага улги (махсус ганчни ўйиш

асбоби) ёрдамида тасвирлар (нақш ёки бирон безатиш элементи) чизилади. Сўнгра тасвирларнинг катта ҳажмдагилари ўйиб чизилади ва кейин майда элементлар ўйиб олинади. Тасвирлар тўла ишлаб бўлингач, пардозланади.

Ҳозирги кунда Тошкент метрополитенларининг барчасида ўзбек ганчкорлигининг нодир намуналари қўлланилмоқда. Ҳозирги кунда республикамизнинг барча шаҳар ва қишлоқ, посёлкаларида ганч ўймакорлиги санъатидан санъат саройлари, вокзаллар, кино-театрлар, клублар, мактаб, ўқув юртлари кабиларни безатилишида кенг фойдаланилмоқда. Шу боисдан ҳам бу санъат ўзининг янги-янги қирралари билан бойиб, такомиллашиб бормоқда.

Ўймакорлик санъатининг бошқа турлари - металл, тош кабилар ҳам бугунги кунда жуда кенг қўламда қўлланилиб келинмоқда. Металл ўймакорлигининг классик традициялари давом эттирилиб, бугунги кунда рўзғор буюмлари, заргарлик буюмлари, меҳнат қуроллари ва ёдгорлик буюмларини безатилишида кенг қўлланилмоқда. Тош ўймакорлиги ҳам ҳозирги кунда кўпроқ биноларнинг пештоқ ва фасадлари, монументал ёдгорликлар, ҳайкаллар ва бошқа ёдгорлик буюмларини тайёрлашда кенг қўлланилмоқда. Мармар тошлардан бу мақсадда жуда кенг фойдаланилмоқда.

Зардўзлик. Зар ип ва ипакдан тўқилган қимматбаҳо материал - газмолларга зарланган ип билан гул ва нақшлар ва бошқа тасвирлар композициясини тикиш санъати - зардўзлик дейилади. (..... расмлар).

Бу санъат эрамизнинг 1-2 асрларидан маълум бўлиб, бу Ўрта Осиё халқларида шаклланди ва ривожланди. Айниқса, Бухоро зардўзлиги ўзига хос услуб ва йўналишда ривожланди, такомиллашди. Зардўзлик икки турда бўлиб, икки усулда яратилади,

1. Заминдўзи - зар тикиладиган нақш ёки гулни таги - материали ҳам зар ип билан тикилади.

2. Гулдўзи - зар тикиладиган нақш, гул ёки тасвирни таги (фони) - яъни тасвир тикиладиган юзага ҳеч қандай ишлов берилмай нақш ва гуллар зар ип билан тикилаверилади.

Санъатнинг бу тури ўзининг Ватани бўлмиш мустақил Бухорода бугунги кунда ҳам ўзига хос йўналишда раванқ топмоқда.

Ҳозирги кунда Бухорода иккита зардўзлик корхонаси бўлиб, уларда зар дўппи, нимча, телпак, чопон, махси ва бошқа совға-ёдгорлик буюмлари тайёрланмоқда. Бугунги кунда жуда кўп хонадонларда, музейларда, ишхона ва ўқув юртларида бу санъат кошонасининг ажойиб, юксак дид билая сайқал бериб яратилган буюмларини учратамиз. Халқимиз маданиятини ривожлантиришда, чиройли кийинишимизда, турмушимизни гўзаллашиб боришида бу санъатни ўзига хос ўрни ва мавқеи албатта таҳсинга сазовордир.

Газламага гул босиш. Маъдумки, газламалар тўқилганидан сўнг унга махсус ишловлар берилади» Газлама туки-ни туки|шлиб, текисланади (яъни, охори тўқилади), сўнгра бўялади. Шунингдек, газламаларни ишлатилиши мақсадига кўра гул солинади.

Гул босиш газламани ўнг томонига турли ранглардэ, махсус машиналар (Жиккард станогиди) ёрдамида гуллар босилади.

Маълумки, ўзбек газламачилигида алоҳида ўрин эгаллайдиган мато - атласдир, Атлас - арабча сўздан олинган бўлиб, туксиз, силлик, ўрими ҳам, арқоғи ҳам табиий ипакдан тўқиладиган газламадир. Атласга гул ва нақшлар рангли ипаклар, яъни уни тўқилиши давридаёқ рангли иплар билан гул босилади. Атласга тушириладиган безак-нақшлар унинг ишлатилиши, фойдаланиш ўрнига кўра рассомлар томонидан тайёрланади. Шу нақш ва гуллар бўйича махсус рангли иплар тайёрланади.

Ўзбек атласининг шухрати жаҳонга тарқалдики, бу ўринда Марғилон, Намаяган, Қўқон, Андижон ва Самарқанд атлас фирмаларида яратилаётган нақшинкор атласлар ўзининг бежирим, майин, ғоят чиройли нақш ва кўринишлари билан алоҳида ажралиб туради. Бугунги кунда ўзбек атласининг «Қора атлас», «Баҳри карам», «Ҳосиятхон», «Наманган», «Намозшомгул», «Яхудий», «Нодира», «Нурхон», «Марғолон», «Лайли», «Ширин», «Янги Тошкент», «Саодат», «Лола» каби турлари мамлакатимизда ва бошқа чет элларда

катта шуҳрат қозонган. (.....расмлар). Буларнинг энг асосида кўпроқ рассом ва бўёвчи тўқувчиларнинг ғоят эътиборли ҳамкорлиги ва юксак дидли кузатувчанлиги ётади.

Ўзбекистонда ҳамма турдаги газламалар тўқилади ва уларга рассомларнинг классик ва ҳозирги замон услуби, шакл ва ранглар воситасида тайёрланган гул ва безаглар берилди. Уларнинг кўпчилиги станокларда босилди. Гул ва нақшларни яратишда безаг ва тасвирлар табиат материалларидан (барг, гул, шохчалар, мева-сабзавотлардан) қуш ва ҳайвонлар тасвиридан, рўзғор буюмлари ва бошқа предметлар тасвиридан фойдаланилади.

ДИЗАЙН САНЪАТИ

Дизайн санъати амалий, бадиий ва график санъатдан иборат бўлади. Бу санъат асосан техника ва унинг тараққиёти йўлида хизмат қилади. Шу боисдан уни «саноат эстетикаси» ёки «техника санъати» деб ҳам юритилади.

Маълумки, техника одамлар меҳнатини енгиллаштириш ва яратувчилик фаолиятига қулай имкониятлар ҳосил қилишнинг муҳим омилидир.

Техниканинг содда, қулай ва кўркемлиги ишчининг меҳнат шароитини яхшилади, кайфиятини оширади. Шу боисдан меҳнат куруллари, рўзғор буюмлари, техника воситаларини, унинг янги-янги форма ва турларини яратилиши жамият иқтисоди ва моддий-маънавий ҳаётини бошқаришда муҳим роль ўйнайди.

Маълумки, рўзғор буюмларидан тортиб, моддий-маънавий буюмлар, меҳнат куруллари, транспорт, техника, ишлаб чиқариш воситалари ва механизациянинг барча авлоди саноат маҳсулотлари ҳисобланади. Чунки, уларнинг барчаси завод-фабрикаларда, устахона ва цехларда тайёрланади.

Одамларнинг ҳаёти ва фаолияти учун техника воситалари ёрдамида; ишлаб чиқариладиган барча буюмлар ва предметларни ижтимоий-маданий ва эстетик

каси масалалари билан техника эстетикаси фани ёки дизайн санъаги шуғулланади.

Дизайн санъати фани - тасвирий санъатнинг энг янги турларидан бўлиб, у рассом – конструкторлик санъатидан иборатдир. Бу санъат фанини асосан саноатни бадиий лойиҳалаш фаолиятининг назарий асоси, унинг ижтимоий-иқдисодий ва тарихий тараққиёти қонуниятлари, шунингдек, бадиий лойиҳалашнинг принцип ва методлари, ясовчи (конструктор) рассомларнинг ижодий фаолиятлари каби масалаларни ўрганади.

Дизайн санъати умумий ва бадиий лойиҳалаш санъатдан иборат бўлиб, у машиналарни, техника воситаларини, бино фасадлари, деворларини, қўл асбобларини, рўзғор буюмлари, кийим-кечакларнинг янгидан-янги турларини яратадилар. (.....расмлар). Дизайн санъати бу яратишни инсон меҳнати билан гўзалликни ёнма-ён қўйган ҳолда амалга оширади. Бу ўз ўрнида кишиларни чиройли-гўзал, қулай, яхши меҳнат қилиш ва яшашга ўргатади ва уларни юксак дидли, меҳнатга муҳаббатли, маънавий-маданиятли, табиат ва жамият гўзаллигига юксак эҳтиросли қилиб тарбиялайди.

Ўзбекистон Президентининг кўрсатмаси асосида мустақил Ўзбекистоннинг техника эстетикаси илмий-тадқиқот институти ва «Миллий санъат ва дизайн» институтлари ташкил этилди. Бу институтлар саноат эстетикаси ва техника санъатининг назарий-амалий масалалари ва бу соҳа бўйича миллий хабарлар тайёрлаш билан шуғулланади.

ФОТО САНЪАТИ.

Фотография. Фотография санъати - реаль, борликни, аниқ, ўзидек (натурал ҳолда), ҳеч қандай қўшимчалар киритмай фан ва техника воситаларидан фойдаланган ҳолда ифода этиш санъатидир.

Сўнгги йилларда фотография техникасини ривожланиши ва унинг ғоят уста, изланувчан, табиат ва жамиятнинг энг нозик сирли ҳолатларини топа олади-

ган яратувчиларини дунёга келиши билан фотография асарлари одамлар хайратини оширмоқда. Шундай фото расмларни кўрасизки, у одамларда бадий жихатдан юксак кадрланишига шубҳа туғдирмайди. Шу боисдан фотография санъатини тасвирий санъатининг бир тури деб қаралиши лозимлиги аниқ бўлиб қолмоқда. Чунки, бу санъат ҳам одамларга эстетик завқ-шавқ беради, одамларни оғирини енгил қилади, одамларни тарбиялайди, ўзидан бутун бир мерос қолдирмоқда. Бу санъат ҳам бугунги кунда одамлар билан, унинг меҳнати, ҳаёти, фаолияти ва ижоди билан ҳамнафас бўлиб яшамоқда, (.....расмлар).

Мана қаршингизда В.Клепконинг "Ўзбекистон табиати эҳсони" фотоси у ўзининг оригиналлиги, инсоният меҳнати билан яратилган меваларни, ҳар қандай одам учун ҳузур бағишлаши кабилар ва предметларни ўзаро боғлиқлиги, ранг ва шаклларнинг уйғунлиги кишини хайратга солади.

Фотография санъати ҳам тасвирий санъат каби ўзининг тур ва жанрларига эга. Унинг портрет, манзара, турмуш, тарихий каби жанрлари мавжуддир.

Фотография санъати XIX асрнинг 30-йилларидан ривожланган бўлсада, бугунги кунда у аралашмаган, у кўмаклашмаган соҳа қолмади десак, тўғрироқ бўлади, У кино, телевидение, китоб босиш, журнал газеталар нашрида, қадимги тарихимизни ўрганишда ҳам йўқотилган изларни топишда (креманилистларга) ҳам, бугунги тарихимизни яратишда ҳам самарали восита бўлиб қолмоқда. Бу санъат ёш авлод тарбиясида ҳам муҳим восита бўлиб қолаётгани сир эмас.

ИКЭБАНА САНЪАТИ

Икэбана - тасвирий санъатнинг бир тури бўлиб, японча «тирик гулларнинг бадий композицияси» демақдир. Икэбана санъати одамларга энг аввало олий даражадаги руҳий кайфият бахш этади. Сўнгра инсониятни борлиққа, табиатга, одамлар меҳнатига муҳаббати руҳида тарбиялайди. Кишиларни эстетик ва бадий дидини устиради, меҳнатга, ижодга илҳомлантиради.

Икэбана санъати ўзининг тузилиши ва мазмунига кўра пайдо санъатдан фарқ қилиб, у кўпроқ ҳайкалтарошлик санъатига яқин туради. Чунки, бу санъат

композициясини бир томондан эмас, уни айланиб, ҳар томондан кўриш ва томоша қилиш имконияти мавжуддир.

Икэбана санъати кишиларни яшаш жойлари (кватира, меҳмонхона, умумий ётоқхоналар каби) га, ўқув, илмий муассаса хоналари (болалар муассасалари, мактабларнинг синфлари, аудитория, илмий лаборатория, кабинетлар, кафедра хоналари) га, меҳнат ва иш ўринлари (авлод, фабрика, устахоналар, уларнинг зал ва коридорлари, инженер ва консултацион бюрolari хоналари) га, маданий-муассасалар, соғлиқни сақлаш муассасалари ва дам олиш уйлари, кино-театр, цирк вестюбиллари ва поелари кабиларни безатилишида кенг қўлланиладига энг қулай ва жонли, тарбиявий санъат воситасидир.

Бу санъат нафакат безатиш воситасигина бўлиб қолмай, японларнинг таърифлашича, у табиатнинг бир кичик қисмини моҳир рассомнинг юксак маҳорати билан исталган жойда, исталган даврда, исталган шароитда барпо этишдир, ёки яратишдир.

Бу санъатдан фойдаланиш ўрнига, жойига ёки объектига кўра турли материаллардан фойдаланиб, турли методларда тайёрланади.

Икэбана композицияси учта - гул, барг, шохча – элементларидан ташкил топган бўлиб, бу элементларнинг уч ҳолати композиция бутунлигини, яхлитлик, тўлалигини, мазмуни ва гўзаллик-чиройини ифода этади. Композиция элементларининг уч ҳолатини:

I-чиси - композициядаги энг узун, баланд, ҳажмли шохча бўлиб, у бутун композициянинг мазмуни ва характерини ифодалайди

II-чиси - композициядаги ўртача узунликдаги шохча ёки гул (барг) бўлиб, бу композиция, мазмунини тўлдиришда, ранг ва пропорция бирлигини таъминлайди.

III-чиси - элементлар ичидаги энг кичик элемент бўлиб, у композиция мавзусини, характерини, мазмунини, ранг ва пропорцияларни тенглаштиришда, ранг уйғунлигини таъминлашда ёрдамчи элемент бўлиб ҳисобланади. (.....расм).

Икэбана композициясини чиройли, ёқимли, мақсадга мувофиқ чиқишининг асосий хусусияти ва талаби, шарти элементларни баланд-пастлигига, рангларни тўғри танланганлигига, композиция учун танланадиган идишнинг шакли, ранги ва материалига, шунингдек, оранжировка қилинган композицияни қўйиладиган ўрни, жойи ва объектига қай даражада мосланганлигига боғлиқдир. Шу боисдан, икэбана оранжировка учун танланадиган идишларга эътибор ва талаб алоҳида қўйилиб, улар чинни, фарфор, хрустал, шиша, керамика, пластмасса, металл, ёғоч кабилардан тайёрланган махсус идишлар бўлади. Бу идишлар баланд бўйли вазалар, паст бўйли лаган, тарелка, корзинка шаклидаги идишлардан иборат бўлади (расмлар).

Икэбана санъати бундан 600 йил муқаддам Японияда ташкил топиб, унинг 60 га яқин тур ва услублари вужудга келган бўлсада, унинг Икеноба, Нагеира, Морибана, Охара, Согецу каби мактаблари ўзига хос услуб ва йўналиш яратдилар, бу санъатни ривожланишига муносиб ҳисса қўшдилар.

Икэбана санъатининг жаҳон халқлари санъати орасига асга кириб бораётган бугунги кунда, Японияда бу санъатнинг яна бир янги тури – Ақобана санъати вужудга келди. Бу санъат - қуритилган гул, барг, шохча, мева, ҳайвонлар, ва бошқа табиат материалларидан қайта ишлаш асосида махсус рамка ичида бадиий композиция яратишдир.

ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ ЖАНРЛАРИ.

Тасвирий санъатнинг қайси бир асари бўлмасин, у ўзининг ғоявий мазмуни ва сюжетида кўра бирон-бир жанрда ифодаланади. Тасвирий санъатнинг тарихий, одам юзи (Портрет), ҳарбий, маиший, манзара, куш ва ҳайвонлар тасвири (анамалистик) ва натюрморт каби жанрлари мавжуд (расмлар).

1. Тарихий жанр. Тарихий жанрда яратилган асарлар эиг аввал тарихий воқеалар, тарихий шахслар, тарихий муносабатларни ифодадайтиди.

Бу жанр жуда қадим замондан Қадимги Миср санъатидаи бошланада ва ривожланиб келди. Бу санъат Миср меъморчилиги билан, яъни Малика Нефретари мақбарасидаги рангли бўртма тасвирлардаи бошланиб, бугунги кундаги метрополитен залларига ишланган тасвирларгача ривожланиб келди. Бу жанр портрет ва манзара жанрига жуда яқин туради. Бу жанрда қадимги хайкалтарошлар, рассомлардан тортиб, уйғониш даври, Европа, Осиё ва мамлакатимиз рассомчилигини етук усталари ишлаб келдилар.

2. Ҳарбий жанр. Ҳарбий саркардадар ва жанг манзараларини ўз сюжетида ифодалаган асарлар ҳарбий жанрига мансуб бўлади. Бу жанр ҳам жуда қадимдан Шарқ ва Ғарб халқлари санъатида ўз ўрнини топган.

3. Одам юзи тасвири (портрет) жанри. Тасвирий санъатнинг энг мураккаб жанрларидан бири одам юзини тасвирлаш бўлиб, бу рассомдан шакл, нисбат ва ранглари моҳир устаси бўлиш билан бирга, одам шахсини, яхши тушуниши, унинг психик ҳолатини идрок эта олиши, унинг ҳис-туйғуларини кўра олиши, юз таранглиги, юздаги рангни расм ишлаётгандаги ҳолатига мос келиши, кишининг юрагидаги бўлаётган ўзгаришларни, психик ҳаяжонни реал ҳолда ифодалаш малакаларига ҳам эга бўлиши керак, чунки, асар тасвирдаги кишини кимлигини, ёшини, феъл-олатини, амал-унвонини, ҳатто гавда тузилиши, бой-камбағаллигити ҳам кўрсатиб бериши лозим.

4. Манзара жанри. Бу жанрдаги санъат асарлари асосан табиат, денгиз кўринишлари ўзига хос бадиий, реал услубларда тасвирлашни ифодалайди. Чунки, тасвирлашдаги ранглар асосан табиатдан олинади. Табиат кўринишлари эса ранглар воситасида ўз ифодасини топади. Бу жанр ҳам жуда қадимдан Қадимги Миср, Греция, Римдан бошланади. Айниқса, Уйғониш даври, Европа ва Ўрта Осиё рассомлари бу жанрни ривожланишига алоҳида мактаб яратдилар.

5. Маиший жанр. Бу жанрдаги асарларда одамларнинг кундалик ҳаёти, турмуши, меҳнати, урф-одати, маданияти, фани, дини, эътиқоди, дунёқарашлари ўз ифодасини топади. Маиший жанр ҳам қадимдан ривожланиб

келди. Айниқса, уйғониш даври, Ўрта Осиё феодал даври, Европанинг сўнги давлари санъатида бу жанр алоҳида урин эгаллайди.

6. Натюрморт жанри. Натюрморт жанри - табиатнинг жонсиз предметларини ўз полотноларида акс эттиради. Унда гул, мева, рўзғор буюмлари, меҳнат куроллари, ўқув, санъат, спорт буюмлари, тўкин дастурхон кабилар ўз ифода-сини топади. Натюрморт асарларида нарсалар ва предметларнинг бир мазмундаги тўплами ўз ифодасини топади. Унда жонсиз предметлар ранглар воситасида жонли табиатга айланади. Бу жанр қадимги Миср меъморчилиги деворларига, фрескаларига ишланган расмлардан - Эллинизм мозаикаларидан бошланади.

7. Анамалистик – қуш ва ҳайвонларни тасвирлаш жанри. Тасвирий санъатнинг қуш ва ҳайвонларни ифодаладиган бу жанри асосан ҳайвонот лomini ифода этадиган асарлардир. Маълумки, ҳайвониот олами инсон ва табиат билан бирга, ёнма-ён яшайдиган жонзотдир. Бу албатта рассомларни тасвирлаш объекти бўлмаслиги мумкин эмас. Шу боисдан тасвирий санъат ижодиёти бошланиши биланок, бу жанрга қўл урилганлиги маълумдир. Бу жанр кўпроқ ҳайкалтарошлик ва деворий расмларда ўз аксини топиб келди. Ҳозирги кунда бир қатор рассомлар бу жанрда самарали ижод қилмоқдалар.

Тасвирий санъатнинг қайси бир тури ва жанри бўлмасин, у албатта бир-бирига боғланиши, бир-бирини тўлдириши ҳақиқий санъатнинг бош принциpidир. Шу боисдан айтиш мумкин-ки, тасвирий санъатнинг ҳамма тур ва жанрлари бир-бири билан боғлайиб, тўлдириб келда.

Ҳар бир санъат асарини кузатар экансиз, сиз унда портретни, манзарани, турмушни, тарихни, меъморлик обидаларини ҳам кўрасиз.

Сиз Қадимги Миср, Юнон, Рим, Ҳиндларнинг деворий рельефларидан, ҳайкалларидан тортиб, уларнинг Афродиталари, Венералари, Ҳинд Онаси ва раққосаларигача, ўрта аср Мадонналаригача, Рубейс гўзалларигача, Рембрандт портретларигача, Делокурунинг Озодлик онасигача, Деганинг раққосаларигача, Ренуарнинг рангтасвирларигача, К.Бехзоднинг «Зафарнома»-ю, «Бўстон», «Лайли ва Мажнан»ларигача, М.Мухаххибнинг «Навой», «Султон Санжа-

ри»гача, В.Воснецовнинг «Уч баҳодир»и, Брюлловнинг «Помпеянинг сўнгги куни»гача, Белолининг «Чўмилаётган гўзал»игача, Ремпинг «Волга бурлоклар»гача, Левитан ва Корахоннинг «Олтин Кузи»гача, Хруцкий ва Машқовларнинг «Натюрмортлар»и-ю, Р.Чориевнинг «Баҳори»-ю, Р.Ахмедовнинг «Оналик» асарларигача назар ташлар экансиз, санъат инсониятга нима учун керагу, у нима беради, санъат инсоният тарбиясида, уни ҳаётга, турмушга тўғри қарашга ўргатишда, меҳнат гўзаллигини, инсон бахтини нимада эканлигини, инсон нима учун яшаши ва курашиши зарурлигини тўла тасаввур қиласиз.

Санъат – инсониятга ақл-идрок, гўзаллик туйғуларини, илм-тафаккур, меҳнат ҳурмат, инсонга садоқатли бўқлишни, табиатга-жамиятга эстетик дид, ҳис-туйғулар билан қарашга, одамлар тақдирига, юксак эзгулик фазилатлари билан қарашга мойиллик беради, шахс камолатини тўлдиради ва яратади.

МЕЪМОРЛИК САНЪАТИ

Меъморлик - кишилиқ жамиятининг энг қадимий илмий, амалий ва маданий фаолияти бўлиб, у инсон камолотининг ёрқин йўлини ифода этади. Меъморлик - асосан уй-жой қурилиши билан боғлиқ бўлиб, унинг қонунқоидаларини ва тарихий-тараққиётини ўрганувчи фандир. Меъморлик кишилиқ жамиятини ижтимоий-маиший, ғоявий-бадий эҳтиёжларига хизмат қиладиган, турар-жой ва меҳнат фаолияти учун бино-иншоотлари қурилишидан иборатдир. Меъморлик кишилиқ жамияти шаклланиши билан пайдо бўлиб, у билаи бирга ривожланди, такомиллашди, жамият ўзгариши билан ўзгарди, у шакл-мазмун ва характер жиҳатидан такомиллашди, асрлар оша ўз мазмуни билан жамият талабига жавоб бериб келди (расмлар).

Инсоният энди шаклланганда оддий ғор ва чайлалардан бошлаган меъморлик илми ўз бошидан ибтидоий, қулдорлик, феодализм, капитализм, социализм

жамиятларини кечириб, ўзига хос тартибда ривожланиб келди. Бу даврлар меъморлик санъати тараққиёги натижасида Миср эҳромлари, Миссопотамия пирамидалари, Юнон акрополлари, амфитеатрлари, ибодатхоналари, Рим гумбазлари, равоқлари, Самоний, Амир Темур макбаралари, Самарқанд регистонлари, Французларнинг Реймее соборлари, Ҳинд Тожмаҳали ва Москва кремли ансамбллари дунёга келди. Бу обидалар ўртасида роман, готика, дорий, ионий, коринф ордерларини, карниз, фриз, капители, колонна, база каби меъморлик категорияларини яратиб, булар жаҳоннинг буюк, меъморлик обидаларини яратишнинг асосий элементлари бўлиб хизмат қилди.

Ўрта аср меъморчилиги ўзига хайкалтарошликни ва деворий рангтасвирни олиб кирди. Оддий лой ва хом ғиштлар билан бошланган меъморлик материаллари пишиқ ғиштлар, кошинлар, тош ва мрамор плиталаргача кўтарилиб борди. Жаҳон меъморлик санъатида яратилган бино ва иншоотларни ўз ҳажмини кенгайтириш билан бирга, у баландликка ва ер тубига ҳам ўсиб борди. Осмонўпар бинолар билан бирга юз метргача бўлган чуқурликдаги ер ости қасрлари (метрополитенлар) XIX-XX аср меъморчилигининг буюк тараққиёт йиллари бўлди.

Ўрта Осиё меъморчилиги қарийб, 3000 йиллик тарихий-тараққиёт ёшига эга бўлиб, у ҳам оддий лой, пахса, хом ғишт, ёғочлар билан бошланиб, жаҳоннинг энг гўзал обидаларини, шаҳарларини (Олтинтепа, Намозтепа, Жонбосқалъа, Қўйқирилганқалъа, Тупроққалъа, Тешикқалъалари, Кўхна Ургенч, Афросиёб, Ўтрор, Бухоро, Самарқанд, Хева, Варахша каби шаҳарлари) дунёга келди. Уларда меъморликнинг энг нодир услуб ва қоидалари ишлатилди. Геометрик тушунчалар, ритм, оҳанг, пропорция, композиция қабиларни Абу Наср Форобий (873-950) меъморчиликда қўлланиши ҳақида бундан қарийб 1000 йил аввал ўзининг қонун-қоидаларини яратиб берди. Меъморчиликнинг геометрия қонунлари ҳақида Форобий 10 та китобдан иборат асари узоқ йиллар Европада меъморлар учун қўлланма бўлиб келди. Меъморлик илми Ўрта Осиёда анча йиллар муқаддам фан сифатида бошланган. Аммо қурилган обидаларнинг меъморларининг номи ва фамилиясини ёздиришмаган. Лекин бечора

меъморлар ўз номларини ўз асарлари мазмунига сингдира олганлар. Улар мутахассис назариётчи-меъморлар илми билан аста аниқланмоқда.

Бухородаги Калон минорасини Усто Бақо томонидан 1127 йилда қурилди. Жарқўрғон минораоини 1108 йили меъмор Али Серахой томонидан қурилган. Шахрисабз Оқсаройини Муҳаммад Юсуф 1400 йилда, Гур Амирни Муҳаммад Исфохоний кабилар ва умуман ўрта аср ўзбек меъморчилигида Шамсиддин, Зайниддин Бухорий, Бадириддин Самарқандий, Али Нафасий, Устод Фахрали, Юсуф Шерозий, Уста Сиддик каби меъморлар катта ижод қилдилар.

Шўролар даврида Ўзбекистон меъморчилигини асосан Рус меъморлари олиб бордилар. Тошкент, Самарқанд, Фарғона, Наманган, Бухоро каби шаҳарлар меъморчилигида ҳозирги замон меъморчилиги ютуқлари қўлланилди. Бу даврда Европа меъморчилиги таъсири анча кучли бўлди. Сўнгги йиллардагина миллий услублар қўлланила бошланди (расмлар.....).

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, миллий меъморчилигимиз қайта тиклана бошлади. Мамлакатимизнинг шаҳар ва қишлоқларида бунёд этилаётган кўп қаватли бинолар ўз чиройини ўзбек миллий меъморчилик анъаналари билан намойиш эта бошлади. Мустақиллик йилларида Р.Шокиров, Ю. Холдаев, А.Турдиев, Р.Ёқубов, Ф.Турсунов, В.Акопджанян, Н.Валиева, Н.Банделадзе каби меъморлар ижод қилмоқдалар.

И – Қ И С М

=====

ПЕДАГОГИКА КОЛЛЕЖЛАРИДА

ТАСВИРИЙ САНЪАТ

РАСМ ЧИЗИШНИ

ЎРГАТИШ



Расм чизишни ўрганмоқчи бўлган кишининг бирон кунги қаламсиз ва машқсиз ўтмаслиги керак.

ПЕДАГОГИКА КОЛЛЕЖЛАРИДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ

Педагогика коллежларининг бошланғич синф ўқитувчисини тайёрлайдиган бўлимларда ўрганиладиган тасвирий санъат фани бўлимнинг асосий ўқув предмети ҳисобланади. У бўлажак ўқитувчи-педагогларни тасвирий санъатнинг назарий ва амалий асослари билан қуроллантиради.

Расм чизиш, нарсаларни бадиий безаш, предметлар шаклини лой ва пластилинда яшаш, шунингдек, реалистик расм ишлашни илмий асослари билан қуроллантиришни мазкур курс машғулотилари амалга оширади.

Тасвирий санъат курси ўзининг мақсади ва вазифасида келиб чиққан ҳолда ўз мазмунига кўра: нарсани ўзига қараб қаламда расм ишлаш; нарсаларни яққа ва гуруҳ ҳолатидаги расмини ранг ва бўёқларда тасвирлаш; тематик композициялар тузиш ва улар расмини акварел ва бошқа бўёқларда тасвирлаш; буюмларни бадиий безатиш; лой ва пластилинда турли ҳайвонлар ва одам тасвирини яратиш каби фаолиятларни киритади.

Машғулотларда теварак-атрофдаги нарса ва воқеаларни ўзига қараб хотира ва тасаввурда реалистик тасвирларини яратилади. Нарсаларни, буюмларни ва объектларни бадиий жиҳатдан безатишни ҳозирги замон эстетик талабларидан келиб чиқилган ҳолда бажариш таъминланади.

Нарсалар ва предметларни /қуш-ҳайвонларни/ натурал ва бадиий тасвирларини лой ва пластилинда ишлаш малакаларини ўқувчиларга сингдириб борилади.

Шунингдек, дарсларда рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлик ва амалий санъатнинг ижодий асарлари ҳам ўрганиб борилади.

Машғулотлар жараёнида бўлажак педагог-ўқитувчилар тасвирлашнинг калам, қоғоз, акварел, гуаш бўёқлари, пастел, рангли бўрлар, туш, резина-ўчирғич, фламастер, турли хил кистлар, щеткалар, плакат перолари, пластилин, лой, рангли қоғозлар билан ишлаш малакаларини оладилар.

Педагогика коллежларида ўрганиладиган тасвирий санъат курси фаолиятининг самарадорлиги учун ва бўлажак тарбиячиларга бериладиган назарий ва амалий билимларни оистемали, изчил, илмий, пухта, асосли бўлиши учун тасвирий санъатни ўқитилишини классик, традицион услубларига асосланган ҳолда ҳозирги замон рассом-педагог олимларнинг назарий ва амалий тавсиялари бўйича нарсани ўзига қараб расм чизишдан бошланади.¹

Нарсани ўзига қараб расм чизиш реалистик расм чизишнинг гениал асоси бўлиб, у ўқувчиларга энг аввало расми чизиладиган нарсаларнинг шакли, тузилиши, ранги, мазмуни ва моҳиятини материаллистик нуқтаи-назардан кўришни, билишни, идрок эгишни ўргатади. Иккинчидан, нарсаларнинг тузилишидаги асосий ва иккинчи даражали элементларини топа билишни, улар тасвирини яратишда деталлар конструкцияси ва композициясининг пропорционаллигини таъминлашда муҳим услуб бўлиб ҳисобланади. Сўнгра, тематик композиция, амалий безак санъати, лой ва пластилин билан ишлаш, санъат асарларини ўрганиш бўйича назарий ва амалий билимлар бериш машғулотларида тасвирий санъат ўзининг машғулотлари мазмунини ифода этади.

НАРСАНИ ЎЗИГА ҚАРАБ РАСМ ЧИЗИШ.

Нарсани ўзига қараб расм чизиш - расми чизиладиган нарса, объект ва воқеани расм чизувчининг бевосита кузатуви асосида бирон-бир текисликда ифодаланишидир.

Расми чизиладиган нарсани натура дейилади (расм).

¹ Расм чизишнинг энг самарали услуби – натурал ва геометриал услубдир. Чунки, расм чизишни сөрганиш натурага ўраб, геометрик ўришлар асосида расм чизиш билан олиб борилади. Бу услуб энг самарали, замонавий, классик ва традицион услубдир.

Расмини чизиш учун бирон таглик устига ёки бирон текисликка, маълум бир мавзу ёки композиция асосида расмини чизиш учун мослаштириб қўйиладиган натура ёки натюрморт постановка дейилади (расм).

Натюрморт эса - расмини чизиш учун қўйиладиган натура ёки постановкадаги икки ва ундан ортиқ бирон-бир мавзуда, мазмунда бўлган предметлар тўпламига айтилади (расм).

Натура қўйиладиган махсус мосяма (установка) ни таглик (подставка) дейилади. (расм).

Натурани тагига, орқасига махсус ранг, ёруғлик ҳосил қилиш учун қўйиладиган мато материални фон материали ёки драпировка дейилади. (расм).

Натюрмортни ҳосил (ташқил) қиладиган нарсаларни - натюрморт предметлари ёки элементлари дейилади.

Педагогика билим юртида ўрганиладиган нарсани ўзига қараб расм чизиш икки йўналишда: "қаламтасвир", яъни қалам билан расм ишлаш ва "рангтасвир", яъни «акварель» бўёғи билан расм ишлаш олиб борилади.

ҚАЛАМТАСВИР

Қаламтасвир – нарса ва воқеалар тасвирини чизиқ-штрихлари воситасида қалам билан ифодаланишидир. (расм).

Қаламтасвир - расм чизишнинг асоси бўлиб, у барча тасвирлаш ва ифодалашнинг бошловчиси ёки алифбосидир. Чунки, қаламда, тасвирлашни билмай туриб, ҳеч қандай нарсани расмини, тасвирини, ранги-тусини кўрсата - ифодалай олмайди. Ҳатто бадий безашда ҳам, ҳайкалтарошлиқда ҳам, меъморчилик ва амалий санъатда ҳам қаламтасвирсиз бирон иш қила олинмайди. Шу боисдан ҳам таниқли расом Микеланджело – «Қаламтасвир - шакл яратиш санъати

бўлиб, рангтасвир, ҳайкалтарошлик ва меъморчиликнинг олий нуқтаси ва барча фанларнинг илдизи – негизидир», - деб кўрсатган эди.¹

Шунга кўра қаламтасвирга расм чизишнинг асоси, негизи, бошловчиси ва академик услуби сифатида қаралиб, Қадимги Миср, Юнондан бошлаб, Хитой, Ҳиндистон, Рим-Италия, Испания, Франция, Германия, Португалия, Россия мамлакатларида алоҳида эътибор берилди ва уни мустақил предмет сифатида ўқитилиб-ўргатилиб келинади.

Қаламтасвир бўйича ҳозирги мактаблар ўзига хос тажрибага эга бўлди. Нарсани ўзига қараб расм чизишдан бошлаб, Академик композициялар яратиш-гача қаламтасвирдан фойдаланишнинг жуда кўп ҳоллари, услублари ишлаб чиқилди.

Ишланиш техникасига кўра қаламтасвир расм томонидан қўлда ишланган-оригинал ва махсус қолип-клишалар асосида печат қилинган бўлади. Печат қилинган қаламтасвир ишлар гравюра ва литография усулида ишланади.

Оригинал қаламтасвир ишлар ўзининг ишланиши услубига кўра: этюд, эскиз, хомаки иш, ижодий ва академик иш турларига бўлинади.

Этюд - тасвирланадиган предмет ва воқеани қисми ёки айрим-айрим элементларининг қаламтасвири ёки рангтасвиридир.

Эскиз – қаламтасвир ишларнинг бошланғич варианты (расм).

Хомаки иш – қисқа муддатли қаламтасвир иш (расм).

Ижодий иш – воқеликни расмнинг ўзи кўриб, ўйлаб, умумлаштириб, ўзининг бадиий тасвирлаш услуби асосида яратган яқуний, бадиий асаридир (расм).

Академик иш – расм чизишни юқори савияда ўрганиш учун тасвирлашнинг барча усул ва методларидан фойдаланилган ҳолда, узоқ муддатда яратилган қаламтасвир ишдир (расм).

Академик ишни асосан юқори малакали студентлар, магистрлар, аспирантлар, педагог ва расмлар, Академия тингловчилари ишлайдилар. Акаде-

¹ Цитата Н.Н.Ростовцевнинг «Академический рисунок» китобидан олинди. М. Просвещение. 1973 йил. 5-бет.

мик ишда тасвирланадиган нарса ва воқеа реал, аниқ, натурал ҳолда тасвирлаш услубининг ҳамма талабига жавоб Бера олиши лозим.

Педагогика коллежларида нарсани ўзига қараб расм чизишнинг қаламда ишлаш бўйича этюд, эскиз, хомаки ишлар ва ижодий ишларни бажарадилар, Шунда ҳам натура ва воқелиқдар унчалик мураккаб бўлмаган ҳолда танланади. Бунда асосан геометрик шакллар, рўзғор буюмлари, меҳнат-ўқув қуроллари, табиат материаллари, қуш ва ҳайвонлар, ўсимлик ва дарахтлар, мева ва сабзотлар кабилар расми чизилади.

Нарсани ўзига қараб расм чизишнинг қаламда бажарилган ишлари ҳам қаламтасвир дейилади. Қаламтасвир машғулотлари ўқувчиларга асосан қаламда расм чизиш, график ишларни бажариш бўйича назарий ва амалий маълумотлар беради. Амалий машқлар асосан қоғозга қаламда чизиш билан олиб борилади. Тасвирлар бузилиб қолса, хатоларни тузатишга тўғри келса, резина-ўчирғичлан фойдаланилади. Расмлар ҳар қандай текис, оқ, лекин чизилмаган ва ёғланмаган қоғозларга ишланаверилади. Расм чизиш учун махсус альбом ва қоғоз папкалари мавжуд. (расм). Қоғозларни фақат бир томонига расм ишланади.

АМАЛИЙ ИШЛАР УЧУИ ТЕХНИК ҚУРОЛЛАР.

Тасвирлаш санъатнинг ҳамма турлари учун қўлланиладиган ўқув-техник қуроллар: қоғоз, қалам, ўчирғич-резина, акварель, гуаш, фломастер, пастель, туш, кўмир таёқчаси, бўр, кист-бўёқ, мўйқалами, лой ва пластилинлар, плакат ва харф ёзиш перолари, шарикли, автомат ва оддий ёзув ручкаларидан иборат бўлади. Булардан ташқари, бўёқларни эритиш ва қўшиш учун сув (стақан ёки банкада тайёрланади), политра (қалин, картон қоғозлардан ёки нафис тахталардан тайёрланади), плакат пероларни тозалаб туриш учун бинт-латталар бўлиши лозим.

Тасвирлаш ва безатиш санъати учун ишлатиладиган юқоридаги ўқув-техник қуролларга алоҳида талаблар қўйилади.

Қоғозлар. Қоғозлар турли хил ўсимлик ва дарахтларнинг массалари ва целлюлозасидан тайёрланади. Қоғознинг ишлатилишига қараб турли хил қўшимча тўлдиргичлар ва химиявий ишланмалар берилади. Қоғозларга оқ тус берадиган, силлик, зичлик ҳолатини таъминлайдиган қатор ишловлар берилиб, асосан ёзиш-чизиш учун энг яхши навлари тайёрланади.

Қоғозни биринчи бўлиб Хитойда эрамизнинг 2-асрида ишлаб чиқилган. Хитойлилар бу янгиликларини 6-асргача сир тутиб келдилар. 6-асрдан шу усулда Японияда ҳам қоғоз ишлаб чиқарила бошланди. 8-асрдан бошлаб қатор Осиё мамлакатларида, 10-асрдан Европада ва Россияда қоғоз ишлаб чиқариш бошланди. 17-18 асрларда Голландияда қоғозни машиналарда ишлаб чиқариш бошланди.

Ҳозирги кунда жаҳонда қоғознинг 600 дан ортиқ турини ишлаб чиқарилади. Қоғоз ўзининг чидамлилигига кўра ёғоч, шиша ва айрим неметалл материаллар билан рақобатлашмоқда. Аммо қоғоз ёзув-чизув санъати ва фаолиятининг асосий материали бўлган ҳолда, унинг оқ, пушти, кўк, ҳаворанг, қизил, сариқ рангларда купрок ишлаб чиқарилади.

Қоғозлар икки ўлчовда (эни ва узунлиги бўйича) тайёрланиб, унинг шу ўлчамлари бўйича форматлари белгиланади.

Расм ва чизмалар чизиш учун қўлланиладиган қоғозлар П-форматдан (ўлчами 297x210 мм.) бошланиб, 12- (ўлчами 297x420 мм.), 22- (ўлчами 594x420 мм.), 24- (ўлчами 594x841 мм.) форматгача танланади. Қоғозларнинг буралиш, эгилиш, синиш, эзилиш, хўлланиш, ўзига ранг олиш ва ушлаб туриш ҳолатларига кўра классификацияланади. Қоғознинг энг яхши, сифатли сортлари ўқиш, ёзиш, чизиш, тасвирлаш ва матбуот учуш белгиланади.

Расм чизиладиган қоғозлар нотекис, қалам ва бўёқни яхши оладиган, яхши хўлланиладиган ҳолатда ва оқ рангда бўлади. Шу талаблардаги қоғозлар мактаб

ва ўқув юртлирининг расм фанлари учун альбом, папка, формат ҳолатида (пачкали) қилиб тайёрланади (расм.....).

Қалам. Расм чизишда қўлланиладиган қаламлар асосан юмшоқ, рангли ҳолда бўлади. Қаламлар икки хил: қаттиқ ва юмшоқ ҳолда тайёрланади. Қаттиқ қаламлар «Қ» ҳарфи билан «Қаттиқ» маъносини англатиб, Қ-1, Қ-2, Қ-3 ва ҳоказо номерларда белгиланади. Юмшоқ қаламлар «М» - «Ю» ҳарфи билан "Мягкий-юмшоқ" маъносини англатиб, Ю-1, Ю-2, Ю-3 ва ЮЮ, ҚЮ ҳоказо номерларда белгиланади. «Қ» марказдаги қаламлар қаттиқ ва рангсиз бўлса, "»Ю» марказдаги қаламлар эса юмшоқ ва ранги тўқ бўлади.

Қаламни ишга тайёрлашнинг сифати, уни иш фаолиятини самарали бўлишини таъминлайди. Қаламнинг марка ва адреслари ёзилмаган учи томонидан: 20-25 мм. очилиб, ундан 5-8 мм. грифити, қонун шаклида чиқарилади. (расм

Рангли қаламлар – мактабгача ва кичик мактаб ёшдаги болаларни расм чизишга ўргатишда алоҳида восита бўлиб ҳисобланади. Шу боисдан педагогика коллежларининг мактабгача тарбия педагогикаси ва бошланғич синф ўқитувчилари тайёрлайдиган бўлимларида рангли қаламлар билан ишлаш вв уларни қўлланиши бўйича машқлар ўтказилади. Рангли қаламлар комплект ҳолида бўлиб, улар 6, 9, 12, 18 рангдаги қаламдан ташкил топади. Рангли қаламларнинг графитлари анча йўғон, юмшоқ бўлади (юмшоқлиги 2Ю-4Ю да бўлади). Шу боисдан рангли қаламлар графити 3-4 мм. узунликда очилади. Педагогика ўқув юртининг мактабгача тарбия бўлимида рангли қаламлардан нақшлар чизишда, манзарани ва мева-сабзотлар расми ишланганда, шунингдек, бадий безаш ишларида қўлланийади.

Рангли қаламлар изини резинада ўчириш анча қийин. Шу боисдан қаламлардан фойдаланишда биринчи маротоба босмай, бенурроқ қилиб ишланади. Рангли қалам, графити ёғли, газ эзилувчи ва мўртлиги юқори бўлади. Шу боисдан рангли қаламни босмай, эҳтиётлаб ишлатилади. Рангли қаламни яна

бир хусусияти уни ўчириш оддий қора қаламдан анча қийин, шунингдек, ўчирилган ўринга иккинчи маротоба тортилган қалам ранги яхши ўрнамайди.

Кўмир таёқчалари расм ишлаш воситаларидан биридир. Аммо у қоғозга яхши ёпишмайди, кукунлари тўкилиб кетади, лекин у билан туширилган қоғоздаги тасвир кўринарли, тасвирга ўзига хос жозиба беради. Уни қоғоз юзидан курук латта ва резина-ўчиргич билан осонгина ўчириш мумкин. Кўмир таёқчадан фойдаланишда, каттароқ форматда ёки рулон қоғозлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Расм чизишда ишлатиладиган қаламтасвир воситаларидан яна бири - пастелдир. Пастель ҳам кўмир таёқча шаклида бўлиб, йўғои стержен шаклида, турли рангдаги графитдан иборатдир. Пастель, рангли бўр ёки рангли қаламлар каби нотекис қоғозда яхши ёпишади. Шунга қарамай у ҳам рангли -қалам каби қоғозга ёмон ёпишади, кўмир ранги каби яхши из қолдиради. Уни ўчириш ҳам рангли қалам каби қийинроқ, сабаби у ҳам рангли графитдир.

Тасвирлаш воситаларидан яна бири фломастерлар бўлиб, улар асосан декоратив безаш ишларида, айрим рангли этюдлар ва хомаки тасвирлар ишлашда қўлланилади. Фломастер ёғли ва спиртли бўёққалам бўлиб, у расм ва чизмачилик учун чиқарилган қоғозларга яхши ёпишади. Фломастер билан тушурилган тасвирдаги хато ва камчиликни тузатиш анча мушкул, чунки уни ўчиргичлар ололмайди, лезвия билан қирқиб бўлмайди, чунки фломастер бўёғи қоғозга сингиб кетади. Шунинг учун ҳам бадий безатиш ишларида чизиқлар аввал қалам билан оч рангда чизиб, из қилиб олинади ва сўнгра фломастер билан чизиқлар устидан зарурий тасвирлар чизилади.

Акварель бўёғи. Нарсани ўзига қараб расм ишлашни кўпроқ қаламда олиб борилсада, нарсалар ранги, нарсалар ранг, шакл ва сояларини реалистик тасвирларини яратишда акварель асосий тасвирлаш воситаси ҳисобланади. Тематик расмларда эса барча фаолият фақат акварель бўёғида олиб борилади»

Акварель - италянча - сувда эрийдиган бўёқ маъносини билдириб, унинг таркибига табиий бўёқ кукунли ва боғловчи моддалар, яъни дарахтлар елими ки-

ради. Акварель, ўз номига содиқ қолиб, сувда жуда яхши эрийди. Акварель бўёғи ғоят тиниқ, тоза ва равшандир. Акварелда оқ ранг бўлмайди, унинг ўрнида бўёқларнинг тиниқ, нозик, юпқа қатлами қўлланилади. Ёки оқ юзанинг ўзи қолдириладики, бу тасвирдаги оқ ранг ўрнини ифода этади.

Акварель бўёғи қадимги Мисрда пайдо бўлиб, кейинчалик Хитой, Япония, Юнонистон, Италия ва Европа мамлакатларига таркалади.

Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистон ҳудудида яшаган халқларда акварел ва бошқа бўёқлардан жуда қадимдан фойдаланганлиги маълум.

Феодализм даврида акварел ва рангдан асосан нақш ва миниатюра санъатида фойдаланилиб, китоб безатишда ва уйларни нақшлашда кўпроқ ишлатилган. Кейинчалик, акварель билан ишлаш рассомлар ижодида, монументал декоратив санъатда, мактаб ва муассасаларни безатишда, ўқувчиларга расм чизишни ўргатишда кенг фойдаланила бошланди. Ҳозир мактабларда мактабгача ва мактабдан ташқари муассасаларда болаларни расм чизишга ўргатишда асосий рангтасвир воситаси бўлиб акварель бўёғи ҳисобланади.

Акварель бўёғи билан расм ишлашга ўрганишда, унинг ўзига хос тасвирлаш услублари бўлиб, бу махсус майин, юмшоқ, мўйқалам (кистлар), бўлишини талаб қилади. Мўйқаламлар учли, учсиз – бурчакли ва ёйсимон қилиб қирқилади. Ўрганиш даври учун ҳар уччаласидан бўлиши мақсадга мувофиқ бўлади (расм.....).

ТАСВИРИЙ ВОСИТАЛАР

Маълумки, расм ва расм чизиш қалам ва бўёқларда олиб борилиб, тасвирлар чизиқлар, штрихлар, нуқталар, ранг тонлари воситасида яратилади.

Чизиқлар - тасвирлашнинг бош воситаси бўлган ҳолда ҳар қандай нарса ва предметлар шакли, тузилиши, ранги ва ёруғ-соялари чизиқлар ёки майда чизиқлар-штрихлар воситасида ифода эгилади. Чизиқлар ўзининг яратилишига,

яъни унинг узун-қисқалиги, йўғон-ингичкалиги ва тиниқ (рангли) – хира нурсизлигига кўра тасвирлар яратишда турлича ўринларда, турлича ҳолатларда қўлланилади (расмлар.....).

Расмкашликда ғоят кўп ўринларда, қайсики энг катта масофаларни тасвирлашдан тортиб, энг қисқа, тор, ёйсимон ва нотекис ўринларни, ёруғ-сояларни, ҳатто тезлик ва секинликни ҳам тасвирлай оладиган восита бу шжрихлардир (расмлар.....).

Шшрихлар – сиртларнинг ҳолатини, уларни текис-нотекислигини, тозаллиги ёруғ-сояларини, шуъла ва яркироқлигини ҳам ифода этиш воситаси бўлиб хизмат қила олади.

Расм чизувчи штрихдан фойдаланганда, энг аввал у штрих бериладиган ўринни яхши кузатиши, штрих йўллари топа олиши, уни идрок этиши зарур.

Штрихлар – текисликнинг йўналишига кўра тик, ётиқ, ўнгга, чапга қиялатилган, икки томонлама, устма-уст берилади. Аммо шуни эсда тутиш лозимки, расм чизувчи штрих чизиқларини (албатта бир йўналишдагисини) паралел ҳолда бўлишига жуда яхши эътибор бериши керак. Бу штрихлар оддий расм ёки этюд чизишдан бошлаб, академик, расм чизишгача асосий тасвирлаш воситаси сифатида қўлланилиб келинади.

Тасвирлашнинг яна бир воситаси - нуқталардир. Нуқталар камроқ ишлатилсада, ундан ҳар қандай текисликни, масофани, ёруғ-сояларни тасвирланиши мутлоқ мумкин. Айрим ҳолда сирт текислигини, ундаги ёруғ-сояларни, ёки суюклик юзаларини ифода этишда ҳам нуқтадан кенг фойдаланилади (расмлар.....).

Маълумки, ҳар бир предметни сирти, интерьерлар ёки ҳаво перспективалари ва масофалари маълум бир ранг тонида ифода этилади. Ёки бир текислик бир неча ранглар қоришмасидан ёки штрихларни турли ранг (ёруғликдагисидан) ҳолатларидан фойдаланган ҳолда ифодаланади.

Расм чизишга ҳавас қўйиб, уни ўрганишга астойдил киришаётган ҳар бир киши ишни шошилмай, нарсани ўзига қараб расмни чизиш ва унинг дастлабки

машқларини сабр-чидам билан, эринмай, мустаҳкам эгаллаб олиши лозим. Бунинг учун қўлланмада зарурий машқ кўрсатма-вазифалари берилган. Улар турли ҳолатдаги чизиқлар, штрихлар, уларни қўлланиши бўйича оддий шакллар, текисликлар берилган бўлиб, буларни машқ қилиш жараёнида қаламни ушлаш, уни йўналтириш, чизиқ ва штрихларни исталган томонга йўналтириш, исталган ҳолатда буриш, исталган ранг, ёруғ-сояларни бериш йўлларини ўрганиб олинади.

Талабалар чизиқлар, штрихлар ва нуқталар, сиртларни тасвирлашни ўрганиб олиш машқларидан сўнгра, аста-секин нарсаларни расмини чизишга ўтилади. Бунда нарсаларни ўзига қараб расм чизиш машқлари ғоят самарали бўлади.

Аммо бунинг учун ҳам энг аввало расмини чизиш унчалик қийин бўлмаган предметларни танлаш, уларни яхшилаб кузатиш, таҳлил қилиш керак. Таҳлилда эса предметнинг шаклини, тузилишини, рангини, туриш ҳолатларини синчиклаб кузатилади, уларни қандай тасвирланиши ҳақида атрофлича фикрлаб олинади.

Бу ерда нарсани умумий баландлиги ва эни биринчи ўринда аниқланади, сўнгра предметнинг элементлари, қисмлари, бўлаклари ва уларни ранги, туриш ҳолатлари кузатишдан ўтказиб, уни дафтар юзасига тушириш йўллари ўйлаб кўрилади.

Одатда расм чизувчи энг аввало предметни идиш ўлчови, яъни баландлиги ва энини яхши кўриши лозим. Шу билан бирга баландлиги ва эни яхши кўринадиган, яъни ясси шаклга эга бўлган предметлар расмини чизишни атрофлича ўрганиб олиш зарур. Шу боисдан нарсани ўзига қараб расм чизиш баландлиги ва эни асосида ёки ён томонидан, умуман бир томонидан қараганда предмет ҳақида тўла тасаввур берадиган нарсалар расмини чизиқ бўйича машқ қилиш мақсадга мувофиқдир.

Бундай предметлар қаторига дафтар варағи, дафтар муқоваси, уч бурчак чизғичи, конвертлар, байроқча, капкир, арра, барглар, ўқувчи портфели, белкуррак, балиқ кабилар киради.

Бу предметлар расмини чизиш бўйича малака ҳосил қилинган, ҳажмли предметлар расмини чизиш бошланади. Албатта, геометрик шаклларга мурожат қилиниб, фанда ҳажм бирлиги сифатида қабул қилинган куб расмини чизиш билан бошланиши маъқул бўлади. Чунки, куб-предметларни уч ўлчовини тўла кўрсатиб берадиган ягона шаклдир. Шу боисдан тасвирий санъатдан билим ва малака беришнинг бош дидактикаси - системали, яъни осондан қийинга қараб боришдан иборатдир. Нарсани ўзига қараб расм чизиш ўқувчига расм чизишни ўргатишнинг ва бадиий ижодга боришнинг бош омили бўлган ҳолда, унирасмдагидек системада олиб борилиши, ва шу система бўйича шакллардаги предметлар расмини чизиш мутлоқ кейинги ижобий натижаларнинг бош омили ва гарови бўлиб хизмат қилади.

Сўнгра, расм чизувчининг малакаларининг такомиллашиб бориши билан расми чизиладиган предметлар ва пастановкалар мураккаблаштириб борилади. Натура, натюрморт ва пастановка учун табиат материаллари, қуш ва ҳайвонлар, ҳатто одам қоматини тасвирлашни ҳам тавсия этилиши мумкин.

ЯССИ ВА ШАРТЛИ ЯССИ ПРЕДМЕТЛАР РАСМИНИ ЧИЗИШ

Унчалик қалин бўлмаган, яъни қалинлиги билинмайдиган предметлар борки, уларни биз ясси предметлар деб атаймиз. Булар қаторига дафтар варағи, ўсимликлар барги, рўмолча, байроқча, пластмассадан жуда нафис қилиб ишланган доиралар, учбурчак чизғичлар, қоғоздан қирқиб тайёрланган балиқ, қайиқ, автомобил, самолётнинг ён томондан кўриниш нусхалари кабилар кира-

ди. Буларни биз шартли ҳолда ясси предметлар деб ҳам атаймиз. (.....расмлар).

Бундай предметлар расмини чизиш унчалик қийин эмас, чунки, уларни расми фақат икки ўлчовда, яъни баландлиги ва энини кўрсатиш билан яратилиши мумкин. Аммо буларнинг расмини чизиш учун ҳам чизиқлар, штрихлар бўйича анчагина малака керак. Шу боисдан биз ясси предметлар расмини чизишни ўрганиб чиқамиз.

ТЎРТБУРЧАК ШАКЛДАГИ ЯССИ ПРЕДМЕТЛАР РАСМИНИ ЧИЗИШ

Тўртбурчак шаклидаги предметлар қаторига дафтар, конверт, рўмолча, дераза, ўқувчи портфели, байрам очик хати (открытка), кабилар киритилиб, уларни расмини чизиш учун расм чизувчига тўғри қўйиб олиш ва уни дафтар юзига шу кўринишини жойлаштириш лозимдир. Сўнгра уни юзасини бирон томонга йўналтирилган штрихлар асосида бўяб чиқилади ёки икки томонлама, бу кўпроқ юқорига ва ётиғига штрихланади.

Дафтар муқоваси расмини чизиш.

Дафтар муқовасини расм чизувчига тўғри, тўртбурчак ҳолда кўринадиган қилиб қўйилади. Уни яхшилаб кузатиб, уни расмини чизиш учун расс дафтари-ни қандай (тикми ёки кўндалангми) қўйилишини аниқлаб, дафтарни шу ҳолатга мослаштириб қўйиб олинади, яъни агар натурани баландлиги энидан катта бўлса, дафтар тик, агар натурани эни баландлигидан кенг бўлса, дафтарни кўндаланг қўйилади. Бу ҳам натура шаклини дафтарга жойлаштиришни осонлаштиради. Шундан сунг натура баландлигини тахминан чамалаб, расм чизиладиган вароқ юзига вароқ остидан ва устидан бир хилда жой ташлаб, кўндаланг чизиқ чизиб олинади. Сўнгра икки ён томонидан ҳам тенг жой қолдириб, уни тик чизиқ билан баландликни белгилаган кўндаланг чизиқлар билан туташтирилади. Сўнгра ўртадан тик чизиқ чиқариб, ундан марказни белгиланиб, шу

марказ асосида дафтар муковаси юзасидаги ёзувлар ўрни белгиланади. Бу албатта натура бўйича аниқланади ва чизилади. Сўнгра натурани бўйлаш штрихлар асосида амалга оширилади. Дафтарни ўзига қараб расмини қаламда чизишрасмда босқичлар бўйича кўрсатилган, расм чизишда кийналсангиз ундай фойдаланинг.

КОНВЕРТ РАСМИНИ ЧИЗИШ.

Конверт расмини чизиш ҳам уни расм чизувчига тўғри қўйиб олиш ва уни яхшилаб кузатиш, конвертни баландлиги каттами ёки эни, буни билгач расмдагидек конверт расмини дафтар юзасига жойлаштириш ва уни бўйлаш ишлари бажарилади.

Конверт расмини чизишда унинг ёзувлар ўрнини белгилаш ва чизиқларни, сўзларни ёзишда бироз қийинчилик сезилади, лекин бу бизнинг катта ёшдаги ўқувчиларимиз учун унчалик қийинчилик туғдирмаган ҳолда, конверт юзасининг ўнг томони - юқорига кичик тўрт бурчакли ўрин, марка ўрни жойи қолдирилади. Сўнгра оралари бир хилда тўрт дона кўндаланг чизиқ чизилади, бу чизиқларни биринчисини бошланишига "Қаерга" сўзи ёзилади, тўртинчи чизиқни бошланишига эса "Кимга" сўзи ёзилади. Конвертни чап, остки бурчакка индекс учун жой қолдирилади. Конвертни учдан икки қисм юзасини юқорида қолдириб, унинг остига учта чизиқ чизилади ва шу уч чизиқнинг биринчисини бошланишига "Жўнатувчининг манзили" деб ёзиб қўйилади. Лекин, бу билан иш битмайди. Конверт юзасидаги хатлар, чизиқлар кўринмасдан қолмайдиган ҳолда штрихлаб чиқилади. Шундан кейингина конверт расми тайёр бўлади.

РЎМОЛЧА РАСМИНИ ЧИЗИШ

Рўмолча расмини чизиш ҳам худди конверт расмини чизишдек олиб борилади. Рўмолчани бирон картон ёки фанер тахта юзасига рўмолчани таранг қилиб, тортиб қўйилади. Сўнгра, уни кўринишини дафтар юзига тўғри жойлаш-

тириш керак. Бунинг учун дафтарни кўйилишидан қатъий назар, уни дафтарни ўртасигарасмдагидек босқичлар асосида тасвирлаш керак. Уни бўяш бошқачароқ кўринишда олиб борилади. Расмга эътибор беринг, уни оддий қора каламда, штрихларни турли ҳолатда турли рангда олиб борилган.

ТУРЛИ ШАКЛДАГИ ШАРТЛИ-ЯССИ ПРЕДМЕТЛАР РАСМИНИ ЧИЗИШ

Тўртбурчак шаклдаги ясси предметлар расмини чизишни ўрганиб олинганидан сўнггина турли шаклдаги шартли ҳолда қабул қилинган ясси предметлар расмини чизиш осонроқ бўлади.

Шартли ясси предметлар қаторига бир томондан қарасангиз шу предмет ҳақида тўла маълумот берадиган нарсаларни киритиш мумкин. Бундай предметлар ичидан расмини чизиш учун, расм чизадиганлар яхши, биладиганларини танлаб, уни расмини чизишга киришамиз.

Байроқча расмини чизиш.

Байроқчалар турли шаклларда бў ади (..... расм). Байроқчани кўпгина кўриниши тўртбурчак ва бир томони қирқилган ҳолда учрайди. Уларни расмини чизиш худди тўртбурчак шаклидаги предметлар расмини чизишдек, дафтар юзасидан унинг умумий баландлиги, кенглиги аниқлаб олинади. Шундан сўнграсмда кўрсатилганидек, унинг асосий элементлар чизиб, бўялади.

Капкир расмини чизиш.

Капкир кўриниши ва тузилишига кўра расмини чизиш анча қулай предмет ҳисобланиб, бунинг учун уни расм чизувчининг тўғрисида осиб кўйилади. Дафтарни тик ҳолатда кўйиб, капкирнинг баланлигини ва унинг умумий кенглиги аниқлаб олинади. Сўнгра унинг доира шаклдаги қисмини кенглиги ва баландлиги белгиланади. Шундан сўнграсмдагидек босқичларда иш давом эттирилади.

Белкурак, теннис ракеткаси, рубоб, бадминтон ракеткалари расмини шу усулда чизиш мумкин.

Болға расмини чизиш.

Болға расмини чизиш учун уни тик ҳолда расм чизувчи қаршисига қўйиб, дафтарни тик ҳолда қўйиб, болға кўриниши бўйича расм дафтарининг варағи ўртасидан тик ҳолда чизиқ чиқариб ундан маълум жойни, юқоридан ва пастдан қолдириб, болғани умумий баландлиги аниқлаб олинади. Сўнгра юқориданрасмда кўрсатилганидек болғани металл қисми шакли чизиб олинади ва ишни расмдагидек давом эттирилади. Болға расмини чизиш уни штрихлар воситасида бўяш билан яқунланади.

Болта расмини чизиш.

Болта расмини чизиш ҳам болға расмини чизиш каби амалга оширилади. Фақат болтани тик ҳолатда эмас, уни ётиқ ҳолатда қўйиб, уни яхшилаб кузатилади варасмдаги босқичда болта расми ишланади.

Болтани металл қисмини белгилаб, уни даста қисми алоҳида эътибор билан чизилади. Чунки, болтани даста қисми тўғри олинмай, балки уни ушлайдиган жойи бироз эгилган ҳолда бўлади. Болтани бўяшрасмдагидек олиб борилади.

Ўқувчи ортфели расмини чизиш.

Сиз расми яхшилаб кузатинг. Унда ўқувчи портфели расмини дафтар юзига жойлаштиришдан тортиб, уни қандай бўяшгача кўрсатиб берилган. Сиз уни яхшилаб кузатинг, сўнгра ўқувчи портфели расмини натура бўйича чизишга киришинг. Натурани расм чизувчига тўғри қўйилиши лозимки, уни ҳажмсиз-ясси предметлар шаклида кузатилиши керак.

Расм чизиш дафтарни юқори қисмидан маълум даражада ўрин қолдириб, бу ўрин портфель ушлагичи учун портфелнинг асосий қисми, яъни тўртбурчак

шаклини дафтарга расмда кўрсатилгандек жойлаштирилади. Сўнгра, сумка шаклини тахминан учдан бир қисмини юқоридан белгилаб, портфел қопқоғини белгиланади, сўнгра шу қопқоқ ўртасида кулфи белгиланади, юқорида эса ушлагичи чизилади, сўнгра расмдагидек бўялади.

Шартли – ясси ҳажмсиз табиат материаллари расминини чизиш.

(Барг, шохча, балиқ, капалак, куш ва ҳайвонлар расмини чизиш)

Агар табиатга эътибор билан назар солсангиз, ҳамма нарсалар қандайдир бир геометрик шакллардан ташкил топганини яққол кўрасиз. Мана биз ўсимликларни барглари билан бир пластинкали, яъни оддий барглари кузатайлик. (расм.....). Уларни кўпчилиги учбурчак шаклга эгадирлар. Шафтоли, анор, олча, гилос, олма, тол, райхон кабиларнинг барглари учбурчак шаклга мос бўлса, терак, ўрик, нок. тут барглари учбурчак бўлсада, улар юмалоқроқ шаклланади. Шунингдек, ток, ғўза, бодринг-қовунларни барглари эса бешбурчак ва кўпбурчакли шаклга мос тушади.

Биз барг расмини чизишда уларга яқин шакллардан фойдаланамиз. Шафтоли, тол барглари билан чизиш учун дафтар юзига ...расмда кўрсатилганидек, тўртбурчак ясаб, ундан учбурчак ясаймиз ва ундан осонгина барг шаклини ясаймиз. Сўнгра оддий қора қаламда бўяш билан расм тайёр бўлади.

Қолган дарахт ва ўсимликларнинг барглари билан шулар асосида геометрик шаклларга мослаштирилган ҳолда расмлар ишланади (расмлар.....).

Қоғоздан ишланган балиқ, капалак, жўжа, ўрдак, каптар, товук, қуён кабиларнинг расмларини ишлаш ҳам унчалик қийин эмас.

Бунинг учунрасмда кўрсагилганидек, тўртбурчак ва ундан фойдаланиб предметлар қомаги ва ҳаракати тасвирини схематик ифодаланишини ишлайсиз. Расмларга эътибор беринг, уларни ҳаммасини бошланиши тўртбурчак билан белгиланиб, сўнгра нарсаларнинг аъзолари ва қомагини ифодаланишига кўра қисмларга бўлиниб кетади.

Шартли-ясси ҳажмсиз қабул қилинган техника воситаларини расмини чизиш.

Нарсаларни шартли-ясси ҳажмсиз ҳолда тасвирлаш, бу предметларни ҳажмли тасвирлашга замин ҳозирлайдиган малакалар беради. Чунки, бундай тасвирлаш устида ишлаш энг аввало расм чизувчига нарсаларни кузатиш, улардан кўпроқ маълумот олиш, уларни кўпроқ маълумот берадиган томонларини аниқлашга ўргатади, сўнгра элементларни умумлаштаришга, пропорция ва нисбатларни тўғри аниқлаб олишга ёрдам беради. Иккинчидан предметларни икки ўлчовда, бир текисликда ифодалашга ўргатиб, график тасвирлашнинг айрим ўзига хос томонлари билан таништириб, келажакда нарсаларни уч ўлчовда тасвирлашга бошланғич тайёргарлик малакаларини беради.

Агар ҳозирги замон техника ва транспорт воситаларини кузатсангиз, энг кулай ва осон расмини чизиш мумкин бўлган машиналардан юк автомобили, автобус, сут-қатик ташувчи машиналар, енгил машиналар, денгиз пароходи, самолётлардан иборат эканлигини кўрасиз.

Қўлланмадагирасмларни кузатсангиз унда юқоридаги транспорт воситаларини расмини чизиш йўллари этаплар воситасида берилгадир. Уларни яхшилаб кузатинг, бу расмларни чизиш унчалик қийин эмас, чунки, уларни схемалар билан геометрик шакллар асосида келтириб қўйилган (.....расмлар).

Уларни расмини чизишни ўрганиб олганингиздан сўнг, ўзингиз шундай расмини чизиш осонроқ бўлган яна қандай техника воситаларини танлаб олиш мумкин.

ҲАЖМЛИ НАРСАЛАРНИ ЎЗИГА ҚАРАБ РАСМИНИ ЧИЗИШ.

Ҳажмли нарсалар, уларнинг шакли ва тузилиши.

Табиатдаги, турмушдаги ва амалиётдаги барча нарсалар маълум даражадаги ҳажимга, миқдорга эга бўлиб, у ўзига хос шакл, тузилиш ва ранги ифода этади. Нрсалар куб, призма, пирамида, цилиндр, конус ва шар каби геометрик шакллар мазмунидаги тузулишга эга бўладилар.

Предметларнинг ҳажми уларнинг узунлиги, эни ва баландлигини умумлашма ўлчови бўлиб, ҳажм бирлиги эса ана шу уч ўлчов мажмуи қисмини ифода этади. Ёки, ҳажм - нарсалар ўлчамидаги миқдор мазмунидан иборат бўлиб, предметларнинг шакли ва тузилишининг маълум ўлчов ифодасидир, бу ўлчов ҳажмнинг бирлиги - куб билан белгиланади.

Куб – мунтазам олти ёкли геометрик шакл бўлиб, унинг 6 та ёки 12 қирраси, 8 та учи, 24 та тўғри бурчаги бор. Кубнинг ёқлари квадратлардан иборат бўлиб, унинг ҳар бир учида ўзаро перпендикуляр учтадан қирра бирлашади. Кубнинг барча томонлари қирралари, бурчаклари бир-бирига тенг геометрик шаклдир.

Табиатдаги ва турмушдаги нарсаларнинг кўпчилиги шакли ва тузилишига кўра бир-бирига жуда ўхшаб келади, аммо улар албатга бир-биридан жиддий фарқ қилади. Уларнинг бири - призма шаклида бўлса, бири цилиндр, ёки шар ёки бир предметнинг ўзи ҳам бир неча геометрик шаклга эга бўлади. Яъни, расмларга эътибор беринг, бу предметларнинг ҳар бири бир неча геометрик шаклга эгадир. (расмла).

Табиатдаги, турмушдаги ва ишлаб чиқаришдаги нарсалар ва буюмлар-нинг шакли, тузилиши ва ранги турлича бўлганлиги учун ҳам уни расмини чизишда энг аввало уларнинг ташқи кўринишини геометрик шакл жиҳатидан синчиклаб ўрганилади ва таҳлил этилади.

Бунда нарсалар ва буюмларни қайси геометрик шаклга мос ҳолда тузилиши, қайси шаклга мослиги, уларни туриши, кўриниши, ранги ва ҳолатлари алоҳида-алоҳида таҳлилдан ўтказилади. Чунки, нарсаларнинг шакли ва тузилиши, шунингдек ранги натурал ҳолатдагисидан кўринишда анча бошқача кўринади. Агар эътибор берган бўлсангиз табиатдаги нарсалар ва буюмлар сиз-

дан узоқлашган сари бошқачароқ шаклда, тузилишда, рангда кўринади. Нарсалар ва буюмлардаги ўз шакли, тузилиши ва рангини унинг кўринишидаги шакли ва рангидан фарқланишини фанда «Перспектива» фани ўрганади.

ПЕРСПЕКТИВА ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

Перспектива - тасвирий санъатнинг илмий асоси, арифметик ҳисоб-китоби ёки уни грамматикаси дейиш мумкин. Чунки, перспектива қондасига амал қилинмай ишланган ҳар қандай асардаги нарсалар тасвири, воқеа-ҳодисаларнинг ифодаси ўзи ҳақида тўғри тасаввур бермайди. Ёки асар томошабинга тўғри ва тўла тасаввур бера олмайди, эмоционал ҳолат ярата олмайди. Умуман перспективасиз тасвирий санъат асарларидаги нарсалар, воқеа-ҳодисалар жонланмайди, у қандайдир қуруқ, ҳаракатсиз, оддий сурат ҳолатини беради. Шу боисдан ҳар бир расм чизувчи энг аввало расм чизишнинг илмий асоси бўлмиш - перспектива ҳақида маълумот олиши зарур.

Перспектива - французча сўз бўлиб, «узоққа қараш» ёки юнонча – «тўғри, равшан кўряпман» деган маънони билдиради. Бизнинг фанимизда, перспектива нарсаларни кўринишига кўра «тўғри кўраяпман» деган қондалар мажмуасидир. Яъни нарсалар биздан узоқлашган сари кичрайиб кўринишини тўғри идрок этишдир.

Перспектива ҳақидаги бошланғич маълумотларни бундан 2500 йилларча муқаддам қолдириб кетилганлиги маълум бўлсада, унинг бир қатор назарий асосларини ва уни тасвирий санъатда қўлланиши ҳақидаги асосий назарий кўрсатмаларни Уйғониш даврининг буюк рассоми, олим Леонардо да Винчи (1452-1519) яратиб берди. У ўзининг илмий ва амалий қарашларида перспективани уч ҳолатини асослаб берди. Бу ҳолатлар: предметларни узоқлашиши билан, бир тўғри чизиқ бўйича кичрайиши, яъни чизиқли перспективани ҳосил бўлишини; нарсалар узоқлашиши билан кузатувчи ва нарса орасидаги ҳаво

катламини қалинлашиши ва бунинг натижасида нарса рангини ўзгариши; учинчидан нарсаларни кузатувчидан узоқлашиши билан уларнинг сирти, қирраси, яъни шакл чегарасида ўзгариш содир бўлиши ва унда қирраларни хиралашиб кўриниши аниқланади.

Бизгача қанчалаб олим, рассомлар перспектива ҳақида рисолалар яратдиларким, уларда перспективани турли қоидалари, ҳолатлар ўз ифодасини топди-ким, бугунги рассом, расм чизувчи ўқувчи, студент, меъмор, ҳайкалтарош бу қоидалардан тўла фойдаланиб, ғоят кучли мазмундаги санъат асарларини яратмоқдалар.

Перспектива бўйича узоқ даврлардаги тадқиқот, кузатувчиларнинг амалий тажрибаси асосида перспективани бир неча турлари классификацияланди.

1. Кузатиш перспективаси - нарсалар тасвирини унинг қандай кўринса худди шундай ифодалашдир (.....расм). Яъни нарсани кузатувчига яқин турган қиррасидан узоқдагиси кичрайиб кўринади, шакл чегараси ҳам хирарок кўринади.

2. Ҳавоий перспективаси - нарсалар кузатувчидан узоқлашган сари уларнинг сирт чегаралари хиралашади, ранги ўзгариб кўринади. Бу ёруғ-сояларга ҳам боғлиқ бўлади (.....расм).

3. Геометрик перспектива - нарсалар тасвирини яшашнинг илмий асосини яратишдан иборат бўлади. Чунки, геометрик перспектива - расми ишланадиган предмет сиртини қайси бир геометрик шаклга эгаллигига кўра бир неча турларга бўлинади ва шу турига қараб перспектив қоидасига амал қилинади.

- Чизиқли перспектива - бунга цилиндрик перспектива, куббавий перспектива, рельеф, театр, меъморий каби перспектива турлари киради. Буларнинг ҳар бири ўз ўрнида нарсаларнинг геометрик шаклига кўра қўлланилади.

4. Киноперспектива ва аэроперспектива ҳам кўп қўлланилади. Бунда ҳаракатдаги нарсалар тасвири перспективаси ва предметларни горизонтал усулда ёки ҳаводан кўриниши перспективасини яратишда қўлланилади.

Перспектива – расм чизувчи учун энг зарур нарсаларни жуда яхши билиш-ни талаб қилади. Бу нарсалар расм чизувчи кузатаёгган объект ёки нарса, ундаги кузатувчининг кўз қарашидаги тўғри чизиқ - уфқ чизиғини, кузатиш нуқтаси ёки кўришнинг марказий туташ нуқтасини, тасвир тушириладиган текисликни яхши билиши ва уларни ўринларини тўғри белгилаши лозим.

Объект - расми чизиладиган жой ёки нарса (предмет) дан иборат бўлади. Уфқ чизиғи - кузатувчининг ўз бўйига нисбатан кўзининг тўғрисидадан ўтган, кўз баландлигидаги шартли чизиқдир (.....расм). Бу чизиқнинг усти ва остидаги уфқ текислиги бўлади.

Сурат текислигига перпендикуляр-тик бўлган тўғри чизиқлар уфқ чизиғида бирлашиб, марказни туташ нуқтасини ташкил этади. Перспектива коидаларини билиш ва унга амал қилиш учун одам кўзини, унинг кузатиш давридаги айрим ҳолатларидан хабардор бўлиш лозим бўлади. Чунки, нарсалар ва объектларни тўғри кузатиш ва идрок этиш учун, унинг тасвирини мақсадга мувофиқ ҳолда яратиш кузатувчининг кўз ва кўриш қобилиятига ғоят боғлиқдир. Чунки, одам кўзи тузилишининг физиологик хусусиятига кўра кўрилаётган майдоннинг кенгайиб бориши ва узоқлашуви натижасида предметларнинг кичрайиб ва хиралашиб кўриниши ҳодисаси юз беради. (..... расм).

Кўз фаолияти шу ҳолатни доимо ифода этадики, кўздан маълум масо-фада турган нарсага тўлиқ, тиник, ўз баландлиги ва энини реал ҳолда ифода этади. Бу нуқта кўришнинг энг аниқ нуқтаси ва идрок этишнинг марказий мазмунини ифода этади. Нарсалар кўзга нисбатан шу нуқтадан узоқлашса ҳам, ундан яқинлашса ҳам нарсани кўриниш ҳолати ўзгаради (.....расм). Аммо бу майдон на нуқтани кўзга нисбатан узоқ-яқин бўлиши кузатувчининг кўриш аъзоларининг ишлаш фаолиятига боғлиқдир. Айрим кишилар яқинроқдаги нарсаларни, айримлар эса узоқроқдаги нарсаларни яхши кўрадилар. Шу боисдан айтиш мумкинки, одамларни кўриш нуқтаси ва идрок этиш майдони турлича узоқликда ва кенгликда белгиланади. Ана шу қонуниятга кўра кузатувчидан

узоклашаётган нарсалар албатта кичрайиб, уларнинг сирт қирралари ёки шакл чегаралари хиралашиб, ранглари умумлаша бошлайди. Бу эса перспектива қоидаларини ифода этади. Хуллас, расм чизишда энг муҳим уфқ чизигини, кўришнинг марказий нуқтасини, кўриш зоналарини ва ундаги энг яхши кўриш майдони, ўртача кўриш майдони ва хира кўриш майдонларини тўғри аниқлаб олинса мақсадга мувофиқ бўларди.

Расм чизишда перспектива қоидаларидан тўғри фойдаланишнинг бир томони натура ва объектга тушаётган ёруғ-сояларга ҳам эътибор бериш зарурияти туғилади. Чунки, турмушда, табиатда ва кундалик фаолиятимизда шундай нарсалар-предметлар учрайдики, уларнинг шакли ва композицияси фақат ёруғ-сояларни тўғри топилиши билангина чиқади. Бундан ташқари ҳар бир предмет ёки объект композицияда ёруғ-соя албатта қандайдир, озми ёки кўпми иштирок этганини кузатиладв. Расм чизишни ўрганишда эса ёруғ-сояни аниқлаб берилиши чизилаётган расмнинг муваффақиятли чиқишининг бош омили бўлади. Чунки, расм чизиладиган нарсани албатта бирон томони ёруғ, 2-томони қоронғироқ бўлади, ёки соя тушади (.....расм).

Нарса ва объектлардаги ёруғликнинг тушиши ва унинг кучлилиги ёруғ келаётган ёки бераётган манба кучига (куёш, прожектор, рефлектор) боғлиқдир. Бу ёруғлик кучига ўура ёруғ ва соялар ҳам кучли ва кучсиз бўлади. Натурага бериладаган ёруғлик ва соялар табиий куёш нури ва сунъий рефлектор, сафед ва прожекторлар воситасида) бўлиши мумкин. Бу ёруғ ва соялар асосан қаламтасвир ишларда алоҳида аҳамият касб этади. Унинг ёрдамида натура ва объектларни тасвирини аниқ, реал, натурал ҳолда ва ифодалашга эришилади.

Расми чизиладиган нарсаларнинг ёруғ ва соялари, унинг кучи асосан бсриллаётган ёруғлик манбасининг кучига боғлиқдир. Агар натурага тушаётган ёруғлик кучли бўлса, натурадаги ёруғ соялар ҳам аниқ, кучли, ажралиш черралари тиниқ бўлади. Ана шу ёруғ-сояларнинг кучига кўра натурада ёруғ-сояларнинг бир-неча ҳолатлари содир бўлади. Булар ярқировчи майдон (блик), ёруғлик жой, шуъла тушувчи ўрин, соя, яримсоя, соялар икки турда бўлада -

шахсий ва тушувчи соялардан иборатдир. Булар ҳақида расм чизувчи яхшигина маълумотга эга бўлиши керак. (.....расмлар).

Ёруғ – табиий ёки сунъий нур манбасидан тушаётган ёруғлик майдонидир.

Соя - ёруғ майдонига қарама-қарши, тескари жойлашган юзадир.

Энг кучли ёруғлик майдонини биз ярқираш (блик) деймиз.

Ёруғлик билан соя орасидаги кучсиз ёруғлик ва кучсиз сояни ярим соя дейилади.

Шахсий соя – натурани ўзидаги соя. Тушувчи соя – натурадан ташқаридаги, яъни бир нарсани тўсилиши натижасида унинг соясини бошқа томонга тушаётганидир.

Натурадаги сояга тушаётган акс-шулани – рефлекс дейилади.

Ёруғ-соялар расми чизиладиган нарсаларнинг сирт тузилишига боғлиқ ҳолда ташкил топади ва шаклланади. Маълумки, тушаётган ёруғликнинг манбасига қараб (табиий ва сунъий) нур йўналишини йули турлича бўлади. Рассомликда шуни ҳукм ўрнида айтиш зарурки, ёруғлик қай ҳолатида тушиши ва унинг нур йўллари йўналишига қарашдан кўра натура ва объектдаги ёруғ-сояларни кўринишига қараб, яъни кўринишга асосланган ҳолда расм чизиш маъқулроқ бўлади. Чунки, расм бир-икки соатда яқунланмайда, бу вақтда тушаётган нур манбаининг ўрни ўзгариб қолиши ҳам мумкин.

Ёруғ ва соялар перспектива қонунига кўра ҳам ўзгаради. Ёруғлик кучи юккри бўлса, тушаётган соя қисқа бўлади, ёруғлик кучи паст бўлса, соя узайиброқ кўринади, соя ва ёруғлик ўртасидаги ажралиш чегараси ҳам хирароқ бўлади. Яна шу нарса кузатувчига аниқ бўлади-ки, сояларнинг ёруғлик, манбасига яқин қисми тўқ, узоқлашган сари очлашиб боради.

Расм чизувчининг кўриш майдонига кўра ҳам ёруғ-соялар фарқланади. Энг яхши кўриш майдонидаги ёруғ-соялар аниқ, тиниқ кўринади, ўртача кўриш майдони ўртача, хира кўриш майдонидаги ёруғ-соялар эса хирароқ бўлади. Буларнинг ҳаммаси расм чизувчига перспектива қонунлари асосида кўринишда бўлади ва шундай тасвирлашга тўғри келади.

Хуллас, перспектива қонунлари расм чизувчининг кузатиш ва кўриш фаолиятини нарсаларнинг узоқлашуви ва четланиши асосида ёруғ-соялар ходисасини перспектива қонунларига бўйсиндирган ҳолда идрок этиш имкониятини яратади ва уни тасвирлашни шу қонуниятлар бўйича амалга оширишни таъминлашга имкон беради.

Маълумки, ҳажмли нарсаларга тушатган ёруғ-соялар бу нарсаларнинг сирт тузилишига ёки шакли, тузилиши ва рангига жуда боғлиқ бўлади. Призматик шаклга эга бўлган предметлардаги ёруғ-соялардаги ўзгариш кескинлик билан рўй беради, цилиндрик ва шар шаклидаги предметларда жса секиен-асталик билан ўтилади. Бундай ўзгаришни расм чизувчи натура ва объектларни синчиклаб кузатиш асосида ўрганиб боради. Уларни шу кузатувлар асосида тасвирлаш машқлари воситасида малака ҳосил қиладилар. Бу ўринда албатта ўқитувчи тушунчалари ва кўрсатмалари қўл келади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, расм чизишни ўрганиш албатта призматик шаклдаги предметлардан бошлаш мақсадга мувофиқлиги аниқ бўлиб қолади. Чунки, призматик предметлар расмини чизиш, айниқса, расм чизишни энди ўрганаётганлар учун ҳам анча қулайликлар яратади. Чунки, призматик шаклдаги предметлар расм чизувчига энг аввало перспектива қонунларини, сўнгра ёруғ-сояларни, улардаги ўзгаришларни тезроқ пайқаб олишни ва уларни расмини малакаларини тезроқ шаклланишига имкон беради.

Биз юқорида кўриб ўтганимиздек, ҳажмли нарсаларнинг асосини куб белгилаганидек, призматик шакллар ҳажмли предметларни ўрганиш ва идрок этишда осонлик яратган ҳолда уларнинг тасвирини яратишни ҳам куб расмини чизиш билан бошлаш ғоят маъқул йўл бўлади.

ГЕОМЕТРИК ШАКЛЛАР РАСМИНИ ЧИЗИШ

КУБНИ ЎЗИГА КАРАБ РАСМИНИ ЧИЗИШ.

Куб - барча томонлари, қирралари ва бурчаклари бир-бирига тенг бўлган геометрик шаклдир. (.....расм). Куб расмини биринчи маротаба чизишга киришилганда албатта уни расм чизувчига бурчак кўринишга эга бўлган ҳолда кўйилади. Чунки, фронтал ҳолда кўйилган куб расм чизувчига ўзи ҳақида аниқ маълумот бермайди. Бурчак ҳолда кўйилиши эса, кубнинг учта (икки ёни ва устуни) томонини кўриш имконини беради. Томонларни кўринишидаги перспектива ҳодисаларини ҳам анчагина яхши кўрсатади. Шунингдек, куб кузатувчининг кўриш горизонти – уфқ чизиғида пастга, яъни кубни устки томони кўринадиган ҳолда кўйилади.

Ўқитувчи қўлланмадаги расмдан фойдаланиб, кубнинг перспектив ҳолати, куб перспективасини ва кубнинг туриш ҳолатини ўзгариши билан ўзгариб боришини тушунтириб кўрсатиб беради (.....расм).

Куб расмини чизиш - унинг умумий баландлиги ва энини аниқлаб олиш билан бошланади ва унирасмдагидек давом эттирилади. Расмга эътибор беринг, кубнинг умумий баландлиги ва энини топиб олингач, навбат кубнинг сизга энг яқин турган қиррасидан остки бурчагини белгилаш, ундан тик чизиқни ўтказиш, бу чизиқ асосида шу қирра баландлигини ҳам топиш, ундан сўнг кубнинг икки ёндаги остки ва улар асосида юқори бурчакларни топиб, уларни тик чизиқлар воситасида бирлаштириш, сўнгра юқоридаги бурчакларни топиш ва уларни бир-бири билан бирлаштириш лозим бўлади. Бу бирлаштиришда албатта перспектива ҳолатлари ва ҳодисалари назарда тутилади. Бўринда расм чизувчи ўзига энг яқин қирра, энг узун ёки энг баланд, ундан узоқлашган ҳар бир қирра ва юза қисқариб бораверади. Бунирасмдаги тасвирлардан яққол кузатишингиз мумкин. Кубни бўйаш турли материаллар асосида ва турли усулларда олиб борилади. (.....расмлар).

ПРИЗМАТИК ШАКЛДАГИ ПРЕДМЕТЛАРНИ РАСМИНИ ЧИЗИШ

Куб расмини чизишни ўрганиш билан сиз жуда кўп тўртбурчак ва айрим призматик предметлар расмини чизишнинг асосий йўллари ва қоидалари биоан танишиб олдингиз. Энди призматик шаклдаги предметлар расмини чизишни ўрганиш бўйича илмий ва амалий йўлларни кўриб ўтамыз.

Маълумки, призматик шаклдаги предметлар тўрт бурчакли геометрик шаклдан тортиб, беш, олти, саккиз қиррали геометрик шакллар, чемодан, конфет, печенье, гугурт, папирос, совун, ўйинчоқлар қутичалари, яшиқлар, радио, телевизор, соат, шкаф ва турди рўзғор буюмлари, уй ва бинолар, контейнер ва катта ҳажмдаги яшиқлар, поёезд вагонлари, автомобил ва айрим транспорт воситаларини юк ташиш қисмлари кабилардан иборат бўлади (.....расм).

Бу предметларнинг шаклларида ва ташқи кўринишларидаги асосий элементлар бир-бирига анча яқин туради ва уларни бир умумийликка бўйсиндиради. Бу умумийлик улар шаклидаги ўзига хос бирликни ташкил этиб, бу бирлик улар расмини ишлашда ягона услубли талаб қилади. Бу услуб, призматик шаклдаги предметлар шаклини ишлашда икки асосни бир-бирига мос келиши ва қолган томонларни турлича кўриниш, турлича шакл ва ўхшаштишларга эга бўлган ҳолда тасвирланишидир. Призматик шаклдаги нарсаларнинг расмини чизиш ва натура композициясини тузишда перспектива қоидалари ғоят муҳим рол ўйнайди (..... расм).

Призматик предметлар расмини чизиш, куб расмини чизиш каби амалга оширилади. Предметнинг умумий баландлиги топилади ва уни белгиланиб, умумий эни, яъни кенглик топилади. Сўнгра предметнинг ташқи шаклидаги асосий ва иккинчи даражали белгиларнинг ўрни белгилаб, тасвирланади.

Сиз мустақил ҳолда энг аввало тўрт қиррали, олти қиррали призматик шаклларни ва предметларни расмини китобингиздаги расм чизиш услубларидан фойдаланиб чизишга ҳаракат қилинг. Сўнгра шундай предметлардан танлаб, уларни ўзингизга қулай қилиб қўйингда, расмини чизинг. Расм чизиш

машқини тўхтатмай давом эттиринг. Сиз отли қиррали призматик шаклни чизишга эътибор беринг, у сизни цилиндр шаклидаги предметлар расмини чизишга тайёрлайди.

ЦИЛИНДР ВА КОНУС ШАКЛДАГИ ПРЕДМЕТЛАР РАСМИНИ ЧИЗИШ.

Сиз, призматик шаклдаги нарсалар расмини чизиш устида олиб борган машқларингиз асосида бмр неча хилдаги ҳажмли предметлар расмини чизишни ўрганиб олдингиз. Бу машқлар асосида, яъни кўп ёқли призмалар расмини чизиш жараёнида нарсаларини сиртини буриш бўйича бироз бўлсада малакага эга бўлдингиз. Энди сиртлар бурилган, лекин бу бурилиш қирралар асосида эмас, балки текис ҳолатда бурилишга эга бўлган сиртлардан иборат. Булар цилиндрик предметлардан иборат бўлади. Бундай предметлар қаторига банкалар, кружкалар, кастрюллар, челақлар, кофейник, ваза-кўзалар, коса, стакан, бутилка, трубалар, қути ва коробка каби предметлар қирадики, уларнинг шакллари цилиндр ва кесик конус каби геометрик шаклларга эга бўлади. (.....расмлар).

Расмдаги предметлардан кўриниб турибдики, цилиндр шаклидаги предметларнинг шакли икки - устки ва остки асосга эга бўлган геометрик шаклга ўхшаш ҳолда бўлиб, бу шакллар бунинг асосини ташкил этади. Шу боисдан бундай предметларни расмини чизишдан олдин цилиндр, конус ва кесик конус шаклини ўзининг расмини чизишни ўрганиб олиш фойдалидир.

Цилиндр расми чизиш. Цилиндрнинг шакли кўп ёқли призмага ўхшаш бўлганлиги учун ҳам унинг расмини чизиш шакллар қаторида олиб борилади. Яъни цилиндрнинг умумий баландлиги ва эни топилади. Сўнгра, устки ва остки асосининг перспектив кўриниши топилади. Цилиндрнинг чизиқли тасвири ҳосил бўлгач, контур чизиқлар ўчириб, ёруғ-соялар асосида бўялади. Цилиндр-

ни бўялгандаги штрихлар худди кўпёкли призмани бўяш методидек олиб борилади (.....расмлар).

Конус ва кесилган конус расмини чизиш. Маълумки конусда битта асос, кесилган конусда эса иккита асос бўлади. (.....расм).

Кўришиб турибдики, бу икки шаклни кўриниши бир-биридан фарқ қилади, яъни бирида икки асос, бирида эса битта асос бўлиб, уларнинг сирти остки асосдан конуснинг учигача конусда, остки асосдан юқори асосгача кесик конусдаги текисдикларга айтилади.

Конус ва кесилган конусни расмини чизиш учун умумий баландлигини ва энини топиш билан бошланиб, сўнгра уларни остки ва устки асосларини ёки конус учини топиш билан давом эттирилади. Конус ва кесик конус расмини чизишрасмларда кўрсатиб берилган.

Конус ва кесик конус шаклидаги предметлар расмини чизиш машқларини космик ракета, воронка, кофейник, челак, стакан, коса каби предметларнинг расмларини чизиш асосида амалга оширилади. Қўлланмангизда уларнинг айримларини тасвирлаш йўллари этаплар асосида берилган. (.....расмлар).

ШАР ВА ШАР ШАКЛИДАГИ ПРЕДМЕТЛАР РАСМИНИ ЧИЗИШ.

Кундалик ҳаётимизда ва турмушимиздаги жуда кўп ишлатиладиган нарсалар, яъни спорт ядроси, болалар коптоғи, футбол тўпи, балиқ аква-риуми, глубос, чойнак, анор, ҳандалак, апельсин, лимон, тарвуз, олма, помидор, гилос каби нарсалар ва предметлар шар шаклида бўлади.

Шар эса барча томонлардан қаралса бир хилда кўринадиган айлана сиртга эга булган ҳажмдор геометрик шаклдир. Шар, доира, айлана тушунчалари бири-бири асосида юзага келсада, улар бир-биридан мутлоқ фарқ қилади. Шар ҳажмга эга, доира текис юзага эга, айлана эса на ҳажмга, на юзага эга бўлмаган геометрик шаклдир. (.....расм).

Шар расмини чизиш унинг баландлиги ва энини белгилаб, доира чизилади, сўнгра натура учун кўйилган шарга тушаётган ёруғлик ва бу ёруғлик асосида ҳосил бўлган соялар воситасида шарнинг ҳажми топилади. (.....расм). Бу ўринда расмда кўреатилган шардаги энг ёруғ-ярқираб турган ўрин (блик) бўялмай, соялар бўяб чиқилади. Сўнгра шарни ўрни ва ундан тушаётган соялар ҳам аниқланиб, майда штрихлар ёрдамида кўрсатилади. (.....расм). Шарни ёруғ ва соялари топилаётганда расмингизни натура билан тез-тез солиштириб турунг.

Шар ва шар шаклидаги нарсалар расмини чизиш малакангизни мустаҳкамлаш учун чойнак, анор, тарвуз, футбол тўпи каби предметлар расмини чизишни машқ қилинг. Уларнинг айримларини ифодалаш йўллари расмларда кўрсатилган.

МУРАККАБ (АРАЛАШ) ШАКЛДАГИ ПРЕДМЕТЛАР РАСМИНИ ЧИЗИШ

Маълумки, табиатда, турмушда, ишлаб чиқаришда учрайдиган жуда кўп предметлар турлича геометрик шакллардан ташкил топади.

Масалан, бидон, кўза, обдаста, графин, хумча, дарахтлар, кушлар, ҳайвонлар, одам ва унинг аъзолари, ишлаб чиқариш воситаларининг ҳаммаси турлича геометрик шаклга эга бўлган предметлардир. Уларнинг ҳар бирини расмини чизиш учун, албатта барча геометрик шакллар расмини чизиш малакасига эга бўлиш лозим. Шу боисдан бундай предметлар расмини чизишни геометрик шакллар натюрморти (тўплами) расмини чизишдаи бошлаш мақсадга мувофиқдир.

Геометрик шакллар расмини алоҳида-алоҳида олдинги машғулотларда чизиб кўрилган. Улар тўплами расмини чизиш эсарасмда кўрсатилган. Унда кўрсатилган предметлар турлича бўлиб, уларнинг ҳар бири алоҳида эътиборли ва уларнинг ҳаммаси бир умумий композиция характерида ифрдаланади.

Бидоннинг тузилиши цилиндр, конус, яна цилиндр, эллипс каби шаклларда бўлиб, уни расмини чизиш эсарасмдагидек амалга оширилади.

Хумча, грек вазаси, кўза, стол лампаси расмларини чизишда ўз малакаларингизни оширишингиз ва уларнинг айримларини расмларини чизиш этаплар бўйича китобингизда ифода этилган. (.....расмлар).

ГАЗЛАМАНИ БУКЛАНГАН ҲОЛАТИНИ ТАСВИРЛАШ

Расми ишланадиган нарсаларни шакли, тузилиши, ранги ва ёруғ-сояларини тўғри, аниқ, реал ҳолатда тасвирламоқ учун албатта расми ишланадиган нарсаларни таги ва орқа томонида уларни ўзига мос ҳолдаги, рангдаги текислик бўлиши лозим. Буни тасвирланадиган нарсаларнинг фони дейилади.

Фон - тасвирий санъатда расми ишланадиган нарсаларнинг орқа томонидаги текислиги тушунилади.

Тасвирдаги предметларни ва объектни қизиқарли бўлиши, натурани шакли ва тузилиши, шунингдек, ранг ва ҳолатини аниқ, реал, жонли кўринарли чиқиши учун натура ва объект учун танланадиган фон материал ива унинг ранги тасвирий санъатда жуда аҳамиятлидир.

Шу боисдан, расм чизишни биров ўрганиб олган ёки расм чизиш машқини бошлаётган ёш рассом албатта натура ва объект фониغا эътибор бериши лозим. Бу бўлажак рассом учун келажакда фондан усталик билан фойдаланиш имконини беради.

Фон натурани шакли, катта-кичиклиги, ранги ва туриш ҳолатига кўра танланади. Фон натура рангидан ажралиб туриши мақсадга мувофиқдирки, бу энди расм чизишни ўрганаётган киши учун фойдалидир.

Шу боисдан фон учун қўйиладиган материалларни турли ҳолатларда тасвирлашни ўрганиб олиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу машқни ҳам жуда оддий ҳолатлардан бошланиши лозим. Шунинг учун фон материалини тасвирлашни

энг биринчи букланмаган бязни тик ва ётиқ ҳолда тасвирлашдан бошланади (.....расм). Сўнгра,расмларда кўрсатилганидек, бир, икки, уч ва ундан ортиқ марта букланган материалларни тасвирлаш устида машқлар ўтказилади (.....расмлар).

Машқлар қаламда акварелда ва мой бўёқларда олиб борилади.

Аудитория машғулотида эса ўқитувчининг кўрсатмаси бўйича берилган вазифалар асосида машқлар ўтказилади.

ТАБИАТ МАТЕРИАЛЛАРИНИНГ РАСМИНИ ЧИЗИШ.

Табиат ўзининг дарахтлари, ранг-баранг ўсимликлари, қуш ва ҳайвонлар олами, тоғ, адир, дарёлари билан ўзига хос гўзалликлар дунёсини бунёд этади.

Инсон эса уларни ўз меҳнати, илму-санъати билан янада кўркем, янада чиройли бўлишига ҳаракат қилади.

Табиат ва унинг гўзаллиги, табиатга янада гўзаллик ато этувчилар уларнинг меҳнати ҳақида шоирлар, рассомлар, композиторлар ўз асарларини яратдилар. Шу боисдан рассом бўлишни орзу қилган, бу йўлда ижод қиладиган ҳар бир рассом ҳам табиат расмини чизишни асло қилмайди. Шу боисдан ҳам расм чизишни ўрганишга киришаётган киши табиат материалларини расмини чизишни яхши ўрганиб олиши лозим. Чунки, табиат рассом учун тасвирлашнинг асосий манбаси бўлади. Унда ўсимликлар, дарахтлар, тоғ-тош, дара, қоялар, боғу-роғлар, уй-ҳовлилар, пахтазор, буғдойзор, ўрмон, дарё, кўл ва ҳавзалар расмини чизиш машқлари табиат манзаралари расмини чизишнинг дастлабки қадамлари бўлади. Шу боисдан қўлланмада табиатнинг қатор элементларини тасвирини яратиш бўйича машқларга назарий ва амалий йўлланмалар берилади.

ЎТ-ЎЛАНЛАР ВА ДАРАХТЛАР РАСМИНИ ЧИЗИШ

Ўт-ўланларни асосан барг, новда-шоҳчалар ташкил этади. Шунинг учун энг аввал барг ва новдалар расмини чизиш машқларини эгаллашимиз керак. Бунинг учун бирон ўсимлик ёки дарахт новдасини олиб, уни аввал баргини, сўнгра новда-шоҳчасини расмини чизишни машқ қилинади. Бу ерда баргларнинг бир-биридан фарқи, уларни новдага қай ҳолда (паралел ёки кетма-кет) жойланишига асосий эътибор берилади. Барг, шоҳча, ўсимлик ва дарахтлар расмини чизиш бўйича кўрсатмаларрасмларда берилиб, унда аввал умумий ҳолда, сўнгра уларни ҳар бирини этаплар бўйича чизиш кўрсатилган.

ҚУШ ВА ҲАЙВОНЛАР РАСМИНИ ИШЛАШ.

Ер юзидаги қушлар олами, ҳайвонот дунёеи табиатга ўзига хос гўзаллик беради. Қушларни ташқи кўриниши, шакли, пат-парлари, рангларини турли туманлиги киши диққатини бениҳоя ўзига тортади.

Расм чизувчи табиатга меҳр билан боқар экан, ундаги ўт-ўланлар, дарахтлар билан бирга узоқ-узоқларда ўтлаб юрган сигир, бузук, қўзилар, телефон симларида тизилиб ўтирган қалдирғочлар, самовий кўкда айланаётган қарчиғай-ю, лайлаклар ёки дарахт шоҳида оғзини катта очиб қағиллаётган олаҳаккаларни кўриш қанчалик хуш ёқса, уларни расмини чизиш ҳам шунчалик завқли бўлади. Уларни расмини чизиш учун анчагина қобилият, истеъдод, талант, машқлар ва амалий тажрибалар зарур бўлади.

Шу боисдан қуш ва ҳайвонлар расмини чизиш малакаларини шакллантириш бўйича алоҳида-алоҳида тўхтаб ўтамиз.

Қуш расмини чизиш.

Қушлар гавдаси, пат-парлари билан қопланган, олдинги оёқлари қанотга айланган ва учишга мослашган, иссиқ қонли, умуртқали ҳайвоилардан иборатдир. Қушларнинг оёқлари дарахтларда туриш, ерда юришга яхши мослашган бўлади.

Қушлар узининг ташқи кўринишига кўра хилма-хилдир. Бу тузилиш уларнинг яшаш шароитига боғлиқ ҳолда шаклланади. Уларнинг пат-парларининг ранги ҳам, ҳатти-ҳаракатлари ҳам яшаш шароитига, теварак атроф-муҳитга боғлиқдир. (.....расмлар).

Қушлар расмини чизиш биров мураккаброқ. Шу боисдан уларни тасвирлашни энг аввал ён томондан бошлаш маъқулдир. Ён томондан қуш расмини чизишда аввал унинг гавдасини, сўнгра бўйини, боши, дум ива оёғи чизилади. (.....расмлар).

Расмларни кузатар экансиз, расм чизувчи энг аввал қушни туриш ҳолатини яхшилаб кузатиши, шу кўриниш бўйича контур чизиқлар чизишни, сўнгра гавда кўринишини тухум шаклида чизиб олиши, сўнгра боши ва думини контур чизиқларда белгилаб олади, сунгра натурага тез-тез қараб, қушнинг тўла шакли ва асосий белгиларини чизилади. Сўнгра унга тушаётган ёруғ-соялар асосида, майда штрцхлар воситасида тўла тасвир яратилади. Расм чизиш машқини китобингиздаги расмлардан фойдаланган ҳолда олиб боришингиз мумкин. (.....расмлар).

Расм чизиш бўйича машқингиз биров такомиллашгач, китобни ёпиб қўйиб, натура бўйича (қушларни қотирилган нусхаси, чучело) олиб боришга ҳаракат қилинг. Ёки тирик товуқ, каптар, олаҳакка, қалдирғоч, ўрдак кабиларни ўзига қараб расмини чизишга уриниб қулинг.

Ҳайвонлар расмини чизиш.

Ҳайвонлар – тириклик мавжудоти оламининг энг катта туридир. Ҳайвонлар - табиат ва кишилик жамиятининг шаклланиши, ривожланишида жуда катта омил бўлиб келганлигини яхши биласиз. Шу боисдан ҳайвонлар тасвирини яратиш одамларни ибтидоий жамоа давриданок бошланганлиги бежиз эмасдир. Ҳайвонлар расмини чизиш ва тасвирлаш бутун кишилик жамияти таракқиётида асосий композицион тема бўлиб келди. Жаҳоннинг кўзга кўринган рассомларидан П.Поттера, А.Кейпа (голландиялик), К.Тройоне

(франциялик), Н.Сверчкова, П.Ковалевская, П.Клодт, П.Соколов, В.Серов, А.Степанов, В.Ватагин, И.Ефимов, А.Лаптиев, А.Комаров, В.Трофимов ва бошқалар (россиялик) кабилар ҳайвонлар тасвирини жуда кўп яратганлар.

Ҳайвонлар расмини чизиш табиатни ўрғапиш, ундан фойдаланиш ва унга меҳр-муҳаббатли бўлиш руҳида тарбиялашни ҳам йўлга қўяди. Шу боисдан болалар тарбияси билан шуғулланадиган, бўлажак педагоглар ҳайвонлар расмини чизишни ўрганишлари ғоят аҳамиятлидир. Чунки, педагоглар болаларга табиат сирини ўрганиш, уларга меҳр-шафқатли бўлиш руҳини сингдиришлари зарурдир.

Ҳайвонлар расмини чизиш ҳам худди қушлар расмини чизиш каби ўрганилади ва олиб борилади.

..... расмга эътибор Беринг. Расмда ҳайвонларни гавдаси, бўйни, боши, оёқларининг тузилиши қушларга бироз бўлсада ўхшаб кетади. Шу боисдан ҳайвон расмини чизиш машқи ҳам худди қушлар каби ён профилдан бошланиши лозимки, бу ўрганувчига бироз бўлсада осонроқ малака ҳосил қилишни таъминлайди. Бироқ малака ҳосил қилинган, ҳайвонларни олди, орқаси ва турли томонларидан, турли ҳаракат-ҳолатларида турган даврдаги расмини ишлаши мақсадга мувофиқдир.

Ҳайвонлар расмини чизишрасмдаги кўрсатилганидек, уларни умумий баландлиги, эни ва гавда аъзолари контур чизиқларида белгилаш билан бошланади ва расмини тасвирдаги этапларга асосланган ҳолда олиб борилади.

Ҳайвонлар расмини чизиш машқини кичикроқ ҳажмдаги ҳайвонларни танлаб, уларни осонроқ ҳолатини топиб, расмини чизишга ҳаракат қилишда давом эттирилади. Бошланғич машқларда қўлланмангиздагирасмлар сизга ёрдам беради. Расмларда бир неча уй ва ёввойи ҳайвонларни, қайсики болала жуда қизиқадиган ҳайвонлар расми берилганки, бу ҳайвонлар расмини чизишни яхшилаб ўрганиб олинса, бошқа ҳайвонлар расмини чизишга бироз бўлсада малакангиз ҳосил бўлади. Агар хоҳласангиз машқларни давом эттиришингиз мумкин. Бу ҳолатда ҳам албатта қўлланмадаги расмлар сизга ёрдам беради.

Одам расмини чизиш.

Одам расмини чизиш бўлажак ҳар бир тарбиячи-педагог ва ўқитувчи-аллома ёки ўқувчи, студент, умуман ҳар бир зиёли етук мутахассисга энг зарур малакадир. Аммо одам расмини чизиш унчалик осон иш-машғулот эмас. Лекин, кунт билан олиб борилган, мунтазам машқ бу вазифани ҳам китобхонимизга албатта забт этишни насиб этадур.

Одам расмини чизиш ҳам албатта бошқа оддий предметлар расмини чизиш машқлари каби, уни жуда синчиклаб ўрганиш, уни эиг қулай, расмини чизилиши осонроқ бўладиган томонини аниқлаб, дастлабки машқларни бошланиши зарур.

Синф хонасида ёки аудиторияда расм чизиш ҳам худди шу усулда, ўқитувчи ёрдами, тушунчалари ва назоратида олиб борилади.

Ўқитувчи сўзига эътибор беринг, у одам скелети воситасида одамнинг қомати, ундаги аъзоларни гавда бўйлаб жойланиши, уларнинг бир-бирига нисбатан узоқ-қисқалиги, туриш ҳолатини кўрсатиб, ҳатто аудитория тахтасида одамнинг тузилиши, ундан ўтказиладиган ўқ ва ёрдамчи чизиклар ҳақида тушунчалар ва маълумотлар беради.

Одам расмини қанчалик аниқ, реал, тўғри чиқишида унинг бўйини тўғри топилиши ғоят аҳамиятлидирки, буни жуда қадимдан, яъни ибтидоий мисрликлардан тортиб, уйғониш даври, XIX-аср ва ҳозирги жуда кўп рассом-педагоглар ўзларича талқин этадилар. Расмларга эътибор бершг, уларда Қадимги Мисрликлар одам қоматши 21 бўлакка, уйғониш даврининг буюк рассоми Микеланджело 8 бўлакка, XIX асрнинг таниқли Рус ҳарбий-инженери (ҳаваскор рассом) А.П.Сапожников (1795-1855) ва давримизнинг катта-педагог олимларидан бмри, педагог-рассом Н.Н.Ростовцев бутун ўтмиш рассомлари тавсиясини умумлаштирган ҳолда одам қоматини бош-каллага нисбатан қисмларга бўлиб ўрганишни тавсия этади. (.....расмлар).

Одам расмини чизиш ҳам оддий предметлар расмини чизиш услубида олиб борилиб, унинг умумий баландлиги, эини белгилаш билан бошлаилади. Сўнгра баландлик ўқи бўйича одам аъзоларини жойдашиши топилади, уларни контур чизиқлар воситасида ифода этилади. Одам аъзоларининг нисбатлари, ўрни белгиланаётганида Ростовцевнинг одам қоматини нисбатлар ишланмасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, бу усул одамнинг ҳар хил (баланд, паст, семиз, ориқ қомат) қомати учун ҳам мос келади ва бу усул анча тушунарли, осон, чунки, унда одам қомати каллага нисбатан олинган. Ҳаётда ҳам шу нарса кўринадикки боши узунроқ кишиларнинг бўйи ҳам узун бўлади.

Сиз натурага қўйган кишингизни бош-калласини ўлчаб, шу асосда унинг гавдасини тенг бўлакка (қайсики каллани узунлиги ўлчовида) бўлиб чиқсангиз ҳам, у етти бўлак чиқади холос (.....расмлар).

Одам расмини чизиш машқини фақат хомаки расмдан бошланг. Унда сиз одамнинг юзини ва айрим жуда майда аъзоларини тасвирлаш билан ўралашиб қолмайсиз. Хомаки расми ҳам аввал тик, тўғри турган ҳолатини кўп марта машқ қилинг, сўнгра ўртадан ўтказган тик ўқ чизифингизни одамнинг ҳаракати, ҳолатига кўра бюст машқини ўтказинг. Одам расмини чизишда мувозанат деган нарсага алоҳида аҳамият беринг, бўлмаса расмингиздаги одам йиқилиб кетаётганга ўхшаб қолади. Расмларни кузатинг. Бу ўринда ўқитувчингиз сизга ёрдам беради.

Уйдаги машқларда одам қоматини тематик композицияларда тасвирлашга ҳаракат қилинг. Одам юзи ва калласини аудиториядаги кўрсатмалар асосида уйда расмини чизишга ҳаракат қилинг. Бу соҳада кўпроқ машқ қилиш керак. Бу ўринда китобингиздаги расмлар сизга кўмақдош бўлади. Аммо кучингиз етганича сиз натурадан чизишга ҳаракат қилинг.

РАНГТАСВИР.

Бизни ўраб тупган табиат, унинг барча предмет ва элементлари турли туман ранг тарқатувчи масса-моддалардан иборатдир. Инсоният шу ранглар кўйнида туғилади, шаклланади, уни кўради, ўрганади ва бойитади. Шу боисдан ҳам инсон ўз характер ва хусусиятига, меҳнат фаолиятига кўра расом - ижодкордир. Чунки, ҳар бир киши ўз ҳаёти давомида ниманидир ўзгартиради, ниманидир янгисини яратади. Аммо, одамлар бу ўзгартиришни турлича шаклда, турлича характерда, турлича рангларда амалга оширадilar. Кимдир бу ўзгартиришни жуда чиройли, кўркем, ёқимли, қулай қилиб яратади. Кимдир эса олдингисидан хунукроқ, кўполроқ, ёқимсиз ҳам қилиб яратади. Бунинг асосий сабаби, кимдир шаклни, рангни яхши сезади, кимдир сезмайди. Одамлар табиатдаги на турмушдаги чиройли, гўзал, ёқимли, нозик, қулай шакл, ранг ва нарсаларни турлича кўрадilar, турлича таҳлил этадилар, чунки одамлардаги шакл ва ранг бўйича бадиий маълумотлар, кўникмалар турли меъёрда, турли характерда бўлади. Бундай билим ва кўникмалар инсонга жуда ёшлигидан, ҳатто чақалоқлик давридан сингдириб борилади.

Болаларни шаклни ўрганиши ва ранг билан таништириш илк ёшлигидан (1-2 ёшлигидан) бошланади. Демак, инсониятни шакл ва ранг билан танишиши, ундан фойдаланиши ва янгисини яратишга тайёргарлиги жуда ёшлиқдан, болалар боғчасидан бошланади, бу боғчаларни педагог-тарбиячи оналари томонидан амалга ошира бошланади. Шу боисдан бўлажак педагог-тарбиячиларни ранг ва бўёқ билан ишлаш қобилиятларини, малака ва маълумотларини ўстириш жуда зарур вазифадир.

Қўлланмада ҳам ана шу вазифани уддасидан чиқишга алоҳида эътибор берилади. Шу боисдан мазкур қўлланмада ранг ва бўёқ билан ишлашга ҳам катта ўрин берилади.

РАНГ ВА БҶЁҚЛАР.

Ранг – моддалар чиқарган ва қайтарган нурланиш спектридир. Рангни биринчи бўлиб, инглиз физиги Исак Ньютон илмий жиҳатдан асослаб беради. У уч ёқли шиша олиб, ундан кичик тешикчадан тушаётган нурни ўтказиб, уни текисликка туширади. Текислик сиртида қизил, сариқ, зангор ранглар кўринади. Бу ранглар орасида яна бир неча, қайсики шу уч ранглар аралашмасидан ҳосил бўлаётган кўшимча ранглар ҳам кўринади.

Халқаро келишувга мувофиқ ана шу Ньютон тажрибасидаги асосий учта - қизил, сариқ, зангор рангларни табиатдаги асосий ранглар деб қабул қилинади. (.....расмлар).

Бошқа барча ранглар шу уч ранг аралашувидан (кўшилишидаи) ҳосил бўлади. Ҳозиргача топилган ранглар 300 дан ортиқ тусда бўлиб, улар шунча номда ифодаланади.

Ранглар кўринишига кўра иссиқ ва совуқ турларга бўлинади. Иссиқ ранглар табиатни иситувчи, яъни қуёш тафтини, аланга садосини, қизиган буюм ҳароратини берувчи қизил, зарғалдоқ, сариқ, пушги, жигарранг, тилла ранг кабилардан иборатдир.

Совуқ ранглар - қор, муз, сув, совуқ осмон рангида, салқин, совуқ, кайфиятсиз, ёқимсиз ҳис-туйғулар яратувчи, яъни зангор рангни қизил, сариқ билан аралаштиришдан ҳосил қилинадиган - кўк, яшил, бинафша, ҳаво ранг, зангор каби ранглардан ташкил топади. Аммо, рассомлар бу рангларни иккала туридан ҳам ўз асарларини яратишда тўла фойдаланиб, уларни ҳар иккаласидан томошабинга ёқадиган, одамларда кучли таасурот қолдирадиган асарлар яратадилар.

Ёруғликни ютиш ва қайғариш хоссасига кўра ранглар хромагик ва ахроматик турларга бўлинади. Оқ ва қора рангдан бошқа бирон тусга эга бўлган ҳамма ранглар хромагик ранглар қаторига киради. Яъни муайян ранг тусига эга бўлган, табиатдаги - қизил, зангор, сариқ ранглар ва улар аралашмасидан ҳосил бўлиб, маълум бир ранг тусини ифодаловчи ранглар хромагик ранглар дейилади. (расм).

Ҳар бир хромагик ранг уч хоссага эга бўлади:

1. Ранг туси - рангни ўз кўриниши, одам кўзида берадиган жилоси, шунга кўра биз уни қизил, кўк, зангор, сарик, яшил, бинафша ва бошқа номларда атаемиз.

2. Ранг ёрқинлиги – рангдаги ёруғликни қайтариши, яъни ёруғликни ўзида кўп ёки оз акс эттиришидир. Бу рангни оч тўқлигидир. Агар нарсада ёруғлик кўп акс этса, биз нарсадаги рангни паст даражадалигини кўраемиз, у оч яшил, оч сарик, оч қизил кўринади. Агар нарсадаги ёруғлик рз акс этса, унда нарсени ранги тўқ бўлиб кўринади.

3. Ранг тўйинганлиги - нарса сиртидаги рангларни тиниқлиги, раигдорлиги, софлигини ифодаланишидир.

Агар соф бўёқнинг кучи ортса рангни тўйинганлигини кўраемиз. Агар бирон хроматик ранг устидан кулранг берилса, унда бу рангнинг равшанлиги, рангдорлиги ёки ранг гўзаллиги албатта пасайиб кетади. Бу мазкур рангни тўйинганлигини пасайганлигини билдиради.

Маълумки, ок ва қора рангни бир-бирига қўшиш асосида жуда кўп бир тусдагк, аммо бир-биридан фарқ қилувчи ранглар олинади.

Бундай бир-биридан фақат ёруғликни ютиш ва қайтариши билан фарқланувчи ранглар ахроматик ранглар дейилади.

Ахроматик ранг алоҳида бир тусга эга эмас, у фақат тўқ, очроқ, оч, жуда оч (яъни рангсиз) лиги билан фарқланувчи ранглардир. Демак, ок, қора ва шу икки рангдан ҳосил бўлувчи рангларни ҳаммаси ахроматик ранглар турига киради. Бу ранглар тўқ қора, қора, оч қора, очроқ қора, жуда оч қора ва ҳоказо ранглардан иборатдир. (расмлар).

Рангшуносликда ранг ҳалқаси ёки ранг доираси деган тушунча бор. Ранг ҳалқаси ранг спектрининг энг чеккасидаги икки ранг, масалан қизил ва зангор ранглар орасида турли ранглар бўлиб, улар бир-бирига жуда ўхшайди, аммо фарқланади ҳам, чунки, бу ранглар спектрининг икки чеккасидаги рангларни қўшишдан ҳосил бўлган ранглардир. Ана шу ранг спектрининг икки четидаги ранг қўшилишидан ранг ҳалқаси ҳосил бўлади. (расм).

Бу ранг ҳалқаси ичида иссик рангларнинг барчаси, уларнинг бир неча турлари намоён бўлади. Шу боисдан ранг ҳалқасини ўзгариши билан, ундаги ранглар контрасти - яъни рангларни теварак атрофидаги шароити, муҳити ва уни қушилишига мувофиқ ўзгараверади. Рангларни қўшилишидан ҳамма ёки исталган рангни олиш мумкин. Фақат қайси рангни, қайси рангга, қанча миқдорда қўшилса, ундан қанақа ранг ҳосил бўлишини аниқлаб олиш лозим. Масалан:

1. Қизил ва зангор рангни қўшилишидан: қизил, тўқ қизил, қирмизи, оч қирмизи, тўқ қирмизи, бинафша, тўқ бинафша, оч бинафша каби ранглар ҳосил бўлади.

2. Қизил ва сариқ рангни қўшилишидан: зарғалдоқ, тўқ зарғалдоқ, оч зарғалдоқ, сариқ, тўқ сариқ, оч сариқ, ковоқ ранги, лимон ранги, тилла ранги, пушти каби ранглар ҳосил бўлади.

3. Сарик ва зангор рангни қўшилишидан: оч яшил, яшил, тўқ яшил, оч зангор, зангор, тўқ зангор, ҳаво ранг, кўк, зумрад, сабза, барикарам каби ранглар ҳосил бўлади.

Педагогика коллежларида фойдаланадиган ранг ва бўёқлар тайёр ҳолда олинади. Улар асосан акварель, гуаш, пламастер кабилардан иборатдир. Чунки, улар табиатдаги ва турмушдаги барча ранглар асосини яратади. Рангнинг ҳар бир кўриниши биттадан бўёқ билан белгиланади. Бўёқлар - маълум бир рангдаги куқунлар массасидан ташкил топади.

Бўёқ тайёрлаш - зарур ранг тусидаги куқунлар массасига махсус боғловчи элементларни қўшиш ёки аралаштириш билан тайёрланади. Бу боғловчилар бўёқни ишлатиш мақсади ва ўрнига кўра танланади. Бўёқ элементларини танлашда бўёқ тусини ўзгартириб юбормасликни, қоғозга шимилишини (қоғоз яхши ёпишини) ва сувда яхши эришини, тезда қотиб қолмасликни алоҳида назарда тутилади. Бу хоссалар акварео тарёлашда алоҳида эътиборга олинади. Акварель сувда яхши эрийдиган, қоғозга яхши шимиладиган, мўйқламга яхши ёпишадиган, ўзида узоқ вақт нам сақловчи, ёрқин ранг тусига эга бўлган

бўёқдир. Акварель тайёрланадиган кукунлар табиий ва сунъий бўлади. Улар қизил, сариқ, зангор, яшил, бинафша, қора кукунлардан иборат бўлади.

Акварель 6, 12, 16, 24 рангга эга бўлган ҳолда кўпроқ тайёрланади. Унинг энг сифатлиси «Ленинград» акварели ҳисобланади. Бу бўёқнинг энг муҳим харақтерли хусусияти унинг тозалиги, тиниқлиги, қоғода текис ётиши ва юққа қаватлар ҳосил қилишидир.

Акварель Қадимги Миср, Юнон, Италия, Япония, Хитойда шаклланиб, уни ижодқорлари томонидан кенг қўлланилди. Ўрта асрга келиб Урта Осиёда китоб графикасини шаклланиши билан акварель кенг қўлланилди. XIV-XV асрларга келиб, янада такомиллашди. Камолиддин Беҳзод унинг рассомлик мактабида акварель билан ишлашни турли усул ва услублари ишлаб чиқилди. Акварель билан ишлашда К.Беҳзод, М.Музаххиб, Мурод Самарқандий, Абдулла Бухорий каби атоқли ўзбек мусаввирлар катта ижод қилдилар. Евррпада XVIII асрдан, Россияда XIX асрдан акварель қўлланила бошланди. Ўзбекистон рассомларидан Б.Хамдамий, У.Тансиқбоев, Ч.Ахмаров қабилар акварелдан уз ижодий фаолиятларида кенг қўлладилар.

РАСМ ИШЛАШДА РАНГ ВА БЎЁҚЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ.

Маълумки, табиат ва турмушдаги барча предметлар бирон-бир ёки бир неча рангга эга бўлади. Оддий бир дона тошда оқ, қора, кўк, яшил ва хоказо ранглар бўлади. Лекин шундай предметлар ҳам борки, улар бир неча ранглар аראлашувида бўлади. Лекин биз уларни бир ранг номи билан атаймиз.

Масалан, барг биз уни яшил деймиз, аммо унда яшил, зангор, сариқ, оқ, қизил каби ранглар ҳам бор бўлади.

- Бир туп олма дарахтини танаси қўнғир, барги яшил, меваси сариқ, қизил каби рангларда қўринади.

Бирон манзарани кузатсангиз узоқ-узоқлардаги тоғлар жигарранг, қўнғир, дарахтлар яшил, кўк, зангор, бинафша, уларни таналари қўнғир, ер жигарранг,

техника воситалари қора, кулранг каби рангларда кўринади. Кўриниб турибти-ки, табиат ва турмушдаги нарсалар ранги турлича. Уларни ўз шакли ва рангида тўғри тасвирлашга энг қулай бўёқ акварелдир. Аммо, акварель билан расм чи-зиш учун, энг аввал нарса предметлар рангини, уни қайси рангдаги бўёқ билан тасвирлаш лозимлигини билиб олиниши зарур.

Акварель бўёғи табиатдаги ҳамма рангларни ифодалай олади. Аммо, аква-рель билан расм ишлаш учун махсус (акварелда расм ишлашга мослаштирил-ган) қоғоз, мўйқлам, тоза сув, бўёқ аралаштириш учун политра тайёрлаш лозим. (расм).

Маълумки, қоғозлар турлича бўлади. Акварель учун юзаси ғадир-будир, оқ, қалин, бўёқ ва сувни яхши ушлайдиган бўлиши керак. Бунинг учун 12 фор-матдаги "Акварель" маркаси билан чиқарилган папкадаги қоғозлар жуда яроқли ҳисобланади. Акварелда ишлаш учун нафис, бўш, ёғли ва оқ бўлмаган қоғозлар ярамайди.

Акварель бўёқда расм ишлаш учун махсус юмшоқ, учли, олмахон, сувсар юнгидан тайёрланган мўйқаламлардан фойдаланилади. Мўйқаламни сувга тиқиб, уни силкитсангиз, уни учи қалам учи ҳолатига келиши лозим.

Агар расмни каттароқ қоғозда ишланадиган бўлинса, катта думалок мўйқаламлардан фойдаланилади. Катта мўйқалам расм ишловчига кўпроқ миқдорда бўёқ олиш имконини беради, шунингдек, катта мўйқалам билан бўёқни суртилганда ва ёйилганда қоғоз юзида камроқ ҳаракатда бўлади. Бу қоғозни титилиб кетишини олдини олади.

Акварелда расм ишлаш қаламда расм ишлашни давоми сифатида, расми ишланадиган нарсани, натюрмортни ёки объектни (жойни) эътибор билан ку-затиб, уни қаламда чизикли тасвирини яратилади. Сўнгра уни хўллаб олинади ва аста юқоридан қуйига томон локал рангларни бериш бошланади. Бўёқлар ус-тма-уст 3-4 мартагина берилади, бўяшни сўнги боскичлари натураларни ҳақиқий ранги, ёруғ-сояларни ишлаб олинади. Устма-уст бўёқ берилганда ал-батта олдинги бўёқни қуриб олишини таъминланмоғи зарур. Бўёқ билан иш-

лашда расм тахта тикроқ 30-40° қияликда тутилади, бу бўёқларни тўпланиб қолишидаи саклайди. Қоғозга қўйилган бўёқларни бир текисда бўлишини таъминлайди. Расм учун бериладиган бўёқ - ранг аввал палитрада тайёрлаб олинади. Шунингдек бир ўринга берилган рангни алмаштиришда мўйқалам яхшилаб ювилади. Расм тайёр бўлгач, уни қуритишга қўйилади. Умуман бўёқ билан ишлаганда имконияти борича тиниқ ва очроқ ранг берилиши лозим. Бу ранг устидан бериладиган 2-нчи ва 3-нчи рангларни яхши ифодаланишига, рангни тўйинганлигини таъминлаш имкониятини беради.

Акварель ва умуман бўёқ билан ишлашга ўрганиш асосан қайта-қайта машқ қилиш эвазига эришилади. Ҳар бир расм чизишга қизиқадиган ва рассом бўлишни орзу қилган киши энг аввал қўлидан қаламни қўймаслиги ва расм чизишни бирон кун канда қилмаслиги керак. Дасглабки машқлар бир рангни кўпгина тусларини топишдан бошланади ёки бир хил рангда расмлар ишлашдан иборат бўлади. (.....расмлар).

Бундай расм ишлаш жараёнида ёрқин, қуюқ, ёруғ, тиниқ ёки жуда оч рангларни сув миқдорини кўпайтириш, озайгириш асосида топишга ўрганилади. Тўқ ранглар яратиш учун сувни камроқ, оч ранглар топиш учун сувни кўпроқ, устма-уст 2-3 рангни бериш учун бир неча бор ранг қуйиш, бу рангларни топишда ҳам бўёққа қўшилаётган сув миқдорини турлаш асосида бўлишини ўрганиб борилади. Янги рангни топиш учун қўшиладиган рангларни қайси биридан купроқ, қайси биридан озроқ олиб, уларни бир-бирига қўшишда ҳам сув миқдорини тўғри танланиши мақсадга мувофиқдир. Бўёқ - акварель билан ишлаганда албатта системалиликни қатъий талаб қилинади. Яъни акварель билан ишлаганда осондан-қийинга бориш принципига асосланилади. Шу боисдан бошланғич машғулотларда камроқ рангли, лекин бир биридан яхшигина кўринарли фарқ қилувчи предметлар расмини ишлаш тавсия этилади.

Шунингдек, расм чизиш машғулотларидан олдин рангни кўриш ва уни қандай ном билан аталиши ҳақида машқлар ўтказилади. Сўнгра рангларни қўшиш, ундан янги ранг топиш ранглар ўрнини тўғри белгилаш машқлари ҳам

олиб борилади. Бундай маълумот ва кўникмалар эгалланилгандан сўнггина як-ка-якка предметлар расмини ишлашга киришилади. Масалан: олма, анор, нок, барг, шохча кабилар расмини алоҳида-алоҳида тасвирлаш лозим бўлади. Сўнгра уларни фон асосида бирон рангли материал устида тасвирланиши лозим. (..... расмлар).

Табиат манзара элементларини тасвирлаш ҳам фойдадан холи бўлмайди. Якка ҳолдаги терак, чинор, олма, ўрик, тол каби дарахтларни ёки қоқи ўт, лола, ғўза каби ўсимликларни тасвирлаш мақсадга мувофиқ булади. Бўёқ билан расм ишлаш 4 ёки 5 босқичда амалга оширилади. Энг аввал расми ишланадиган нар-сани чизиқли тасвири қаламда бажарилади, бу 1-босқич булади. Сўнгра қоғоз кўлланиб, унга фон ва предметнинг асосий рангини ўрни топилади, бу 2-босқич бўлади. Бўёқ бироз қуригач асосий ранглар берилади, бу 3-босқич бўлади, кейинги босқичларда ёруғ-соялар, предметни ўзига хос хусусияти ва характерини ифода этувчи ранглар берилади. (..... расмлар).

.....расмга эътибор беринг, ундаги тарвуз расми 4 та босқич билан ишланган. Терак расми 5 босқичда яратилган. Натюрморт ёки манзара расми ҳам худди шу услубда ёкирасмдагидек бажарилади. (..... расм).

Шу ўринда бўёқ билан ишлашга хос нарсани, яъни натура ёки жой-ўрин албатта кўриш горизонтдан пастда бўлиши лозим, агар кўриш нуқтаси натура марказига тушиб қолса, предмет ҳажмсиз ясси ҳолда қуришиб қолади, бу расм чизишни қийинлаштиради. Агар қуш расми ишланса, уни энг аввал кўриш нуқтасидан пастда ва ўнг ёки чап томонга қўйилиши лозим. Шундагина қуш ерда ёки бирон бутоқ устида ўтирган ҳолда ва гавдасини тўла тасвирлаш имконияти яратилади. (..... расмлар).

Манзара ёки тематик (сюжетли) композиция устида ишлаш ва расм чизиш ҳам чизиқли тасвир яратиб, уни бўёқ билан ишлашга тайёрланади (қоғоз хўллаб олинади), сўнгра асосий ранглар) ни ўрни топилади. Кейинги босқичларда асосий ранглар, ёруғ-соялар ишланади.

Бундай расмлар ҳам 4-5 босқичда ишланади. (..... расм). Расмга эътибор беринг, ундаги босқичларни ҳар бири ўзидан кейинги босқичга қулайлик яратади ёки ҳар бир кейинги босқич ўзидан олдинги босқични тўлдираётганини кўрасиз.

Сюжетли тематик расм ишлаш асосан курган билган воқеа ҳодисалар, ўқиган китоблар ва теварак-атрофдаги турмуш ва ҳаёт ҳодисалари асосида расм ишлашдан иборат бўлади. Бундай расм ишлаш бўлажак педагог - тарбиячиларни мустақил ижодий расм ишлашга ва болаларга ижодий расм ишлашларини ўрганишга йўл-йўриқлар беради.

Тарбиячи-педагог расм ишлашни, мустақил композиция тузишни жуда яхши билиши керак. Бундай расм ишлашни энг осон йўли ўқитувчи томонидан синф доскасида кўрсатиб берган сюжет элементларидан фойдаланилган ҳолда расм ишлашдир. Чунки, ўқитувчи ҳар бир тематик расм чизиш дарсида, шу мавзу бўйича бир неча элементлар кўрсатади. Талабалар ундан ижодий фойдаланиб, мустақил тематик композиция тузадилар. (..... расмлар).

Бўёқ билан ишлашни ўрганишни энг осон йўлларида яна бири бўёқда бадиий безаш бўйича расм ишлашдир. Чунки, тасвирий санъатни бу бўлими кўпроқ нақш ва мустақил ранг композициясидаги безатиш ишларидан (деворий газета, откритка кабилар) иборат бўлади. Бунда ҳар бир элемент бир хилдаги рангни талаб қилади. (.....расм).

Нақш чизишда эса ҳар бир бўёқ ўрни белгилаб олинади ва бу ўринга шу бўёқни ўзи тиниқ ҳолда берилади. (..... расм).

КОМПОЗИЦИЯ

КОМПОЗИЦИЯ ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ.

Композиция – лотинча сўз бўлиб, тасвирий санъатда – асарни тузилиши, асардаги элементларни жойлаштирилиши ва асарда тасвирланадиган нарсаларнинг предметларни ўз шаклида, рангида ва ўрнида кўриниши ва ифодаланишидир.

Композиция тасвирий санъатнинг барча тур ва жанрларида ўз ифодасини топади. Шу боисдан ҳам дейилвадимики, - Композиция – бадиий асар яратишнинг бош қонуниятидир. Чунки, композиция – тасвирланадиган предметни (натюрморти, натюрморти, жойни, манзара-кўринишни, воқеа-ҳодисани, уларнинг элементларини ўз номида, шаклида, рангида, ўз ўрнида, мазмуни ва мақолида-замонида ўзаро боғланган ва муваққиллиги сақланган ҳолда, реалистик услубда, бадиий характерда ифода этилишига айтилади.

Рафаэль Сантини (1483-1520) «Секстан мадоннаси»,

Леонардо да Винчини (1452-1529) «Жаконда»,

Қамолiddин Бехзоднинг (1455-1535) «Шайбонийхон портрети»,

К.Брюлловнинг (1799-1852) «Помпейнинг сўнгги куни»,

Р.Ахмедовнинг «Оналик» каби асарларини кузатар экансиз, ундаги композиция талаблари ўз ўрнида, ўз меъёрида бажарилганлигини гувоҳи бўласиз.

Композиция – санъатнинг барча турларида: адабиёт, тасвирий санъат, меъморчилик, мусиқа, рақс-хореография, кино, театр, телевидения, фото, экранныи кабиларда ўз ифодасини топади. Тасвирий санъатда – расм, ҳайкал, нақшларда қисм, ранг, ёруғ-сояларни, асар сюжети ва элементларни жойланиши, рассомнинг мақсади, ғоясига жавоб бериши ёки бўйсиндирилишида ўз ифодасини топади. Бу ўринда асарни мавзуси, сюжети, ритм, симметрия, шакл, жойланиш ва уларни бир-бирига боғланиши, бир марказга интилиши асар композициясини ҳал қилади ва муваффақиятини белгилайди.

Нарсани ўзига қараб расми чизишда композиция.

Биз, кундалик ҳаётимизда, турмушимизда жуда кўп предмет ва воқеа-ҳодисаларнинг тасвир-расмларига дуч келамиз, уларни айримлари бизга ёқди,

айримлари ёқмайди. Бунинг боиси шу расм ва тасвирларни яратишда композицияга эътибор берилиши ва бермаслик оқибатидир.

Маълумки, расм ва тасвирларнинг мазмуни, мақсади ва вазифасига кўра уларнинг композицион тасвири яратилади.

Композицияни тўлиқ, мазмунли, ишончли чиқиши нарсани ўзига қараб расм чизишда ҳолат аҳамиятлики, бу асосан натурани шакл, тузилиши, ранги, туриш ҳолати, ёруғ-сояларни тузилиши, у расм чизувчидан қанча масофада турганини аниқ белгилаш ва уни шу ҳолда ифода этилишига мутлоқ боғлиқ бўлади. Шу боисдан натура ва натюрморт элементларини расм композицияси бўйича шундай тақсимланмоғи керакки, унинг ҳар бири расм ифодасида ўз ўрнига, туриш ҳолатига, бир-бирига боғланишига кўра расм композициясини чиройли, жонли, ҳаракатчан ва томошабинга ёқимли бўлишига ёрдам бериши зарур.

Нарсани ўзига қараб расм чизишда композициянинг асосий талаби – натура ва натюрморт элементларини бир бутунлигини ташкил этиш ва бу ҳолатга шакл, ранг ва уларни мослиги, мустақиллиги ва мазмунини сақлашдир.

Шу боисдан нарсани ўзига қараб расм чизишдаги муҳим вазият расми чизиладиган натура ёки натюрмортни расм чизиш постановкаси ҳолатига келтириб олишдир.

Натюрморт тузилиши ҳам ўзига хос қоидалари бўлиб, у энг аввало расми чизиладиган нарсалар натюрморт мазмунига жавоб бериши лозим. Сўнгра ундаги элементларни жойланиши ва туриш ҳолатлари, ранг ва тузилиши, шакли маълум бир тематик композиция характерини ифода қилай олиши зарур. Шу боисдан, натюрморт тузиш учун катта-кичиклиги назарда тутилган ҳолда бир-бирига мос келадиган, бир тема сюжетига жавоб берадиган, ранг жиҳатидан ҳам бир-бирини тўлдирадиган, бир-биридан ажрата олиш мумкин бўлган рангдаги предметлар танланади ва уларни I-II-III план бўйича ва ранглари - шаклларига кўра маълум бир композицион талабда қуйиб чиқилади.

Нарсани ўзига қараб расм чизишда – композиция – бадийликнинг бош мезони булиб ў у расмдаги ҳар бир нарсанинг яхлитлигини, реаллигини, ўзаро боғлиқлигини, мослиги ва уларни тасвирланишдаги ижодийлигини, чиройлилигини ва ёқимлилигини, бутунлигини таъминлай оладиган бадий услубдир. Шу боисдан нарсани ўзига қараб расм чизишда натура ёки натюрморт элементларини катта-кичиклигига, тема мазмунидаги ўрнига кўра ўз ўрнига қўйилиши талаб қилинади. Яъни, постановка элементларини катта ҳажмда-гиларини орқа томонга, ўрта катталиқдагиларини ўрта планга ва кичик ҳажмдагиларини эса олдинга қўйилиши, бу ҳам уларни рангига эътибор берилган ҳолда қўйилиши мақсадга мувофиқдир. Натюрморт элементларининг барчасини турган ўрни-макони кўришиб туриши расм композициясини муваффақиятига ижобий таъсир кўрсатади.

Биз Т.Хруцкий, Н.Машков, Р.Ахмедов, С.Абдуллаев, З. Ковалевскаяларна-тюрморт темасидаги асарларини кузатар эканмиз, улардаги композицион ечим, тартиб, мазмунни муваффақияти, жонли ва тантанавор бўлганлиги албатта на-тюрморт элементларини тўғри танланганлиги ва тўғри жойлаштирилганлиги-дан эканлигини яққол кўраемиз.

Тематик расм чизишда композиция асослари.

Тематик расм чизиш одатда манзара, воқеа-ҳодисалар, бирон бадий асар ёки орзу-умидлар, хаёл, тасаввур ва тафаккурлар асосида амалга оширилади. Улардан қайси бири бўйича расм чизманг, албатта ўз-ўзидан бир бутун компо-зицион мазмун дунёго келади. Лекин, бу композиция, қай ҳолатда, қай даража-да ишонарли, тўлиқ, ёқимли чиқиши мазкур воқеани расм чизувчининг қай да-ражада тасаввур қилишига мутлоқ боғлиқдир. Бас шундай экан, тематик расм чизишда расм чизувчи тасвирланадиган жой, ўрнини, воқеа-ҳодисани жуда кенг, атрофлича ҳар томонлама, расмда ифодаланашига алоҳида эътибор берган ҳолда ўрганиши ва тасаввур қилиши, уни кўз олдида келтириши, элементларни

ижодий бирлаштира олиши ва уларни текисликка кўчиришда юксак маҳорат кўрсатиши зарур.

Агар расм чизувчи бирон манзарани ифодаламоқчи бўлса, у энг аввало кўриниб турган манзарани қанча қисмини ёки расмга тушириладиган ўринни икки четини, юқори (хаво қисми) ва қуйи қисмини қоғоз юзасига қандай туширилиши, кўриниб турган манзарадаги предметлардан қайси бирини ёки нималарни олиб ташлаш ва нималарни киритиш мумкинлиги ҳақида бир фикрга келиб олади. Бу ишларда қийинчиликлар туғилса, расм чизувчи ўзи ясаб олган кўринишни топувчи (видеоискатель) дан фойдаланиши мумкин. (расм).

Кўриниб турган манзара ва ўз мулоҳазасига кўра қоғоз юзасига белгилари туширилади. Сўнгра композицияга тушадиган дарахтлар, ер-сувлар, ўт-ўланларни ўринлари аниқ белгилаб чиқилади. Бу ерда композиция элементларини қайси бири натурал ҳолда, қайси бири умумлаштирилган, қайсиниси ижодий-бадийлаштирилган ҳолда бўлишини ҳам аниқлаб, композиция мазмунига киритилади.

Манзари чизишдаги қаламтасвир - расми чизиладиган манзарани қоғоз юзига жойлаштирилади, бу унинг чизиқли тасвири бўлиб, ундаги ёруғ-сояларни ифода этилади, ранглар кўринишлари, предметларни узоқ-яқинлиги, чуқур ва бўртиқлари топилади, бу қаламтасвир иш бўлади. Агар чизиқли расми бўёқда давом эттирилиб иш якунланса, бу рангтасвир иш бўлади.

Қаламтасвир ва рангтасвирни ҳаммасида ҳам композицион ечим бўлишини талаб қилинади. Композицион ечим расмда маълум тема, унинг мазмуни, элементлари, бош ва иккинчи даражали образлар тўлдирувчи персонаж ва элементлар бўлишини ишонарли ҳолда, тема мазмунига мос бўлишини, шунингдек, композициядаги барча предмет, вақт, давр, барча ҳаракатлар бир моментга ва тема мазмуни-сюжетига бўйсунушини талаб қилади. Уларнинг ҳаммаси бир мақсадга, бир йўналишга ва бир дақиқага-моментга диққатга тортилган бўлади. (..... расмлар).

Бадий безашда ва наққошликда ҳам композиция ва унинг ечими талаб қилинадики, бу асосан ритм, элементлар муносиблиги ва уларни бир марказга интилиши ёки ранглари бир меъёрга бўлишида ва бир-бирига боғлиқлигида ўз ифодасини топади.

Умуман, тематик композиция манзара, натюрморт ёки безатиш - декоратив темада бўлишидан қатъий назар, энг аввало тема, сюжет, мазмун, моментга барча элементлар, уларнинг ҳолатлари, ранги, ҳаракат-ҳолатларнинг мослиги ва боғлиқлиги бир қонунга мослаштирилиши керакки, бу композиция ечимини ифода этади.

БАДИЙ БЕЗАТИШ ИШЛАРИ

БАДИЙ БЕЗАШ ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

Маълумки, теварак-атрофимизни ўраб турган материя ва унинг элементлари ўзига хос чиройли шакл, тузилиш, ранг ва кўринишга эгадир. Уларни одамлар кўриб завқланадилар, уларни ёқиб қолганларини ўз хонадонларига, меҳнат ва турмуш фаолиятларига кўчиришга ҳаракат қиладилар. Уларни тасвирлари ва нусхаларидан рўзгор-буюмлари, меҳнат-фаолият қуролларини ва бошқа нарсаларни безатишга интиладилар.

Предметларни безатиш ҳар бир кишига ёқимли ва зарурий эҳтиёждир. Аммо буюмларни одамларга ёқадигани қилиб ҳамма ҳам безата олмайдилар. Нарсаларни безатиш учун унинг махсус қонун-қоидаларини билишлари керак бўлади.

Нарсаларни безатиш учун энг аввало безатиладиган нарсани вазифаси, тузилиши, ранги ўрганилиб, унга мос безатиш элементи, композицияси, рангини

танланади ва тайёрланади. Безатиш элементлари орнамент, нақш, гул, предметларни бадийлаштирилган тасвири ва харфлар, ёзувлардан иборат бўлади. (..... расмлар).

Предметларни безатишда, айниқса нақш билан безатишда ва тайёрлашда ритм, симметрия ва жойлаштириш маласига алоҳида эътибор берилади.

Бадий бешцашда ранг алоҳида аҳамият касб этиб, безатишни чиройли, ёқимли, сифатли бўлишини таъминлайди.

Бадий безатишнинг асосий материали нақш бўлиб, у билан яшаш, меҳнат, ўқиш жойлари, буюмлар, тарғибот ишлари ва тантанавор кунлар шу нақшлар иштирокида безатилади.

1. Нақшларнинг тузилиши, шакли ва ранги асосан табиатга, теварак-атрофдаги нарсаларга ва одамлар кайфиятига боғлиқ бўлади. Шу боисдан ўзбек бадий безатишдаги нақшларда кўпроқ бодом, ўрик, пахта, анор кабиларнинг гули, меваси, барг-шоҳчалари қўлланилади. Уларни аввал бадийлаштириб-стилизация қилиб олинади. (расм). Нақшлар безатилган предметнинг шакли, тузилиши, ранги ва уни ишлатилиши мақсадига кўра ишланади ва танланади.

Нақшлар тузилишига кўра йўл-йўл, квадрат, тўртбурчак, айлана, 6-8 бурчакли (яъни кўпбурчак) шаклларда бўлади. Шунга кўра уни ўрганиш ҳам худди уни бошланғич кўриниши - йул ичига нақш чизишдан бошланади. Аммо нақш чизишни ўрганишни ҳам ўзига хос мураккаблиги бўлиб, шу мураккабликни биров юмшатиш мақсадида нақш ўрганишдаги бошланғич машғулотлар тайёр нақш намуналаридан кўчириш методида олиб борилади. Нақш намуналаридан кўчириш қоидаларига мос амалий машқлар намуна расмларда берилан.

Нақш чизиш бўйича биров малака ҳосил қилинган, йўл ичига ижодий нақш композициясини тузиш устида машқлар олиб борилади.

Йўл ичидаги нақш чизиш бўйича малака ҳосил қилинган, аста-секин квадрат, тўртбурчак ва айлана ичига нақш чизиш машқлари билан машғул

бўлинади. Бундай машқлар учун намунавий топшириқларрасмларда берилган.

2. Бадиий безашда графика алоҳида ўрин эгаллайди. Бу бўлимга интерьерларни безатиш, плакат, китоб, эълон, афишалар, деворий кўрғазма ва газеталар, фото-теле-неон ёритгичлари тасвири, мозаика, аппликация, услубидаги композициялар кирази. Графиканинг юқоридаги барча воситаларининг асосий элементи харфлар-шрифтлар бўлиб ҳисобланади.

Харфлар ўзининг бадиий, стандарт, ёзма, босма, сояли каби турлари билан график композицияларда кенг қўлланилади.

Харфлар болалар тарбияси муассасалари ва мактаб бадиий-безаг графикасида алоҳида эътиборда бўлиб, бу бўлажак тарбиячи-педагогларнинг келажакдаги педагогларнинг келажакдаги педагогик фаолиятлари учун ғоят зарур маъна беришни тақозо этади. Шу боисдан мазкур бўлимга кенгроқ тўхтаб ўтамиз.

Харфлар ва уларнинг ёзилиши

Харфлар инсониятнинг жуда қадим авлодлари томонидан яратилди. У жамият тараққиётида инсониятнинг моддий ва маънавий ривожланишида алоҳида рол ўйнаб келди.

Тарихдаг маълумки, харфларни яратишда Шарқнинг Миср, Хитой, Ҳинд, Япон, Юнон-Рим, Турк-Араб халқлари ижоди алоҳида эътиборда бўлади. Улар пиктографик, иероглиф, сўзли ва ниҳоят товушли харфларни яратдилар. (.....расмлар).

Товушли харфларни такомиллашуви натижасида бугунги кунда жаҳоннинг инглиз, француз, испан, турк, форс, ҳинд, хитой, араб, япон, корея каби тилларда гаплашувчи халқларнинг умумлаштирилган ҳолдаги юнон-лотин, араб-турк, япон-хитой ва славян-кирилл кабиларнинг товушли белгилар кўринишидаги харфлари яратилдики, улардан турлича (қиска белги) узгартириш билан бошқа халқлар ҳам фойдаланиб келмоқдалар (..... раслар)

Бугунги кунда биз ҳам юнон-лотин харфлари асосида яратилган алфавитдан (айрим узгартиришлар асосида) фойдалана бошладик. Уларни ёзишда лотин тасвирчиларини методларидан фойдаланилади. Бугун Ўзбекистонда фойдаланилаётган лотин алфавитидан ташкил топган алфавит 29 та булиб, улардан ўзбек фонемамиз асосида фойдаланилади.расмларда лотин алфавитини ўзбек фонемасида олинганларини ёзиш услублари кўрсатилган.

Бадиий безашда китоб графикаси алоҳида аҳамиятга моликдир. Кўпгина адабиётларда китоб графикасига эрамизнинг бошларида асос солинган деб кўрсатилади. Бу унчалик тўғри бўлмайди. Чунки, китоб ёзиш ва уни безатиш эрамиздан аввалроқ бошланганлиги маълумдир. Чунки, жаҳоннинг кўпгина халқлари, жумладан хитой, хинд ва Ўрта Осиёнинг кўпгина халқлари эрамиздан аввалроқ ўзларининг «Синужта ҳикида киса» (Миср), «Овесто» (Хоразм), «Типитака» (Хинд), «Рамайна» (Хинд), «Махобъхорат» (Хинд), Чуньцю (Хитой) каби китобларни яратганлар. Эрамизда эса жаҳоннинг мукаддас китоблари: Инжил (2-аср), «Библия» (4-аср), «Таврот» (5-аср), «Қуръон» (7-аср) яратилди.

Китоб безатиш уни ёзилиши билан бошланиб, жаҳоннинг барча халқлари уз китобларини узларига хос услубда ва безаш материаллари асосида амалга оширганлар.

Ўзбек китоб графикаси ҳам ўзига хос, кўпроқ нақшлар асосида безатиб келинди. Айниқса, XIV-XVI асрлардан китоб безатишга эътибор кучайди. Ўзбек китоб безатишда нақшлар, тематик композициялар (миниатюра) санъати асосий восита бўлди. (..... расмлар).

Бугунги кунда ўзбек китоб графикаси ўзининг ғоят нозик, мазмундор тасвирлари билан, Европа графикаси воситасида янада бой ва серқирра услубларига эга бўлди. Бугунги китоб графикасида муқова тасвири, бошловчи тасвир, мазмун таъвир (иллюстрация), якуний тасвирлар асосида безатилади. (..... расмлар). Шунингдек, бугунги китоб графикасида харфларни безатиш ҳам ривожланиб бормоқда. (..... расмлар).

Бадий безашда кўчаларни, хиёбонларни, интерьерларни безаш ҳам бугунги кунда алоҳида талаб билан амалга оширилади. Болалар муассасалари, болалар боқчаси, ховлиси, пионер лагерларини, шунингдек, мактаб фасадини, ховлиси ва хоналарини безатиш алоҳида конун-қоидаларга бўйсунди. Хар бир безатиладиган жой, урин ва куринишлар уларни мазмуни, фаолияти ва мақсадига кура амалга оширилади. расмларда турли хилдаги жой-ўринлар, болалар муассасаларни безатиш йўл-йуриклари кўрсатилган.

Бадий безашда газламалар, материалларга гул босиш ҳам бугунги куннинг асосий талабидир.

Маълумки, газлама материалларни чиройили, одамлар дидига мос холда безатиш жуда қадимдан шаклангаш бўлиб, бугунги кунда унинг жуда такомиллашган йўллари бор. Бугунги кунда газлама ва материалларни безатиш асосан станокларда амалга оширилади. Аммо, уларга бериладиган гул ва нақшларни шу соҳанинг мутахасис-рассом дизайнерлари тайёрлайдилар.

Рассомлар газлама-материалларга тайёрлайдиган гул ва нақшларни табиат материаллари асосида, газламаларни ишлатилиши мақсадига кўра ишлаб чиқадилар. (..... расмлар).

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК

ЛОЙ ВА ПЛАСТИЛИН БИЛАН ИШЛАШ.

Тасвирий санъатни ўрганиш расм чизишдан бошланганидек, талаба расм чизиш малакасини эгаллай бошлаши билан ҳайкалтарошлик ишларини ҳам ўргатиш бошланади. Ҳайкалтарошлик ишлари бўйича амалий ишлар асосан лой ва пластилин билан ишлашдан бошланади. Лой ва пластилин билан ишлашни муваффақиятли ўзлаштириш учун энг аввало талабага иш ўрнини ҳозирлаш за-

рур. Шу боисдан биз биринчи уринда хайкалтарошлик машгулоти учун зарурий материаллар билан танишиб олайлик.

Хайкалтарошлик учун техник воситалар ва материаллар. Хайкалтарошлик ишлари учун қўлланиладиган материаллар ва техник воситалар: катта ва кичик хайкалтарошлик станогги, натура учун таглик, кастрюл ёки тогорача, гипсни аралаштириш учун қошиқ, катта ва кичик кист (чўтка), гипс билан ишлайдиган шпатель, шакл сиртларини текислаш учун пичокча, чукур ва ёриқларни очиш учун искана, гипс ёки лойларни баланд-пастларини олиш учун қирқиш ва олиш исканалари, уйиш учун стек, қирқиш учул стек, шопатиллаш учун стек, текислаш стеки, пардозлаш стеки, силлиқлаш стеки, ёғоч болта, турли ўлчам калинликдаги қирқиш ва кўчириш исканаси, болта, қуриштиш печлари (муфель печи) кабилар.

Материаллар: лой, пластилин, гипс, ёғоч, тош, цемент, шомот, сим, полиэтилен материал ва копчалар, олбастар, шавн ип, газлама-латта материал кабилардан иборатдир.

Педагогика коллежларида хайкалтарошлик машгулоғларини ташкил этиш учун лой ва пластилин билан ишлаш учун 20x30 см.даги тахтача, сув учун лycopча, қўл артшп учун латта-материал, ясалган тасвирларни-нарсалар шаклини тузатиш, пардозлаш учун пичокчалар (стеклар) ва зарур ўринда фойдаланиш учун расм дафтар, ўчирғич-резина ва қаламлар ҳозирланади (.....расм).

Хайкалтарошликнинг асосий материали лой бўлиб, уни талабани ўзи тайёрлайди.

Лой ўзининг хоссасига кўра юмшоқ, ёпишқоқ, илашувчан, яхши текисланиш ва исталган шаклга кириш хусусиятига эга бўлиши керак. Бундай лойни тайёрлаш учун тупроқ танланади. Тупроқ жигарранг, кунгир бўлиб, улар икки хил хусусиятда, курук ва ёғли бўлади. Ёғли тупроқ курук тупроққа нисбатан намлигил яхши, донадорлиги юқори, ёпишқоқ, юмшоқ, текисланиш ва пардозланиш хусусияти яхши бўлади. Тупроқни текшириш одатда бир сиқим тупроқни олиб, сувга тиқилади ва ёпишқоқлиги, илашимлиги текширилади.

Лой тайёрлаш мумкин бўлган тупрокни танлаб, уни яхшилаб эзилади ва элакдан ўтказилади. Сунгра уни ёғоч ёки пластмасса идишга солиб, сув қуйилади, сув тула шимдирилгандан сўнг 1-2 кун сақланади, сўнгра яна сув қуйиб, қорий бошланади. Лой ёпишқоқ, ягона массали, қўлга ёпишмайдиган, яхши силликланиш ва эластиклик ҳолатга етгунча ишланади. Сўнгра, лойни полиэтилен халтага солиб ҳаво ўтказмайдиган ҳолда уралади. Ундан бир неча машғулотда фойдаланиш мумкин. Чунки, бу ҳолда лойни бир ой, ёки икки-уч ой ёки йиллаб сақлаш мумкин.

Лой канча кўп сақланса, у шунчалик ёпишқоқ, эластиклик ва силликланиш хусусияти ортиб боради.

Машғулотларда тайёрлаб қўйилган лойдан маълум қисми кесиб олиниб, унга яна ишлов берилади. Қўлга ёпишмайдиган ҳолга келгунга қадар ишланади. Лой қўлга ёпишмайдиган, лекин ўз массасига яхши ёпишадиган ва пластиклик ҳолати яхши бўлса, бундай лойдан ҳар қандай шакл ясаш мумкин бўлади.

Ҳайкалтарошликнинг иккинчи материали пластилиндир. Мактабгача тарбия муассасаларида, мактабларида ва педагогика коллежларининг ҳайкалтарошлиқ машғулотларида энг кўп қўлланиладиган материал пластилиндир.

Пластилин тайёр ҳолда магазиндан сотиб олинади. Пластилин махсус лойдан, парашоклардан, уларга ёғ ва турли пигментлар қўшиш билан тайёрланади. Пластилин бир ёки бир неча рангларда бўлади. У доимий ҳолда ишга тайёр бўлади. Пластилиндан бир ёки бир неча рангдаги нарсалар ва предметлар тасвирини ишланиши мумкин. Пластилин иссиқда юмшаб, совуқда қотиш хусусиятига эгадир. Шу боисдан пластилин совуқ хонада сақланса, уни ишлатиш олдидан иссиқ сувга солиб олиш лозим. Пластилинни оз вақт қўлда ушланиб, эзиб турилса, албатта у юмшайди ва иш ҳолати яхшиланади. Аммо уни узоқ қўлда ушлаб турмаслик керак. Чунки, уни узоқ қўлда ушлаб турилса, ўз ҳолатини йўқота бошлайди.

Лой ва пластилин билан бажариладиган барча ишлар қўлда бажарилади.

Маълумки, лой ва пластилин билан ишлаш икки усулда чўзиш ва узиб-ёпиштириш билан амалга оширилади.

Чўзиш - тасвири ясаладиган нарса учун ётарли ҳолда пластилин ёки лой олиниб, уни иш ҳолатига келтириб, нарсани асосий қисмини тайёрланади, сўнгра бирин-кетин элементлари чўзилади, сўнгра эса уни натура шаклига келтирилади. Ишланаётган тасвирни тез-тез натура билан солиштириб турилади. (..... расмлар). Қўл билан нарсани айрим элементларини шаклига келтиришда қийинчилик туғилса, уни пичокча (стек) билан бажарилади. Пичокча нарсалар тасвиридаги ортиқча жойларини кесиб олиш, чуқурларини текислаш ва пардозлаш ишларини бажаришда қўлланилади.

Узиб-ёпиштириш усулида ишлаш учун ясаладиган нарсанинг шакли қисмларга булиниб, уларни ҳар бирига ётарли пластилин ёки лой олиниб, уларни ҳар бирини алоҳида шаклга келтирилади ва уларни катта қисмдаги ўз ўринларига ёпиштирилади. (..... расмлар).

Ҳосил бўлган нарса тасвирини пичокча ва қўл билан пардозланади.

Лой ва пластилин билан ишлаш ҳам худди расм чизиш каби оддий предметлар шаклини тасвирлашдан бошланиб, аста-секин машғулотлар мазмуни мураккаблаштириб борилади.

Шу боисдан хайкалтарошлик дарсларининг дастлабки машғулотлари гипсли слепкилар асосида - геометрик шакллар тасвирини яратиш билан бошланиши мақсадга мувофиқ бўлади. Сўнгра хажмсиз ясси предметларни рельефда тасвирланади. Бироз малака ҳосил қилинган рўзғор буюмлари, мева-сабзавотлар, қуш ва ҳайвонлар ва нихоят одам комати тасвирлари яратилади.

Геометрик шакллар тасвирини яратиш - куб шаклини яратиш билан бошланади. Куб тасвирини яратиш бир қисм лой ёки пластилин олиб, уни чўзиш усулида яратилади. Узиб олинган лой ва пластилинни энг аввал бир томонини текисланиб, сўнгра уни иккинчи, учинчи ва ҳоказо бошқа томонларини текисланади. Сўнгра пичокча ёрдамида текисланиб-пардозланади. (..... расм).

Агар шар тасвири ишланадиган бўлса, уни ҳам бир парча лой ёки пластилиндан икки кафт орасида юмалоклаш усулида шар ҳолатига келтирилади. (..... расм).

Ҳажмсиз ясси предметлар тасвирини яратиш рельеф асосида, чузиш ва қирқиш усулида амалга оширилади. Бунинг учун бир қисм лой олиниб, уни тўрт бурчак - тахта шаклига келтириб, унга барг, шохча, гул ёки бошқа нарсалар, тасвири ишланадиган нарсанинг шакли чизилади, шакл чизигидан ташқи юза маълум қалинликда ўйиб-қирқиб олинади. Сўнгра пичоқча билан пардозланади. (.....расм).

Рўзғор буюмлари шакл жихатидан турлича мазмунга эга бўлади. Улар аралаш геометрик шакллардан тузилган бўлади. Шу боисдан талаба геометрик шакллар тасвирини яшаш ва қирқиш, пардозлаш малакаларига эга бўлган рўзғор ва меҳнат қуроллари тасвирини яратишга киришилади. Рўзғор буюмлари тасвирини ишлаш чўзиш ва ёпиштириш усулларида олиб борилади. Рўзғор буюмлари тасвирини ишлаш кўза ёки хумча тасвирини ишлаш билан бошланади. Бунинг учун бир парча лой-пластилин олиниб, уни бироз чўзилади, сўнгра уни остки томони шар шаклига, юқори қисми эса цилиндр шаклига келтирилади. Кейинги иш уни остки қисмидан бироз чузиб, ерга ўрнатиш ва юқори қисмидан ичини цилиндр шаклида уйиб олинади ва юқори лабини бироз йўғонлаштирилади. Ёкирасмда кўрсатилганидек этапларда кўза ёки хумча шакли яратилади. Бу усулда лycopча, коса, пиёла кабилар ҳам тайёрланади. (.....расмларга каралсин).

Мева ва сабзавотлар тасвири ҳам чузиб ишлаш ёки чузиб ёпиштириш усулида олиб борилади. (.....расмларга эътибор беринг). Нок, олма, пиёз, сабзи, тарвуз, қовун, ҳандалак кабилар бир хил усулда ишланади. (.....расм).

Қуш ва хайвонлар тасвирини яратиш чузиб ва узиб-ёпиштириш усулида олиб борилади.

Қушлардан хакка, каптар, ўрдак, ғоз, лайлак, чумчук, қарга кабилар ва хайвонлардан қуён, аниқ, кучук, эчки, бузоқ, от, туя кабиларни тасвири лой ёки

пластилин билан ишланади. Қуш ва ҳайвонлар тасвирини чузиб ишлашдарасмдагидек, бир парча лой олиниб, ундан гавдани асосий қисми хозирланади, сўнгра, уларни бош қисми, оёқлари ва думи чиқарилади.

Қуш ва ҳайвонлар тасвирини узиб-ёпиштириш усулида ишлаш пластилин ёки лойдан асосий гавда учун, сўнгра оёқлар, бош, дум ва қулоқлар учун алоҳида-алоҳида тасвирлари яратилади ва уларни гавдага ёпиштирилади. Сўнгра, қўл ва пичоқча ёрдамида пардоз берилади. (.....расм).

Машғулотларнинг охирида одам тасвирини ишланади. Одам шакли асосан узиб-ёпиштириш усулида амалга оширилади. Бунинг учун одам, гавдаси, унинг боши, . -оёғи ва ^уллари учун алоҳида-ало^ида ьрюм лой iJ^t пластилин: олиниб,. уларни шу яхлидликда шакли яратилади ва уларни гавда бўйлаб ёпиштиртирилади. (.....расмларга эътибор берилади).

Ҳар бир нарса тасвирини яратишдан олдин албатта, шу нарсанинг натура холатини яхшилаб талаба кузатувидан ўтказди. Агар шу нарсани, лой ёки пластилиндан ишланган тасвири кўрсатилса талаба иши анча мувафқиятли чиқиши мумкин. Лой билан ишланган шакл ва тасвирларни бўёқ билан бўялиши ва уларни махсус муфель печларида қуритилади. Бу тасвир ва шаклларни реал бўлишини таъминлайди.

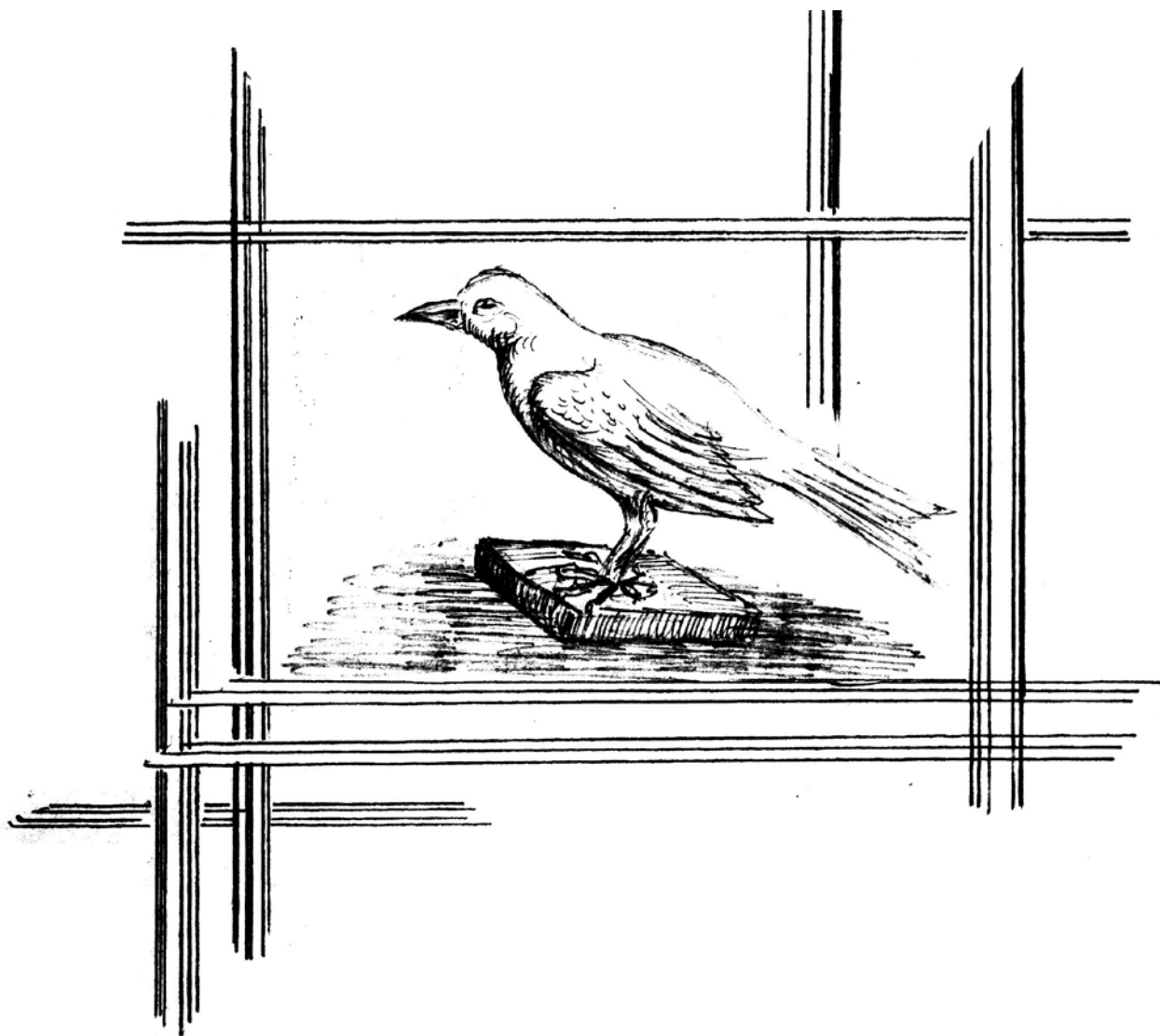
Ш – Қ И С М

=====

ТАСВИРИЙ САНЪАТНИ

ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

=



**«ТАСВИРИЙ САЊАТНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ»
КУРСИГА КИРИШ.**

Педагогика фанидан шу нарса маълумки, «методика» сўзи (услуг ифодаси) - ифода этишдан олинган бўлиб, ўргатиладиган ўқув материалани ўқувчиларга ўргатиш, ўқитиш, ва ўзлаштиришнинг назарий ва амалий асоси - фаолияти ёки усулидир. Яъни «услуг» деганда тасвирий санъатда расми чизиладиган объект-ни, натурани ёки таҳлил этиладиган санъат асарини ўқувчиларга тушунтириш ёки унинг назарий ва амалий асосларини таҳлил этиб беришни ёки ўрганишни йўл-йўриқларини, услубларини тушунилади. Тасвирий санъатни ўқитиш услубиёти курси бўлажак рассом - педагогларга мактабда тасвирий санъатни ўқитиш ва ўргатишни энг **осон, қисқа** ва **илмий асосда** бўлиши услубини ўргатувчи фандир.

Шулар асосида шуни айтиш мумкинки, бу курс ва унинг мақсади - вазифаси бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисига мактаб тасвирий санъатини мақсади, вазифаси, мазмунини тушунтириб бериш, уни мактаб ўқувчисига ўргатиш, ўқитиш ва тушунтиришни энг самарали йўллари кўрсатиб беришдан иборат бўлади.

Курс бўлажак рассом - педагогларга ўқувчилар билан ишлашни илмий асосларни, назарий ва амалий фаолиятини кўрсатиб беради. Курснинг асосий мақсади ҳозирги замон тасвирий санъатининг қонун-қоидалари асосида уни мактаб фаолиятида фойдаланиш ва мактаб тасвирий санъатини ўқувчиларга ўргатишнинг энг замонавий, энг самарали, синалган услублари билан қуроллантириш ва мактаб тасвирий санъати бўйича тарбиявий ва таълимий фаолиятини амалга оширишни педагогика ва психологиянинг энг сўнгги ютуқлари асосида олиб боришга тайёрлашдан иборатдир. Шу мақсаддан келиб чиққан ҳолда курс бўлажак педагог рассомларга:

1. Мактаб тасвирий санъат ўқув предметининг мақсади, вазифаси ва мазмунини ва амалий жиҳатларини тушунтириб бериш;

2. Мактаб тасвирий санъатини дастури ва унинг мазмуни билан қуроллантириш;

3. Мактаб ўқувчиси билан ишлашнинг педагогик маҳорати билан таништириш;

4. Мактабда ўқувчилар билан тарбиявий ва таълимий ишларни амалга оширишга тайёрлаш;

5. Тасвирий санъатдан дарс беришга тайёрлаш, дарс беришдаги услуб ва дидактик принциплари билан қуроллантириш;

6. Мактабда дарс беришни тарихий тараққиётини яхши билган ҳолда, ҳозирги замон дарс беришни энг самарали услуб ва дидактик жараёнини ўзлаштириш ва уларни ўз педагогик фаолиятида қўллаш, уни такомиллаштириб беришга ўргатиш;

7. Бўлажак рассом-педагогни ижодкорлик руҳида фаолият кўрсатишга ўргатиш кабиларни ўз олдига бош вазифа қилиб қўяди. Шунга кўра курс мазмунига: Тасвирий санъатни ўқитиш методикаси тарихини, уни дастур ва дарсликларини, тасвирий санъатни ўқитиш жараёнида дидактик принциплардан ва предметлараро боғланишдан фойдаланиш, дарс ва дарсдан ташқари тарбиявий ишларни амалга ошириш, ўқувчиларни фанга қизиқтириш, дарсларда ўқувчиларга график билим беришнинг энг осон, қисқа асосли йўналишларининг илмий асосларини ўргатиш кабилар киради.

Маълумка ўқитиш услубиёти давр танламайди, балки давр дарс услубларни танлайди.

XVII асрда атоқли Чех педагоги Я.О.Коменский мактаб системасини ишлаб чиққан ҳолда, унда фойдаланиладиган ўқитишнинг қатор услублари ва дидактик принципларини жаҳон халқларига ва уларнинг мактаблари учун тавсия этган эди.¹

Ўзбекистон мустақилликка эришиши муносабати билан миллий мактабларимиз шаклланди. Бу мактаблар жаҳон педагогикаси эришган энг юксак - самарали иш тажрибаларидан ўзининг ўқитиш услубларини танлаган ҳолда ўзининг ўқув-методик ишларини амалга оширмоқда.

¹ Я.О.Коменский. Буюк дидактика. Ёшитувчи. Т. 1975 й.

Миллий мактабларимиздаги тасвирий санъат ўқув предмети мустақиллик йилларида янада аҳамиятли бўлиб, уни ўқитилишини такомиллаштириш тadbирлари белгиланмоқда. Шунга кўра миллий мактабларимизда ўқитишнинг асосий 3 та услубидан фойдаланилмоқда.

I. - Ўқув материални оғзаки баён этиш услуби.

II. - Амалий ишлар услуби.

III. - Ўқитишнинг кўргазмалилик услуби.

Маълумки, миллий мактабларимизда тасвирий санъатни ўқитиш ҳам умумий таълим фанлари қатори юқоридаги ўқитув услубларидан фойдаланиб келинмоқда. Бу услублар яхши самара бермоқда.

Шунга кўра бугунги кунда тасвирий санъатни ўқитиш услубиёти мактаб тасвирий санъати дастури асосида унинг мақсади ва вазифасини, мазмунини системали ҳолда ўрганиб, уларни ўқитишнинг энг самарали услуб ва дидактик принципларини танлаб, умумлаштириб, бўлажак рассом-педагогларга етказиб берилади. Шунингдек, тасвирий санъатни ўқитиш услубиёти курси ўзининг услуб ва принципларини бугунги кунда дарс бераётган тасвирий санъат ўқитувчиларига қатор услубий мақолалар, адабиётлар асосида етказиб бермоқда. Тасвирий санъатни ўқитиш услубиёти билан Ўзбекистон Педагогика Фанлари Илмий Тадқиқот Институти, Низомий номли Тошкент Давлат педагогика институти Наманган ва Бухоро давлат университетларининг рассом-педагог олимлари шуғулланиб келмоқдалар.

Мактаб тасвирий санъатни ўқитиш услубиёти жаҳон педагогикаси ва психологияси тўплаган тажрибаларини ўзининг илмий асоси қилиб олган ҳолда, уларни йиғиб, такомиллаштириб келаётган иш тажрибаларидан унумли фойдаланиб келмоқда. Шу асосда ўқувчиларга тасвирий санъат бўйича билим-малака беришда ўқувчининг ёши, билими, истеъдоди, қизиқишини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнини амалга ошириб келмоқда. Чунки, жаҳон педагогикасининг атоқли намоёндалари Я.О.Каменский, Г.Песталоцци, К.Д.Ушинский ва Н.Ростовцев, В.Кузин, Е.Шорохов, Р.Ҳасанов каби педагог-олимларнинг илмий

тадқиқотлари асосида мактаб тасвирий санъати ўқув предметини ўқитиш, унга кўйиладиган талаблар системали амалга ошириб келинмоқда.

ТАСВИРИЙ САНЪАТНИ ЎҚИТИЛИШИНИ ТАРИХИЙ - ТАРАҚҚИЁТИ.

Чет элларда тасвирий санъатни ўқитилиши услубиётининг тарихий - тараққиёти.

Маълумки, расм чизиш жаҳон халқларининг барчасида жуда қадимдан шаклланиб, у санъат ва маданиятнинг энг мукамал ва доимий машғулоти бўлиб келади. Шунингдек, расм чизиш бутун башарият халқларининг доимий алоқа воситаси, инсониятнинг шаклланиши ва маънавий ўсишининг ҳам бош омили бўлиб келган.

Шу боисдан ҳам жуда қадимдан бу машғулотни ривожлантириш ва такомиллаштириш барча халқларда системали амалга ошириб келинган. Бизгача етиб келган энг қадимги қоятош расмлари одамлар расм чизиш билан ибтидоий жамоа даврининг *палеолит* ёки қадимги тош асриданок шуғуллана бошлаганлигидан далолат беради. Бундай расмлар Франция, Испания, Олд Осиё, Ўрта Осиёдан кўплаб топилган, уларга 5-10 минг йилларча бўлган.

Маълумки, эраиздан аввалги 3-мингинчи йилларда одамлар мис, қалай, кўрғошин ва рухни эритиб, ундан бронза олишган. Бронзадан ясалган нарсалар жуда чиройли қилиб безатилган. Бу даврда ишланган буюмлардаги расмлар одамлар расм чизиш билан жиддий шуғулланликларини кўрсатиб беради.

Тарих шоҳидки, кишилар жамияти тараққиёти Шарқ мамлакатларида, жумладан Мисрда анча тез ва олдинроқ бошланган.

Қадимги Мисрда графика ва расмкашлик санъатнинг бир тури сифатида шаклланиб, жуда эрта тараққиёт йўлига чиқиб олди. Қадимги Мисрда расм чи-

зиш ва график ишлар билан шуғулланиш анча эрта санъат касби сифатида ўрганилади ва ўргатила бошланади.

Қадимги Мисрда тасвирий санъат, адабиёт ва меъморчилик ғоят кучли мотивларда тараққий этди. Бу ерда расм чизишни, график ишларни бажаришни ва бино қуришни авваллари хусусий касб сифатида ўз болаларига, қариндош-уруғларига ўргатар эдилар. Кейинчалик кичик-кичик мактаблар ташкил этила бошланди.

Ҳақиқий расмкашлик мактаблари энг аввал Мисрда, сўнгра Ҳиндистонда ва Хитойда ташкил этилди.

Бу мактабларда асосан: ер ўлчаш, йўл, канал ва бинолар режасини тузиш, чизмалар чизиш, буюмларга бадий безаклар ишлаш ўргатилар эди.

Қадимги Мисрда белги-ёзувлар (иероглифлар)ни яратилиши тасвирий санъатни, яъни расм чизишни янада тез ривожланишига имкон беради (эрамиздан аввалги IV-III минг йиллик) чунки, бу белги-ёзувларда ҳар бир ҳарф бир буюмни айтмоқчи ёки уни номини ёзмоқчи бўлса, унинг ҳар бирига бир дондан расм ишланиши керак эди.

Шунга кўра Қадимги Миср мактабларида расм чизиш ҳар бир кишини доимий машғулоти бўлиб қолган. Мактабларда ҳам энг кўп машғулоти расм чизиш бўларди.

Қадимги Юнонистонда расм мактаблари жуда эрта ташкил топди. Юнон мактабларида асосий эътибор табиатни чиройли қилиб тасвирлашга қаратилар эди. Расм чизишда симметрия, математик ҳисобот, нисбатлар назарияси асосий эътиборда бўларди.

Эрамизгача бўлган Юнонистонда СИКИОН, ЭФЕСС, ФИВАН каби расм мактаблари шуҳрат қозонган, бўлиб, уларни ҳар бири ўзига хос йўналишда ва услубларда фаолият кўрсатар эди. Улардан айримлари натурализм методида ишласа, бошқалари бадийлик, яъни расмни иложи борича чиройли қилиб ишлаш методида фаолият кўрсатар эди. Бу мактабларда Памфил, Мелантий, Павзий, Аппеласс каби машҳур рассомлар етишиб чиқдилар. Кейинчалик бу рассо-

млар ҳам ўз мактабларини ташкил этдилар. Қадимги Юнон тасвирий санъат мактабларида ўқиш анча қийин эди. Чунки, бу мактабда ўқиш учун юқори даражадаги истеъдод бўлиш билан бирга, анча миқдорда пул ҳам тўланар эди. Памфил томонидан очилган Сикион мактабига кириб ўқиш учун жуда катта ва кучли истеъдод билан бирга 26 кг 196 грамм олтин тўланар эди. Бу ерда ўқиш 12 йил давом этар эди.

Қадимги Юнонларнинг Буюк алломаси бўлмиш Арасту, - «Расм фани бўйича умумтаълим фанларини 1-этапида туради ва барча фанларни ўрганишда асосий восита бўлади» - деб кўрсатган эди.¹

Қадимги Римда тасвирий санъатга эътибор жуда юксак даражага кўтарилди. Қадимги Римда расм чизиш билан барча ористократия оилалари мунтазам шуғулланар эдилар. Юқори табақа кишиларининг ҳам асосий машғулоти расм чизиш бўлиб қолади. Чунки, расм чизишни билмайдиган шахс ва оила маданиятсиз, ўқувсиз, эътиқодсиз ҳисобланиб, уларни камситилар эди. Ҳатто расм чизишни билмайдиган, уни ўргана олмайдиган шахслар «қандайдир психологик камчиликка эга» - деган медицина хулосаси ҳам берилар эди.

Шу боисдан Цезар замонида расм чизишни билмайдиган шахсларни етук даражада «ривожланмаган», деган хулоса билан масъулиятли давлат ишларига олинмас эди. Ҳатто юқори табақа оилалари учун расм чизиш билмайдиган шахсларни келинликка ёки куёвликка олинмайдиган ҳам бўлинади. Шу боисдан барча аристократия оилалари ва уларни уғил-қизлари энг аввало расм чизишга ўргатилар эди. Цезарни ўзи ҳам етук рангтасвирчи рассом, Актавин Август эса меъмор-рассом бўлганлиги ҳам бежиз эмас эди. Ҳақиқатдан ҳам расм чизишни билмайдиган одам шаклларни, рангларни ажратиш, нисбатларни тўла фарқлай олмайдиган бўладилар. Шу боисдан Рим задагонлари ва давлат арбоблари расм чизиш билан жиддий шуғулланар эдилар. Умуман эрампиздан аввалги II-I асрларда Юнонистон ва Римда тасвирий санъатга эътибор ғоят юксак

¹ Шарпсин, Н.Ростовцев. *Ўрта мактабда тасвирий санъатини сезитиш методикаси* Мос. 1980 й. «Методика тарихи».

бўлган. Шу боисдан ҳам қадимги дунё тарихида, - «Август Римни тошда олиб, мрамарда топширди», - деган ибора ҳам ҳақиқатдир.

Тарих шоҳидким, эраизнинг XV-XVI асрларда Италияда «уйғониш даври» ҳукмронлик қилади. XV асрга келиб Италияда тараққиётнинг ҳамма соҳалари бўйича ривожланиш тезлашиб кетади. Бу даврда фан, санъат, маданият ва ишлаб чиқаришда ғоят кучли кўтарилиш содир бўлади. Санъат ва адабиётда реалистик оқимлар вужудга келди. Китоб босиш, янги-янги ижод аҳли шаклланди. XV-XVI асрдаги Италия бу ўринда биринчи бўлиб, ўзининг барча соҳалари билан олдинда боради. Санъат ва маданият бекиёс ривож топди. Бу даврни Италиялик санъатшунос рассом Жорж Вазарининг, - «италияда санъат узоқ вақтдан сўнг яна уйғонди» - ибораси билан санъат тарихида «уйғониш даври» категорияси вужудга келди. Бу даврда Италияда Леонарда До Винчи, Рафаэл, Микеланжелло каби санъатни титан ижодкорлари етишиб чиқди. Уларнинг ҳар бири ўзларини ўзига хос санъат мактабларини яратдилар. Уларни кўпчилиги расм чизишни турли соҳалари бўйича назарий асосларини ҳам яратдилар. Леонарда До Винчи «пластик анатомияни», «ҳавонинг чизиқли перспективасини», Алберти «Перспективани» назарий жиҳатдан асослаб берадилар. Аммо бутун санъат тарихи бўйича расм чизиш услубияти бўйича барча назарийчилар чекланиб келдилар. Расмни мактабда ўқитиш бўйича бирон бир услубий хулоса бера олмадилар.

Тасвирий санъатни мактабда ўқитилиши бўйича фақат XVI-XVII асрларда бир қатор педагог олимлар шуғуллана бошладилар.

Буюк Чех педагоги Я.О.Коменскийдан (1592-1670) бошлаб, Жон Локк (1632-1704), Руссо (1712-1778), Дидро (1713-1784), Песталоцци (1746-1827) К.Д.Ушинский каби педагоглар мактабда тасвирий санъатни ўқитиш бўйича ўзларини дастлабки қарашларини бердилар. Улар расм ўқув предметини мактаб умумтаълим фанлари қаторига киритиб, болани гармоник тарбиясидаги ролига катта баҳо бердилар. Песталоцийнинг шогирди Петр Шмит I бўлиб, «Расм механик машқдан иборат», - деган назарияга зарба беради. У, - «Расм ўқувчи та-

факкурини ва тасаввурини ўстирувчи асосий омил ёки у ақл гимнастикаси-дир»,- деган илмий хулосани беради.¹ Яна у расмни ўқитишда кўчириш методини танқид қилади. 1835 йилда Парижда ака-ука Дюпюлар (Александр ва Ферденантлар) бепул расм мактабини ташкил этдилар.

1715 йилдан Россияда расм фанини Денгизчилар Академиясида, 1721 йилдан Карпов мактабида, 1732 йилдан Кадетлар ҳарбий мактабида, 1764 йилдан Самольний қизлар институтида ўқитила бошланди. 1735 йили расмни ўқитиш бўйича биринчи Преслернинг методик қўлланмаси, 1834 йил Сапожниковнинг умумий таълим мактаблари учун «Расм курси» ўқув қўлланмалари нашр этилади.

1825 йилда Москвалик бояр С.Строгонов ташаббуси билан расм ўқитувчиси тайёрлайдиган билим юрти очилди.

1870 йили Рус Бадиий Академияси қошида расм ўқитувчиси тайёрлайдиган курс ташкил этилади.

XX аср бошларида Петербург, Москва, Қозон, Одесса, Пензада расм ўқитувчиси тайёрлайдиган билим юртлари очилади. Рус Бадиий Академияси қошида расмни ўқитиш методикаси бўйича махсус комиссия иш бошлайди. Бу комиссия составида Н.Ге, И.Крамской, П.Чистяков каби етук рассомлар иш олиб бордилар. Советлар даврида 1921 йилдан I-расм ўқув предмети сифатида ўрта умумтаълим мактаблари ўқув режасига киритилади. Ўрта мактаблар учун 1921 йилдан дастурлар яратила бошлайди. 1936 йиллардан дастурлар янгиланиб келинди. Мактабда расм фанининг ўқитилиши бўйича Кардовский, Юоон, Рожкова, Помичева, Ростовцев, Шорохов, Кузин каби рассом-педагоглар шуғулланиб келдилар.

XX аср бошларидан АҚШ, Италия, Германияда ҳам ўрта умумтаълим мактабларида расм фанини ўқитилиши йўлга қўйилади. Улар учун ўқув-методик қўлланмалар, дарсликлар, дастурлар яратилди ва уларни такомиллаштириб келинди. 50-60 йилларда жаҳоннинг жуда кўп мамлакатларда расмни ўқитилиши

¹ Манбаа. Н.Ростовцев. Мактабда тасвирий санъатни соғитиш методикаси. М. 1980 й. (рус тилида).

бўйича кўплаб амалий ишлар қилинди. Тасвирий санъатни ўқитилиши бўйича 1955 йилда Лунда (Швеция), 1958 йилда Базелла (Швеция) 1960 йилда Манилес (Пилипин), 1966 йилда (Чехословакия), 1972 йилда Германияда, 1982 йилда Чехословакия каби мамлакатларда халқаро симпозиумлар ўтказилиб келинди.

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАСВИРИЙ САНЪАТНИ ЎҚИТИЛИШ ТАРИХИ.

Ўзбекистон археологияси тадқиқотчиларининг берган маълумотларига кўра мамлакатимиз ҳудудларида 1-миллион йилларча муқаддам одам зоти яшаганлиги ҳақида исботий далиллар мавжуд.

Шунингдек, 30-40 минг йилдан буён одамлар уюшган ҳолда яшаб келмоқдалар.

Ўзбекистон ҳудудларида бундан қарийб 5-10 минг йилларча муқаддам одамлар томонидан ишланган расмлар, буюмлар кўплаб топилган. Сармишсой, Зараўтсой, Қоратепа, Олтинтепа, Чуст, Далварзин, Калтаминор каби манзилгоҳлардан топилган энг қадимий суратлар ва буюмлар бизнинг энг қадимги аждодларимизни санъат ва маданияти яхши ривожланганлигидан далолат беради. Ўлкамизда қояларга ўйиб ёки турли табиий бўёқларда ишланган расм-суратлар ҳам бизнинг аждодларимиз жуда қадимдан расм чизиш билан шуғулланиб келганлиги ҳақида аниқ маълумотлар беради. Яна топилган расм ва тасвирлар ўзининг шаклланиши, турли даврларга оид бўлиб, улар аста-секинлик билан ривожланиб, такомиллашиб келганлигини ҳам кўрсата олади.

Археологик топилмалар ва расмлар ясалиши ва ишланишига кўра, улар қўлда ишланиб, асрлар оша такомиллашиб келдилар, улар билан махсус кишилар шуғулланиб, ўзларидан кейинги авлод-аждодларига ўргатиб, ўтказиб келингани ҳам аниқдир. Шу боисдан айтиш жоизким, расм чизиш ва амалий

санъат буюмларини ишлаш хусусий касб бўлиб, улар авлоддан-авлодга ўтказиб келинган. Кейинчалик шогирдлар чиқазиш одат тусига кира бошлаган.

Тарих шохидким, эрамиздан аввалги 1-минг йиллик бошларида Ўзбекистон худудларида дастлабки қулдорчилик давлатлари пайдо бўла бошлайди. Бу давлат «Катта Хоразм» бўлиб, унда зардуштийлик дини шаклланади. Бу диннинг пайдо бўлиши тасвирий санъатни ривожланишига имкон беради. Чунки бу дин тасвирий санъатни таъқиқламади. Уни устига бу дин учун қурилган ибодатхона-ю, эҳромлар катта эътибор билан безатилар эди. Унинг мукаддас китоби «АВЕСТО» асосида ёзиладиган «кичик Авесто»ларни безатилар эди. Шу сабабларга кўра бу даврда тасвирий санъатни кўплаб тур ва жанрлари ривож топди.

Энди расм чизиш, графика, хайкалтарошлик, амалий санъат ва меъморчилик билан махсус кишилар шуғуллана бошлайдилар. Улар ўз санъатларини оила аъзоларига, секин-аста қариндош-уруғларига, кейинчалик истеъдодли болалардан шогирдликка олиб, уларни 10-15 йил ўқитиш билан машғул бўлганлар. Улар орасидан тўлақонли рассомлар, меъмор, амалий санъат усталари етишиб чиқадилар. Буларга Хоразм, Фарғона, Сурхандарё манзилгоҳларидан бизгача етиб келган санъат асарларининг намуналари тўла далолат беради. Буларга «Жангчи Сак», «Афродита», Ритонлар, Деворий расмлар наъмуна бўлади. Ўрта аср бошларида Ўзбекистонда санъат ва маданият беқиёс ривожлана бошлади.

Қадимги Хоразм, Термиз, Самарқанд, Фарғонада санъатнинг ҳамма турлари ривож топди.

Фаннинг буюк алломалари:

Хоразмий (787-850), Фаробий (870-950), Беруний (973-1048), Ибн Сино (980-1037) каби фан арбоблари–меъморлари етишиб чиқдиким, улар меъморчилик санъатининг монументал назарий асосини яратдилар. Фаробий меморчилик соҳасидаги 10 томлик «Меъморчилик муҳандислиги» номли асари билан жаҳон меъморчилиги санъатига улкан мерос қолдиради.

Содик Афшор (Навоий замондоши) расм чизишни назарий жиҳатдан асосланган ва расм чизиш услуги ҳақидаги «Қонун ас Сувор» – «Расм чизиш қонуниятлари» номли асарини ёзиб, тасвирий санъат назариясига ва амалиёти раўнақига ўз улушини қушади. Шунингдек, Қози Аҳмаднинг «Ҳаттотлар ва Мусаввирлар» номли асарида расм чизиш, чиройли ёзув, ҳаттотлик, ранг ва уни қўлланиши ҳақида каттагина маълумотлар берилади. Ўрта асрларнинг VII–VIII асрларидаёқ ўзбек фани, санъати, адабиёти, диний карашлари ғоят юксак даражада бўлиб, жаҳон санъатини ва маданиятининг энг юқорисида бўлган.

VIII асрдан Ўрта Осиёнинг Ўзбекистон ҳудудларига араблар кириб кела бошлади. Ўзбекистонга арабларни кириб келиши энг аввал минг йиллардан буён яратилган санъат, маданият, табиий фанларнинг илмий асарлари йўқ қилинади, иккинчидан Ўзбекистонда тасвирий санъатни портрет, анамалистик, ҳайкалтарошлик каби тур ва жанрлари таъқиқлаб қўйилди. Шу боисдан бу тур ва жанрлар яқин 1000-йилларча ривожланмай келди. VIII-IX асрларда Ўзбекистонда (Самарқандда) қоғоз ишлаб чиқарилди. Бу қоғоз дунёдаги энг олий нав ҳисобланади. Бу воқеа Ўзбекистонда китоб графикаси санъатини ривожланишига асос солди.

Ислон дини таъқиқлашига қарамай, ижодкор халқимиз ўз санъатини ҳамма жанрларида ижод қилиб келдилар. Тарих шохидким, Ибн Сино султон Маҳмуд /шох/ Ғазнавий саройидин қочиб кетади. Уни қидиртириб, рассомларга 40 дона расм-портретлар ишлашни буюради. Уни ишлаб 40 томонга тарқатилади. Бу шуни кўрсатадими, расм ишлашни қанчалик таъқиқланишига қарамай портрет жанри (яширин) ривожланиб келади. Ўзбекистон тарихини Буюк Амур Темур бошқарган йилларда тасвирий санъатни ҳамма тур ва жанрларини ривожланишига тўла шарт-шароит яратиб беради. Натижада темурийлар даврида Ўзбекистон яна ўзининг қадимий санъати, фани ва маданиятини қайта тиклади ва мисли қўрилмаган даражада ривож топди.

Бу даврда К.Бехзод, М.Музаҳҳиб, А.Бухорий, М.Самарқандий каби мусаввирлар ижод қилдилар. Ҳиротда Навоий раҳнамолигида, Бехзод раҳбарлигида

санъат мактаби - Академияси шаклланди. Бу даврда рассомчиликни барча жанрлари ривож топди.

XIV-XVI асрларда Ўзбекистон санъати, фани ва маданияти бекиёс ривожланди. Шулар ҳаммасида тасвирий санъатни ўқитиш ва ўргатиш қадимийлигича, хусусий, оилавий-меросий касб-хунар сифатида қолаверди. Бу рассомчилик касбини кўпроқ амалий санъати ва меъморчилигини яхши ривожлантирди. XVIII-XIX асрларда ҳам диний ақидаларнинг таъсирида портрет, анамалистик ва ҳайкалтарошлик яхши ривожлана олмади. Меъморчилик ва амалий санъат яхши ривож топди. Айниқса, наққошлик, ганч, ёғоч ўймакорлиги юксак даражада ривожланди.

XVIII-XIX асрларда Хива, Бухоро, Самарқанд ва Қўқонда меъморчиликни ўргатиш кучайди. Шунга кўра бу шаҳарларда меъморчилик иншоотлари кўплаб қурила бошланди.

Ўзбекистонга Европа санъатини кириб келиши билан маҳаллий ёшлар Европа санъатини ўргана бошлади. Кичик-кичик расм мактаблари пайдо бўла бошлади.

Советлар даврида Ўзбекистон мактабларида Россия мактаблари қатори расм фани ўқитила бошланди. 1918 йили Самарқандда, 1919 йили Тошкентда, 1920 йили Андижонда расм чизишни ўргатувчи махсус техникум-мактаблар очилди. 1927 йил Тошкентда, 1929 йили Самарқандда бадиий-билим юртлири ташкил этилди. Ўрта умумтаълим мактаблари ўқув режасига расм ўқув фани киритилди. 1-3 синфларда 8-12 соатгача расм дарслари ўқитилди. 1931 йилдан мактабларни янги ўқув режа ва дастурлари стабеллашган ҳолда яратилди. 30-йиллардан расмни ўқитиш самарадорлиги учун катта эътибор бера бошланди. 30-йилларда Ўзбекистонда рассом И.Икромов ташаббуси билан матбуот саҳифаларида расмни ўқитиш бўйича методик тавсиялар берилди бошланди. "Маориф ва ўқитувчи", "Аланга" журналларида И.Икромовнинг методик тавсиялари эълон қилинди.

1932 йилда унинг "Расмни ўрганиш", 1935 йили "Ҳарф ёзишни ўрган" ўқув кўлланмалари нашр этилди.

40-50 йилларда дастурга эстетик тарбия элементлари киритилди. 1950 йилдан Тошкентдаги Низомий номли педагогика институтида Олий маълумотли расм ўқитувчиси тайёрлана бошланди. 1966 йилдан расм фани "Тасвирий санъат" деб атала бошланди. 1960 йилдан маҳаллий материаллар асосида "Локолизация" усулида янги дастур ишлаб чиқарилди. Шу йилларда Ўзбекистон Педагогика Фанлари Илмий Тадқиқот Институтида Р.Ҳасанов ташаббуси билан "Эстетика" сектори иш бошлади. 1972 йилдан Бухоро Педагогика Институти қошида Ж.Ёдгоров ташаббуси билан "Бадиий графика" факультети фаолият кўрсата бошлади. 1973 йилдан Андижон, Қўқон, Бухоро, Самарқанд, Хива, Шахрисабз, Ангор, Ходжейли, Каттақўрғон каби шаҳарларда тасвирий санъат ўқитувчисини тайёрлайдиган билим юртлири очилди.

70-80 йилларда Ўзбекистон тасвирий санъатни ўқитиш услубиёти бўйича Р.Ҳасанов, М.Набиев, Б.Орипов, К.Қосимов, А.Инагамов, А.Жильцова, А.Исоходжаев каби педагог-рассомлар жиддий шуғуллана бошладилар. 80 йилларда Ўзбекистонда тасвирий санъатни ўқитишга эътибор ғоят кучайди. Халк таълими вазири С.Шермухамедов (фалсафа фанлари доктори, профессор) ташаббуси билан 1972-86 йилларда ҳар йили эстетик тарбияга бағишланган Республика Илмий-амалий конференция ва ҳар икки йилда 7 ёшдан 17 ёшгача бўлган ўсмирларни тасвирий санъат бўйича республика кўрғазмаси ўтказила бошланди.

Республиканинг бир қатор мактабларида тасвирий санъатни ўқитилиши бўйича илмий-педагогик экспериментлар ташкил этилди. Бунда Тошкентдан К.Мансуров, Г.Петник, Қашқадарёдан Ж.Жилолов, Хоразимдан И.Бобониёзов, Намангандан Б.Орипов, Андижондан А.Абдуллаев, Самарқанддан Н.Ходжаев кабиларнинг иш тажрибалари ўрганилиб оммалаштирилди. Бу даврда Республика халк таълими вазирлиги қошида Б.Ориповнинг ташаббуси билан тасвирий санъатни ўқитиш методикаси бўйича иккита илмий совет фаолият кўрсата бош-

лади. 80-йилларда Р.Ҳасанов, Б.Орипов, Н.Абдуллаев, М.Набиев, А.Инагамов, К.Қосимовларнинг фидокорлиги билан қатор дастур, дарслик ва методик кўлланма, тавсиялар яратилди.

1972 йилдан Р.Ҳасанов, А.Жилцова, Б.Орипов, А.Исоходжаевлар I-IV синфлар учун ўзларини эксперимент (синаш) "Тасвирий санъат" дарслиklarини яратдилар. 70-80 йилларда Р.Ҳасанов тасвирий санъатни ўқитиш методикасини педагогик асослари бўйича фан номзодлиги диссертациясини ҳимоя қилди. Шунингдек К.Қосимов, А.Иногомов, Б.Орипов, С.Булатовлар фан номзодлиги диссертацияларини ҳимоя қилдилар. 1987 йилдан Наманган Давлат педагогик институтида Б.Орипов ташаббуси билан "Бадий график" факультети иш бошлади.

Мустақиллик йилларида ўрта умумтаълим мактабларида тасвирий санъатни ўқитилиши самарадорлиги бўйича жуда катта тадбирлар ишлаб чиқилди.

Шу тадбирларга кўра I-IV синфларда тасвирий санъат дарслари 2 соатга кўтарилди. Биринчи синфдан тасвирий санъат дарсларини мутахассис рассом педагоглар ўтадиган бўлди. Ўзбекистон Бадий Академиясининг тузилиши билан мактаб тасвирий санъатини ўқитишга Академия эътибори қаратилди. Ўзбекистон Бадий Академияси "Миллий санъат ва дизайн" институти ва республикадаги барча "Рассомчилик" факультети бўлган университетларнинг ўқув режасига педагогика, психология ва тасвирий санъатни ўқитиш методикаси курслари киритилди.

Мустақиллик йилларида Республиканинг қатор вилоят, шаҳар, туманларида ёшларга тасвирий санъатни ўқитиш бўйича лицейлар, коллежлар, махсус интернат мактаблар очилиб, истеъдодли ёшларга тасвирий санъатдан чуқурлаштирилган билим ва малакалар бериш амалга оширилмоқда. Олий ўқув юртларида тасвирий санъатни ўқитиш методикаси, назарияси ва тарихи бўйича магистратура ва аспирантуралар очилмоқда. Улар халқимизнинг юксак истеъдодли ёшларидан жаҳонга машҳур рассом, санъатшунос, педагог-олимлар

тайёрлаб, Ўзбекистон тасвирий санъатини яна Жаҳон Санъати даражасига олиб чиқишдек катта масъулият билан иш олиб бормоқдалар.

МАКТАБ ТАСВИРИЙ САНЪАТИНИ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИДАГИ РОЛИ ВА ЎРНИ.

Маълумки, тасвирий санъат инсон зотини меҳнатга, ақл-идроққа, тафаккур қилишга, ижод қилишга, гўзалликка интилишга ўргатиб, унда чиройли, гўзал маънавий дунёсини яратиш келди. Бугунги кунда тасвирий санъат одамлар ва унинг жамияти учун юксак ақл-идроқ, чуқур билим ва тафаккур, гўзал турмуш ва эътиқод яратишини ҳамма яхши билади. Шунингдек, кузатишлар ва илмий тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, тасвирий санъат ёшларга фақат илм-тафаккур, гўзал эстетик идеаллар берибгина қолмай, одам зотини энг муҳим жиҳатларини, яъни кузатиш, кўриш, идрок қилиш ва тафаккур-тасаввурларини ривожлантирадиган бош ва асосий восита эканлиги исботланмоқда.

Ўқувчилар тасвирий санъат машғулотида нарсаларни кўрадилар, уни катта-кичиклигини, шаклини, шаклидаги хунук ва чиройли элементларини аниқлайдилар, нарса шаклини идрок этадилар, ранг ва тусларини ўрганайдилар. Нарса шаклини идрок этиш билан бирга, уни тасвирини яратиш бўйича таҳлил қилиб, онг фаолияти асосида натурани тасвирга айлантириб, уни дафтар юзига жойлаштириш бўйича ҳисоб-китоб қилинади. Шундан сўнг натура тасвири дафтар юзасига туширилади. Бу машғулотлар давомида ўқувчи натурани кузатади ва кўради, уни ҳам онг фаолиятида таҳлил қилинади, ранг тусларини буюмлар ичидан топиб, уни қоғозга туширади.

Лекин бу жараён шунчалик мураккабки, уни соғлом ривожланган одам боласигина уддасидан чиқа олади. Қарангки, бу жараёнда боланинг фикри чалғиса, бошқа ёққа кетса, шакл чиқмайди, ранг топилмайди. Шу боисдан ҳам ҳамма бола расм чиза олмайди. Қадимги Рим медик-психологлари томонидан

чиқазилган ҳукм ҳам бир томонидан тўғридир. Чунки, юқоридаги фаолиятни фақат соғлом, яъни физиология ва психология жиҳатдан соғлом етилган болагина амалга ошира олади.

Тасвирий санъат машғулотларида болани кўриш аъзолари такомиллашиб боради. Чунки, ҳар бир машғулотда нарсаларни эътибор билан кузатишга ва уларни идрок этишга ўргатиб, болани диққат-эътиборини бир нуқтага қаратиш малакаси ҳам берилади. Бу жараён болани ихтиёрий диққатини барқарор бўлишини ҳам таъминлайди. Шунингдек, тасвирий санъат машғулотли ўқувчиларни эътиборли, зеҳн билан фаолият кўрсатишга ўргатиб, уларни барча хис-туйғуларини жамлаган ҳолда, ўзида бўлган назарий ва амалий билимларни ишга солади. Бутун вужуди, ақл-идроки, тасаввур-тафаккури билан фаолият кўрсатишга олиб келади. Шу боисдан немис педагог рассоми П.Шмитнинг, - «Тасвирий санъат машғулотли ақл гимнастикаси» - деган хулосаси мутлоқ тўғридир. Хуллас, тасвирий санъат дарслари ўқувчиларни ҳар томонлама ривожланиши асоси бўлиб қолади, бунда уни ўрни ва роли бениҳоят каттадир.

2. ЎҚУВЧИЛАРГА ГРАФИК БИЛИМ ВА МАЛАКАЛАР БЕРИШДА ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ РОЛИ ВА ЎРНИ.

Маълумки, бугунги ўқувчи келажакда ишчи, хизматчи, дизайн-конструктор, муҳандис, шифокор, ўқитувчи, юрист ёки ҳарбий мутахассис ёки бирон бир соҳани яратувчиси бўладилар. Уларни ҳар бири учун расм чизиш, ундан фойдаланиш лозим бўлади. Ҳатто уй бекаси ҳам расмни кўра олиши, тушуниши, бу замонинг энг зарур фаолиятидир. Ҳозирги даврда ҳар бир эркак зоти машина ҳайдашни, техника билан шуғулланишига, уй бекаларини эса дазмол, тикув машинаси, радио, телевизор, кир ювиш машиналари, музлатгич, электр плита, сут, қаймоқ олиш машиналари каби юзлаб техник буюмлар билан шуғулланадилар. Уларга бу асбоб-техника воситаларини ишлатиш ва уларни

созлаш учун график билим ва малакалар даркор. Шу боисдан ҳар бир киши расм чизишни, график тасвирларини билиши мақсадга мувофиқдир.

Бугунги кунда ҳар бир шахсни график билимга эга бўлиши шахсни ўзига ҳам, жамиятга ҳам сувдек зарур. Шунга кўра Француз файласуфи Дидр, бундан қарийб 300 йиллар аввалданок, - «Қайси бир мамлакатда расм чизишни ўқиш-ёзиш каби билсалар эди, бу мамлакат барча соҳаларда ҳар қандай мамлакатни қувиб етади ва ортда қолдиради» - деган эди.¹

Тарих шоҳидким, жаҳонга машҳур географлар, тарихчи, адабиётчи, шоир, ёзувчилар, конструктор ва бошқа соҳа алломалари расм чизишни жуда яхши билганлар. Шунга кўра Беруний, Ибн Сино, Улуғбек, Гёте, Гюго, Андерсон, Пушкин, Тагор, Тян-Шансий, Меккуко-Маклай, Менделеев, Б.Зокиров каби турли соҳа ижодкорлари расм чизиш билан жиддий шуғулланиб келганлар.

Хуллас, ҳар бир соҳани ижодкори учун расм чизишни билиш унга катта ижодий имконият ва озуқа беради.

Агар ҳар бир ўқитувчи расм чизишни билганда эди, улар дарс беришда юксак самараларга эришарди, дарс машғулотларини ўзлаштириш ҳам ўқувчи учун жуда осон ва енгил бўларди, ҳатто ўзлаштирамовчи ўқувчини бўлиши анча қийин бўларди. Шуларга кўра бугунги мактаб ўқувчиларига график билим ва малака беришга катта эътибор берилмоқда.

Бизнинг мамлакатимизда тасвирий санъатни ўқитиш бўйича катта тадбирлар амалга оширилмоқда. Дарс соатларини ошириш, юкори малакали мутахассис педагог-рассомлар тайёрлаш имкониятлари яратилмоқда. Тасвирий санъат ўқув фанини 1-7 синфларни ўқув режасига киритилиши, I-IV синфларда 2 соатдан белгилаши, тўғараклар, махсус билим юрти ва Олий ўқув юртларини ташкил этилиши шулар жумласидандир.

Бугунги кунда жамият кишиларига график билим ва малака бериш мактаб тасвирий санъат ўқув фани зиммасига қўйилган. Бу фан ўзининг дарс ва машғулотларида бўлажак Ўзбекистон фуқароларига график билим ва малакалар

¹ Цитата Н.Ростоцевнинг «Мактабда тасвирий санъатни ўқитиш методикаси» китобидан олинди. М. 1980 й. 12 бет ол.

бериш вазифасини амалга оширади. Мактабда ва бошқа ўқув масканларида тасвирий санъатдан бошқа фан бу вазифани бажармайди ва бажара олмайди ҳам. Мактаб тасвирий санъат ўқув фани бугунги ўқувчига ўзининг 5 тури бўйича график билим ва малака беради:

1. Нарсани ўзига қараб расм чизиш.
2. Тема асосида расм чизиш.
3. Бадиий-амалий безатиш бўйича расм чизиш.
4. Ҳайкалтарошлик.

5. Санъат асарлари хақида суҳбат машғулотларига бўлиниб, бу машғулотларда ўқувчиларга асосан график билим ва малакалар берилади.

Бу машғулотларда ўқувчилар шаклни кўриш, яна натура ва объектни кузатиш зарурий элементларини танлаш, уларни тасвирлаш, нарса ва буюмларни рангларини таҳлил қилиб, уларни ифодалаш малакалари берилади. Нарсани ўзига қараб расм чизишда ўқувчи тасвирлашни энг асосий элементи - кўриниб турган нарсани расмини чизишга ўрганади. Яна натурани шакли, тузилиши, ранги ёруғ-сояларни яхшилаб кузатади, уларни идрок этиб, онг фаолиятида таҳлил қиладилар. Шу жараёнда натурадан олинган тасаввур асосида уни расми қоғозга тушурилади. Бунда ўқувчи энг аввало шакл бирлигини, сўнгра рангини, ёруғ-сояларни тасвирлайди.

Нарсани ўзига қараб расм чизиш барча бошқа ўқув машғулот турларини асоси бўлиб, уларга илмий ва амалий замин яратади. Бу расм чизишни «алифбоси» ва реалистик расм чизишни асоси дейилади. Тематик расм чизишда ўқувчи нарса, воқеа, объектлари эркин, ижодий руҳда тасвирлаб, расм чизадиган бадиий-ижодий методларда иш олиб боради. Бунда кўпроқ умумийликка эришилади. Нарса ва воқеани ўзгартириб, ўзини билими, тасаввури ва тушунчалари асосида расм ишлайди. Бу машғулот ўқувчиларни график билим ва малакаларини мустаҳкамлайди, такомиллаштиради. Бадиий ижод қилишга ўргатади. Реалистик расм чизишнинг назарий ва амалий асосларини ўргатади.

Бадий безаш машғулотида ўқувчилар асосан чиройли расм чизишга, нарсаларни безатишга ўрганадилар. Бу машғулотларда ўқувчилар ритм, метрия ва бадийлик асосида расм чизишга ўрганадилар

Ҳайкалтарошлик машғулоти тасвир яратишни ҳажм асосида амалга оширади. Бу машғулотларда ўқувчилар нарсалар, қуш, ҳайвонлар ва одам расмини лой, пластилинда ҳажмли қилиб тасвирлайдилар.

3. САНЪАТ АСАРЛАРИНИ ТУШУНИШ ВА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШГА ЎРГАТИШДА МАКТАБ ТАСВИРИЙ САНЪАТИ.

Санъат асарларини ўрганиш ва ўргатиш мактаб тасвирий санъатини бош вазифаларидан ҳисобланади. Чунки, адабиёт фани адабий-бадий асарларни ўқиб тушунишни ўргатганидек, тасвирий санъат ўқув предмети ҳам санъат асарини кўриш ва уни тушуниш, таҳлил қилишни мактаб ўқувчисига ўргатади. Уларни ҳар иккаласида ҳам мавзу, сюжет, ғоя, бадий услуб, образлар, персонажлар бўлиб, асардаги воқеанинг даври, воқеаси ўз ифодасини топган бўлади. Мактабдаги барча ўқув фанлари тасвирий санъат асарларидан фойдаланадилар. Аммо биронта фан ўқитувчиси санъат асарини яратилиши, ундаги мавзу, сюжет, ғоя, бадийлик ҳақида бирон оғиз маълумот бера олмайдилар. Шу боисдан бу расмларни нечта дарсда ўтилишидан қатъий назар, бу асарларни тасвирий санъат ўқитувчисини ўзи қайтадан таҳлил қилиб боради.

Ўрта мактаблардаги тасвирий санъат дарсларида санъат жанрларини таҳлили даврида ўқитувчи асосий эътиборни асарни ғоясига, рассомни бадий услубига беради. Аммо санъат асарларини таҳлил қилишда албатта маълум система ва тартиб бўлиши керак. Шунга кўра санъат асарларини таҳлил этишда:

1. Асарни муаллифи ҳақида маълумот берилади.
2. Асарни мавзуси бўйича суҳбат, асар мавзуга, унинг сюжети ва ғоясига жавоб бера оладими?
3. Асарни ғояси - асарда рассом ўзи тасвирлаган сюжет асосида қандай масалани, муаммони кўтариб чиққанлиги;
4. Асарни сюжети - бу асарда тасаввур этилган объект, воқеа ундаги нарсалар, манзара, одамлар ва ҳайвонот дунёси ёки бошқалар ҳақида тўғри, илмий маълумот берилади;

5. Асар яратилишидаги бадийлик, бадий услуб, ижодкорни санъат бўйича илми ва истеъдоди, малакаси ҳақида тушунча берилади;

6. Асарни яратилишидаги рассомни тадқиқот ишлари, материал тўплаши, умумлаштириши, қоралама, этюд эскизлар ҳақида маълумот берилади;

7. Асар тақдири - яъни асарни бугунги кундаги аҳволи, сақлаётган ўрни, унинг қайси кўргазмаларда намойиш этилгани ҳақида суҳбат боради.

Санъат асарини бундай таҳлили учун мактаб ўқитувчиси расм ишлашни, асарни яхши тушуниши ва уни бошқаларга тушунтира олишни билиши зарур. Бизнинг мактабларимизда малакали рассом-педагогларни етишмаслиги оқибатида санъат асарларини таҳлил этилмайди. Таҳлил этилса ҳам нотўғри, тўла бўлмаган ҳолда таҳлил этилади.

Хуллас, санъат асарини яхши ўргатилмаслиги санъатимизни халқимиз орасига олиб киришга қийинчиликлар туғдирмоқда. Ҳали ҳозиргача ўзбек хонадо-нида санъат асарлари жуда кам кўринади. Улар санъат асарини олмайдилар ҳам. Бунинг асосий сабаби бизнинг мактабларимизда санъат асарларни яхши ўргатилмаслигидир.

Шунга кўра мактабдаги тасвирий санъат кабинетига санъат асарлари ре-продукциялари кўйилади ва улардан кўргазмалари ташкил этилди.

МАКТАБ ТАСВИРИЙ САНЪАТЎНИНГ ДАСТУР ВА ДАРСЛИКЛАРИ. ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАСТУРЛАРИ.

Дастур - маълум бир фаннинг ўқув материалларини ўз ичига олган, уни системали ўқитиш имкониятини бера оладиган, методик ва назарий тема-мавзулар ва уларни мазмуни ёритилган илмий қўлланмадир.

Дастурлар мактабларни бошқарувчилари ва ўқув фанининг ўқитувчилари учун мўлжалланади. Дастур Давлат ўқув режасидаги ўқув соатлари асосида

Ўқитиладиган ўқув фанини тўла мазмунини «системалик» асосида ўқитиш имкониятини бера оладиган давлат ҳужжати ҳисобланади.

Дастурни ўқитиладиган фаннинг катта-тажрибадор, методист олимлари-фан докторлари ёки фан номзодлари, профессор ёки доцентлик илмий унвонига эга бўлган мутахассислар томонидан тузилади.

Советлар даврида Ўзбекистон мактаблари Россия мактаблари учун тайёрланган дастурлар асосида фаолият кўрсатар эди. Ўзбекистон мустақиллигини қўлга киритиши билан ўз мактаблари учун маҳаллий ва миллий материаллар асосида янги дастурлар тузилди. Улар асосида ўқитила бошланди.

1990 йиллардан бошлаб Р.Ҳасанов, Б.Орипов, Х.Эгамов, Н.Абдуллаев, С.Булатовлар томонидан бир неча вариантдаги дастурлар тузилди. Лекин бу дастурлар бугунги кунда талабига жавоб бера олмайди. Лекин ҳар бир дастурда ўқитувчини ихтиёрига бироз эркинлик берилади, яъни мутахассис ўқитувчи ўз шароитига кўра уларни материални мослаштириб ўзининг ишчи режасини тузиб олади.

Шунга кўра, мутахассис тасвирий санъат ўқитувчиси замон талабидан келиб чиққан, дастурни мақсад ва вазифасидан чекланмаган ҳолда, ўз шароити ва муҳитига кўра иш режасини туза олади.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛИКЛАРИ.

Маълумки, 70-йилларгача Ўзбекистон мактаблари учун тасвирий санъат дарсликлари бўлмаган. Ўзбекистонга РСФСР мактаблари учун тайёрланган айрим тасвирий санъат ўқув қўлланмаларигина келиб турарди. РСФСР мактаблари учун ҳам тасвирий санъат дарсликлари 1961 йиллардан бошлаб яратила бошланди.

Ўзбекистонда дарслик яратишга анча кеч киришилди. 1970 йилдан бошлаб, Ўзбекистонда тасвирий санъат бўйича дастлабки «Синаш» дарсликлар яра-

тила бошланди. 1-синф учун «Тасвирий санъат» дарслиги Р.Ҳасанов ва А.Жильцовалар томонидан 1970 йили нашр этилди. Бу яхши натижа берди. 1974 йили Р.Ҳасанов, А.Жильцоваларни 2-чи синфлар учун дарслиги чиқди. 1976 йили шу муаллифлар 3-чи синф дарслигини чиқардилар. 1977 йили Р.Ҳасанов, Б.Орипов, А.Исоходжаевларни 4-синф учун «Тасвирий санъат» дарслиги нашр этилди. Бу дарсликлар қайта-қайта чоп этилди. Дарсликлар тасвирий санъат дарслари самарадорлигини оширишда яхши натижалар беради. Бу дарсликлар Қорақалпоқ тилида ҳам нашр этилди. Дарслик дастур асосида системали билим беришни ўз олдига вазифа қилиб қўйган ҳолда, ўқувчини ўзи ундан фойдалана олиши лозим. Шунингдек тасвирий санъат дарслиги асосан амалий ишлар характерида бўлгани учун III-шахс тилида ўқувчи учун тавсиялар асосида ёзилади. Чунки, дарслик ўқитувчи учун эмас, ўқувчи учун ёзилади. Шунга кўра дарслик равон, аниқ, ҳозирги замон ўзбек адабий тилида баён этилади. Дарсликни асосан дастурни тузган мутахассислар ёзиши керак.

Дарслик ёзиш имконияти бўлмаган ҳолда унинг ўрнига ўқув қўлланмалар ҳам яратилади. Ўқув қўлланмалар дарсликлардан фарқли ҳолда, дастурдаги ўқув мавзуларнинг системалилик принципини қатъий ҳолда ушламайди. Ўқув қўлланмалар II-шахс тилида ёзилиб, уларни вазифаси кўпроқ ўқитувчи воситачилигида ўқувчига дастур талабидаги билим ва малакани бера олиши зурур. Шунга кўра ўқув қўлланмалар кўпроқ методик характерга эга бўлиб қолади.

Ўзбекистон мактаблари учун Р.Ҳасанов ва Х.Эгамовларни I-II-III ва IV синфлар учун бир қатор ўқув қўлланмалар чоп этилди.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАЛАРИ ВА МЕТОДИК АДАБИЁТЛАРИ.

Маълумки, ўқув-методик қўлланмалар яратилиши Ўзбекистонда 30 йиллардан Ғ.Икрамов томонидан нашр этилиши билан бошланади. Ўқув

қулланмалар ҳам дастурлар асосида ёзилади. Аммо уни дарсликдан фарқи дастурдаги «системалилик» принципига амал қилинмайди. Шу боисдан ўқув қўлланмалар фан мазмуни тўла ёки унинг бирон қисми бўйича ҳам ёзилиши мумкин. Шунингдек, унинг кўпроқ II шахс тилидан ифода этилади.

Тасвирий санъат бўйича: Р.Ҳасановнинг «Нарсани ўзига қараб расм чизиш» Т.1969 й.

Муал.уюшм. Расм чизиш ва уни ўқитиш методикаси. Т. 1977 ва Б.Азимоваларни «Натюрморт тузиш ва уни тасвирлаш». Т. 1984.

К.Қосимовнинг «Наққошлик» Тош. 1982 й. О.К.Опухтинни «Тасвирий санъат ҳақида суҳбатлар».

Методик қўлланмалар эса асосан ўқитувчилар учун ёзилиб, унда дарс ва машғулотларни олиб бориш услублари ифода этилади. Бундай қулланмалар:

Р.Ҳасанов. Бошланғич синфларда нақш чизиш методикаси. Т. 1972 й.

Б.Орипов. Тасвирий санъат кабинети ва синфдан ташқари ишлар.Т. 1974й.

М.Набиев ва Б.Низамова. Расм чизишга ўргатиш методикаси. Т. 1976 й.

Б.Орипов. Тасвирий санъат дарслари самарадорлигини ошириш. Т. 1978.

Р.Ҳасанов. Бошланғич синфларда тасвирий санъат дарслари. Т. 1983 й.

Р.Ҳасанов. Тасвирий санъат машғулотларини такомиллаштириш.Т. 1986й.

Б.Орипов. Тасвирий санъат дарсларда предметлараро боғланиш. Т. 1985.

Р.Ҳасанов. Тема асосида расм чизишда эстетик тарбия. 1980 й. каби кўплаб методик адабиётлар нашр этилган. Уларнинг ҳаммаси Республика тасвирий санъатни ўқитиш самарадорлигини оширишда бениҳоят аҳамиятга эга бўлиб келмоқда.

Р.Ҳасановнинг методик қулланмаларида мактаб тасвирий санъати машғулотларини ташкил этишдан бошлаб, уларни мунтазам ҳолда такомиллаштириб боришни илмий асослари кўрсатиб берилади. Бунда ўқувчилар қизиқишини оширишдан бошлаб, дарсларнинг ҳар бир этапини ривожлантириши, ўстириш ва такомиллаштириб бориш имкониятлари, йўл-йўриқлари ва услубий йўналишлари илмий жиҳатдан таҳлил қилиб берилади.

Б.Ориповнинг методик қўлланмаларида эса кабинет системасининг дарслар самарадорлигидаги ўрни, ролидан бошланиб, дидактикани предметлараро боғланиш системаси, дарсда олиб бориладиган тарбиявий тадбирлар, дарсга ва фанга бўлган ўқувчилар қизиқиши, уларга берилаётган билим ва малакаларни мунтазам бўлишининг энг самарали омиллари ҳақида баҳс юритилади.

Р.Ҳасанов ва Б.Ориповлар тасвирий санъатни ўқитилишидаги энг муҳим муаммолар ва масалаларни турли нуқтаи назаридан таҳлил этиб берадилар. Уларнинг методик қўлланмаларида ва илмий-методик тавсиянома, мақолаларида ўқувчилар билимини баҳолаш, тасвирий санъатни 45 минутли дарс машғулотларини ташкил этиш, ўтказиш, уларни системали такомиллаштириб бориш асосида дарс ва машғулотлар, уларда ўқувчиларга берилаётган билим ва малакаларини самарадорлигига эришишнинг энг замонавий услублари, моҳияти ва мазмуни иш тажрибалар, илмий тадқиқотлар характерида асослаб берилади.

Методик қўлланмада тасвирий санъат дарслари учун ўқув дидактик шароитни яратилиши, тасвирий санъат таълимини педагогик ҳолати, ўқувчиларнинг дарсдаги диққатининг психологик асоси, ўқувчилар билимини аниқлашнинг баҳо меъзонлари, маҳаллий ва чет элларни тасвирий санъат материалларидан фойдаланиш критерияси, тарбиявий ишларнинг моҳияти, мазмуни, мактабда тасвирий санъатдан бериладиган билим ва малакаларнинг дидактик талаблари каби ўқув-тарбия системасининг энг долзарб муаммолари илмий жиҳатдан таҳлил қилиб берилади.

Хуллас, бугунги кунда мактаб тасвирий санъатини ўқитилиши, машғулотларини такомиллаштириб борилиши ва дарслар самарадорлигига эришишнинг катор методик асослари ишлаб чиқилган бўлиб, улар асосида мактаб тасвирий санъат ўқитувчилари ўзларининг тасвирий санъат дарслари самарадорлиги учун қатор методик имкониятларга эгадирлар.

МАКТАБ ТАСВИРИЙ САНЪАТНИ ЎҚИТИШ ДИДАКТИКАСИ.

1. ДИДАКТИКА ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

дидактика – юнонча - ўқитадиган - ўргатадиган - сўзни ифодалаб, педагогиканинг таълим ва тарбия назариясига оид соҳасидир.

дидактика - ўқувчиларга билим ва тарбия бериш, уларни ўқитиш системаси ва унинг илмий асосининг назарий қисмидир.

дидактика - ўқувчиларга осон, қисқа, асосли, онгли, актив системали, изчил билим ва малакалар бериш системасидир.

ёки дидактика - ўқувчиларга педагогика талаблари асосида билим, малака ва тарбия бериш принциплари мажмуасидир.

дидактика - таълим ва тарбиянинг ташкилий формалари ва билим - малака беришнинг шарт-шароитини ифода этади.

дидактика - ўқувчиларга пухта, ҳар томонлама асосланган, қизиқарли, системали, изчил, замонавий талабаларда билим ва малакалар бериш шарт-шароитини ташкил этиш демакдир.

Дидактика ўқитувчини маълум қонун ва қоидалар асосида ишлашини талаб қилади. Дидактика - синф-дарс системасини маълум қонун-қоидалари асосида беришини назорат қилади. Дидактика - ўқитувчининг дарсни бошқаришига ёрдам беради, иккинчидан уни назорат қилади. Шу боисдан - дидактика - синф, синф доскаси, парта, дарслик, ўқув куроллари, тарқатма материаллар, кўргазмалар ва бошқа техник куролларни доимий, сифатли, ўз принциплари талабида бўлишини тақозо этади. Шунингдек, у ўқув жараёнини фақат илмий асосда бўлишини назорат қилади.

Дидактика ўз хусусиятига кўра дарс бериш ёки ўқув-тарбия ишини қонуний чегарасидир. Ўқитувчи ундан чиқиб кетолмайди ҳам, уни эътибордан қолдирмайди ҳам. Дидактика жуда қадимдан шаклланган бўлсада, XVII асрга келиб, буюк чех педагоги Я.О.Каменский (1592-1670) бутун педагогика тари-

хида яратилган дидактик принципларни тўплаб, уни бир бутун системага солди. Унинг мактаб фаолиятида қулланишининг қонун-қоидаларини ишлаб чиқди ва бутун бир дидактика системасини яратди.

Я.О.Каменский - бутун башариятга мактаб, ўқув тарбия системасини яратиб берди. У мактаб системасига, таълим системасига, тарбия назариясига асос солди. Уларни янгитдан яратди.

Каменский - синф-дарс системасига асос солди. Мактабда ўқитиладиган умумтаълим характеридаги фанларни ҳам танлаб берди. Шу ўринда умумтаълим фанлари қаторига расм дарсини ҳам киритди. Расм ҳамма фанларни ўргатишга асос бўлишини ҳам айтиб ўтди. У дарсни 45-минут бўлишини асослаб берди.

Биз тасвирий санъатни ўқитишда бошқа ўқув фанлари қатори дидактикани қандай қонун-қоидаларидан, талабларидан ва унинг барча принципларидан фойдаланилажагини кўриб ўтамиз.

Маълумки, дидактикани энг актив принциплари борки, улардан барча ўқув фанлари фойдаланадилар. Улардан тасвирий санъатни ўқитишда ҳам фойдаланилади. Фаннинг характери ҳам талаб этади. Тасвирий санъатни ўқитишда дидактикани: тарбиявийлик, илмийлик, системалилик, кўрғазмалилик, активлик, амалиёт билан назариётни бирлиги ва боғлиқлиги каби ўнлаб принциплардан фойдаланилади.

2. ЎҚИТИШНИНГ ТАРБИЯВИЙЛИК ХАРАКТЕРИ.

Тасвирий санъат ўқув предмети ўқувчиларда бадиий-ахлоқий маданиятни шакллантиришга хизмат қилади. Шунга кўра тасвирий санъатнинг асосий ва бош вазифаси ўқувчиларнинг энг аввало эстетик дидларини ўстириш, меҳнатга, ижодга қизиқтириш, Ватанга, халқига эътиқодли бўлишга ўргатиш каби тарбия ҳис-туйғуларини сингдириш вазифасини ва мақсадини амалга оширади. Шу боисдан тасвирий санъатни тури қайси бир машғулотидан қатъий назар, у энг аввало тарбия характерида жавоб бериш керак. Мактаб тасвирий санъати

Ўқувчиларини ҳар томонлама гармоник тарбиялашда мактаб ўқув фанларини бошида туради.

Тарбия масаласи тасвирий санъат дарсларида натура ва объект танлашдан уларни таҳлил қилишдан бошланиб, расм чизиш жараёнига давом этади. Расми чизиладиган нарса, воқеа, объект ёки таҳлил этиладиган санъат асарини таҳлилда энг аввало унинг тарбиявий томонига эътибор берилади. Шунингдек, машғулотлар жараёнида расм чизиладиган нарса ва воқеалар ва асардаги воқеалар, асарни ғоясини, сюжетини таҳлили даврида ўқитувчи уларнинг тарбиявий йўналишига эътибор беради.

Ҳар бир санъат асари таҳлилида албатта ўқитувчи бу асарни одам фарзанди - рассом яратгани, асардаги воқеани халқ манфаати йўлида ифодаланиш, албатта, ўқувчиларни Ватанига, халқимизга, уни меҳнатга бўлган ҳурмати ва муҳаббатини оширадиган мазмунда суҳбат ўтказди.

Дарсда оддий «кўза» расми чизиладиган бўлса, ўқитувчи кўза нима учун ишлатилиши, уни ким ясагани, ўзбек кулолчилиги, амалий санъати, кулолни меҳнати ва санъати ҳақида, сўнгра уни тузилиши, ранги хусусида маълумот беради. Ўқувчилар бундай маълумотларни олиб, уларни ўз Ватанига, халқига, уни амалий санъатига, кулолчилиги соҳасига ҳаваси ортади, уларга меҳр-муҳаббати ўйғонади. Тасвирий санъатнинг ҳар бир машғулотида бундай жараён системали такрорланади. Умуман, мактаб тасвирий санъатнинг ўқув дастури материаллари унинг ҳар бир машғулотида тарбия бериш вазифасини тўла амалга ошириш имкониятларига эгадир.

3. ЎҚИТИШНИНГ ИЛМИЙЛИК ПРИНЦИПИ.

Ўқитишнинг дидактик асосларини яратган Я.О.Каменский - «Худо ақлдан бутунлай маҳрум қилмаган ёшларнинг барчаси таълим олади. Инсонни ақлли, доно, заковатли, яхши фазилатли, юксак маънавиятли қилиб тайёрлашга ёрдам берадиган барча нарсалар ёшларга ўргатилади. Ўқитиладиган нарсалар захрий

эмас, балки хақиқий, тўғри объектив, илмий бўлиши керак» - деб кўрсатган эди.¹

Педагогиканинг таълим назариясида ўқитувчиларга бериладиган маълумотларни ҳаммаси илмий, ҳаққоний, тўғри, фан маълумотлари асосида бўлишини қайта-қайта таъкидланади.

Тасвирий санъатнинг барча дарсларида илмийлик принципида ишлаш имконияти дастурида тўла таъминланган.

Илмийлик принципи ўқувчиларга расми чизиладиган натура, объект, мавзу, воқеа-ходисаларни таҳлили даврида ўқитувчи ўқувчига берилаётган ҳар бир маълумот илмий, фан маълумотлари асосида бўлиши кераклигини кўрсатиб беради. Бунинг учун ўқитувчи бошқа ўқув фанлари билан боғланиши керак. Яна ўқитувчи таҳлил қилаётган нарса, объект ёки санъат асари ҳақида асосий фан маълумотларга эга бўлиши лозим. Шундагина ўқитувчининг суҳбати ишончли, тўғри, илмий бўлишини таъминлайди.

Масалан: «Кузги мевалар натюрморти» темасида расм чизиладиган машғулотда ўқитувчи натюрмортга танланадиган олма, анор, тарелка, пичок каби предметларни ҳар бири бўйича таҳлил ўтказади. Бу таҳлилда олма ёки анор ҳақида ботаника фани маълумотлари асосида суҳбат қилинади. Унда олмани ўқитувчиларга кўрсатиб, уни шакли, тузилиши, ранги, одамлар учун зарурлиги ҳақида гапирилади. Буни оддий сўзлар билан эмас, фан маълумотлари асосида бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бу ўқитувчига дарс самарадорлигини оширишга имкон берса, ўқувчиларга дарсни кизиқарли, жонли, актив бўлишини таъминлайди.

Пичок ва тарелка таҳлили меҳнат ўқув фанлари маълумотлари асосида бўлиши лозим. Дарс машғулотларида кўплаб санъат асарлари таҳлил қилинади. Унда ҳам таҳлил қилинадиган санъат асарларини ўрганиш зарур маълумотларни илмийлигини таъминлаши зарур,

¹ Я.О.Каменский. Буюк дидактика. Т. 1975 йил.

М: К.П.Брюловнинг (5-синфда) «Помпейнинг сўнгги куни асари» тахлилида ўқитувчи энг аввало К.П.Брюловнинг биографик-ижодини яхши билиши, сўнгра Италияни (қадимги РИМ) ни эрамиз бошларидаги санъат ва маданиятини, яна Помпея шаҳрини билиши, яъни Везувий вулкони ҳақида аниқ маълумотларга эга бўлиши керак.

Агар ўқитувчи шундай илмий маълумотларга эга бўлса, бу дарс ҳар қандай дарсдан қизиқарли ва самарали бўлади. Умуман тасвирий санъатнинг ҳар бир машғулоти илмийлик асосида бўлиш имконияти мутлоқ зарур, бунга зарурий шарт-шароит бугунги кунда мутлоқ мавжуддир. Бунинг учун ўқитувчи ўз фанини, санъат назариясини яхши билиши зарур. Шунингдек, зарурий методик адабиётларни кўпроқ ўқиши ва бошқа ўқув фанлари билан системали боғланиши зарур.

4. ЎҚИТИШНИНГ СИСТЕМАЛИЛИК ПРИНЦИПИ.

(кетма-кетлиги)

Таълим назариясида ифода этилишига кўра ўқитишнинг ёки таълим-тарбия беришнинг энг самарали йўли «системалилик» бўлиб, - «Бу берилаётган билим ва малакаларни ўқувчилар онгига занжир тизимини ҳосил қилган ҳолда, бир бутун тугал билимлар базасини бунёд этади»². Бу ҳақида буюк чех педагоги Я.О.Каменский ҳам алоҳида тўхтаб, - «Дарс машғулотларини шундай тақсимламок керакки, ҳар бир янги материал ўзидан олдинги материални давомини бўлсин ва кейинги материални тўлдирмоғи лозим»³.

Дарс машғулотларидаги системалилик принципига педагогика тарихида из қолдирган барча атоқли педагоглар катта баҳо берганлар.

² Б.Орипов. Предметлараро боғланиш. Т. 1985 йил 8 - 16 б.

³ Я.О.Каменский. Буюк дидактика. Т. 1975 йил 150 б.

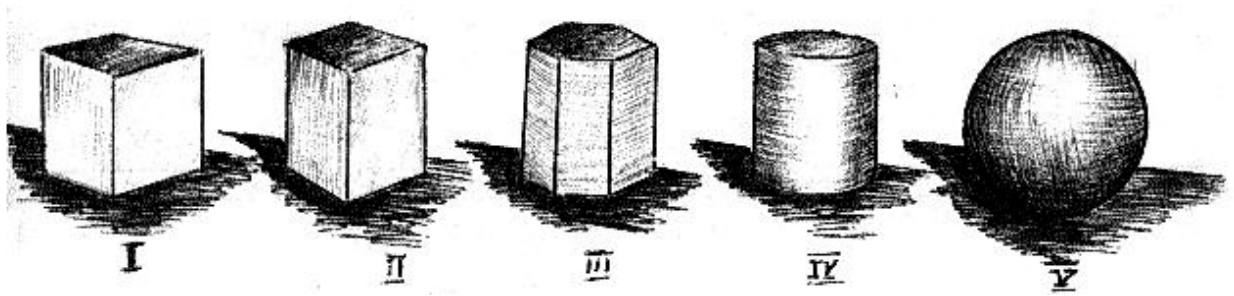
К.Д.Ушинский, «Системали берилмаган дарс материали барча нарсалар устма-уст, пала-партиш ҳолда нарсаларга тўла омборга ўхшайди» - деб ёзади⁴. Шундан кўриниб турибдики, «системалилик» ҳозирги замон мактабларимиздаги ўқув-тарбия фаолиятининг асосий принципи ҳисобланади. Шунга кўра, тасвирий санъатни ўқитишда ҳам системалилик принципи асосий дидактик принцип ҳисобланади. Тасвирий санъат ўқув предметининг бу системага муҳтожлиги ва унга амал қилиши ғоят зарурдир. Чунки, бу фанни ўқув материали ана шу системалилик асосида ўқитилмаса асло натижа бўлмайди.

М: «Нарсани ўзига қараб расм чизиш» тури машғулотида ҳажм, куб, призма, конус, шар ҳақида маълумот берилиб, уларни расми қаламтасвирида ифодаланади. Бу мавзу бўйича 10 соатли дарс шундай кетма-кетлигида кўйиладики, улар гуё занжирсифат пружинани ташкил этади. Чунки, ўқувчи ҳажм, уни куб бирлигини ўрганиб, уни расмини чизадилар. Бу дарсда ҳар қандай нарса маълум масофада турганда уни 3 та томони кўринади, уни қаламда, штрихлар воситасида ифода этилади. Ўқувчилар кейинги қаламтасвир дарсида призматик жисмлар расмини чизишни ўрганадилар. Унда 4-6-8 қиррали купёқлилар ҳақида маълумот оладилар ва улар расмини чизадилар.

Кейинги дарсларда ўқувчилар цилиндр расмини чизадилар. Унда ўқувчилар ён қирраларисиз буюм сиртини буришни ўрганадилар. Бунда 6-қиррали призмаларнинг ўртадаги қирраларини олиб танлаш асосида цилиндр тасвирини яратишни ўрганадилар. Энди ўқувчилар буюм тик - сиртини ўрганиб олганларидан сўнг сиртни тиккасига ва кўндаланг томонга буришни ўрганадилар.

Кейинги дарс «Шар расмини чизиш» дарси бўлади.

⁴ И.Д.Ушинский. Танланган пед.асарлар. Т. 1959 йил 317 б.



Мактаб тасвирий санъат дастурларида бу системалилик тўла таъминланган бўлиб, унинг дарслари бир-бирига замин бўлади. Бу системада ишлаш учун энг аввало ўқитувчининг ўзи етук, олий маълумотли, мутахассис рассом-педагог бўлиши шарт. Бу системалилик тасвирий санъатнинг тематик ва санъат асарларини тахлил этиш дарс-машғулотида ҳам тўла амалга оширилади. Системалилик кетма-кетлик принциписиз тасвирий санъатни бирон машғулотни ўтиши мумкин эмас. Шунинг учун ҳар бир мактабда тасвирий санъатдан дарс бераётган ўқитувчи энг аввало дидактик принципларни, сўнгра уни системалилик принципини яхши тушуниб олиши ва ундан системаси фойдаланиши зарур.

5. ЎҚИТИШНИНГ КЎРГАЗМАЛИЛИК ПРИНЦИПИ.

Маълумки мактаб ўқув фанларини ўқитишида кўргазмалилик принципи бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Чунки, «юз маротаба эшитгандан бир маротаба курган афзалдир» - деган мақол ҳам бежиз эмас. Шу боисдан К.Д.Ушинский, - «расмни кўрганда соқов ҳам тилга киради», - деган эди.¹

Тасвирий санъатни ўқитишда кўргазмалилик аҳамияти шунчалик юксакки, бу ўқув фанни ўқитишда бирор дарс кўргазмасиз ўтмайди. Бу фанда кўргазмасиз ўтилган дарс – дарс ҳисобланмайди. Бу фанда қоқ-қуруқ гап билан болага бирор нарса тушунтириб ҳам булмайди. Донишмандлардан бири «Мак-

¹ К.Д.Ушинский. Танланган пед.асарлар. Т. 1959 йил.

табда кўргазмасиз бирор дарсини ўтказиб бўлмайдиган бир фан борки у ҳам бўлса расм фанидир», деган эди.

Шунга кўра ўтказилган тажрибалар ва узок йиллик иш тажрибалар ҳам ҳақиқатда тасвирий санъатни барча дарслари «кўргазмани талаб қилади» - деган хулосани чиқаришга олиб келган. Шу боисдан методика курсида мактабда ишлайдиган тасвирий санъат ўқитувчи ишини энг олдин кабинет ташкил этишдан бошлаш керак деган хулосани, системали такрорлайди. Мактабда тасвирий санъат кабинетисиз унинг дарси йўқ - деб юритилади. Шунинг учун ҳам Б.Ориповнинг «Тасвирий санъат дарсларини самарадорлигини ошириш», Р.Ҳасанов «Тасвирий санъат машғулотларини такомиллаштириш» номли методик кулланмаларида 1-ўринга мактабда тасвирий санъат кабинетини ташкил этиш зарурлигини кўйилади. Чунки, кабинет ўқитувчига кўргазма тайёрлаш, уни йиғиш ва ундан унумли фойдаланиш учун жуда катта имкониятлар яратди. Тасвирий санъат бўйича кўргазмалар 3 турга бўлинади.

1. Натурал - табиатдан олинган мева, қуш, хайвон кабилар.
2. Натурал - стандарт завод-фабрикалар тайёрланган.
3. Натурал - қўлда тайёрланган характерда бўлади.

Натурал кўргазмага: рўзғор буюмлари, мева-сабзавотлар, қуш ва хайвонлар киради. Стандарт - завод-фабрикаларда тайёрланган гипсли, шунингдек, нашрли кўргазмалар киради. Қўлда тайёрланган - расмлар, схема, эскиз ва бошқалар характерида бўлади. Бу ўринда шуни айтиш жоизки, кўргазма турлари ичида энг самаралиси ўқитувчини ўзи тайёрлаган кўргазмадир. Чунки, бундай кўргазмалар дарс материалига мос холда ишланади.

Кўргазмаларнинг бошқа турлари ҳам ғоят самаралидир.

М: гипсли ишламалар муляж ва чучелоларни аҳамияти бениҳоя каттадир. Чунки, уларсиз дарс ўтиб бўлмайди. Табиий материаллар эса ўқувчиларни дарсга бўлган қизиқишини оширишнинг бош омили бўлиб ҳисобланади.

Хуллас, кўргазмаларни ҳаммаси ҳам ўз ўрнида аҳамиятли бўлиб, уларни барчаси дарс самарадорлигини оширишда мислсиз аҳамиятга моликдир.

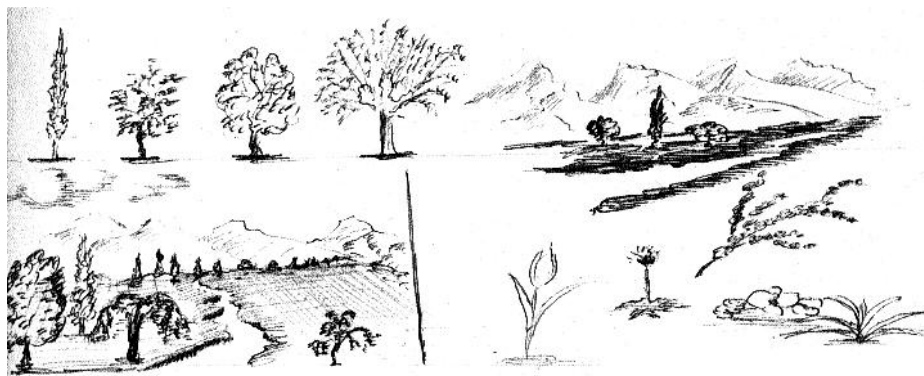
6. ЎҚИТИШНИНГ АКТИВЛИК ВА ИЖОДКОРЛИК ПРИНЦИПИ.

Маълумки, ҳар қандай ўқитишнинг пировард заминида ўқувчиларнинг активлиги, мустақиллиги, ташаббускорлиги ва ижодкорлиги туради. Машғулотлар жараёнида ўқувчининг активлиги дарс самарадорлигини 60-70%ни ташкил этади. Чунки дарсдаги ўқувчи активлиги уни мустақилликка, мустақиллик эса ташаббусга, ташаббус эса ижодкорликка бошлайди. Ўқувчилар активлигини ошириш аввало ўқитувчининг шахсий намунаси ва активлигига боғлиқ бўлиб, уни ижодий ишлаши асосида таъминланади.

Яъни, ҳар бир машғулот учун ўқитувчи дарс мавзусига мос материаллар танлайди. Шу боисдан ўқитувчи дарсга пухта тайёрланиши, зарурий кўргазма ва дидактик материал тайёрлаши, танлаши, бу материаллардан ўринли фойдаланиши зарур. Хуллас, ўқитувчининг ўзи актив ва ижодкорлик билан ишлаши ўқувчиларнинг дарсга, унинг материалига бўлган қизиқишини оширади, дарсдаги ўқувчилар ташаббуси ва мустақиллигини таъминлайди.

Тасвирий санъатнинг ҳар бир амалий машғулотида расм чизиладиган натура, объект, темани ўқувчини ўзи идрок этиши, тасаввури билан таҳлил қилиши, олинган таассуротлар асосида расм чизиш лозим. Бунинг учун расм чизиладиган нарса ва воқеа ҳақида ўқитувчи батафсил маълумот бериши, расми чизиш йўллари илмий асосда тушунтириб берилиши лозим.

Масалан: «Ўлкамизда баҳор» темасида расм чизиладиган бўлса, дарс машғулотида ўқитувчи тузиладиган композиция бўйича суҳбат ўтказди. Бу суҳбатда баҳор фасли ҳақида умумий маълумот беради. Ўқувчилар баҳор фасли ҳақидаги маълумотлар асосида ҳомаки расмлар чизадилар. Сўнгра баҳор фасли ҳақида ўзлари хоҳлаган мавзу ва сюжент бўйича «Ўлкамизда баҳор», «Шафтоли гуллади», «Ўрик гуллади», «Ховлимизда баҳор», «Тоғда баҳор», «Баҳорги ишлар» каби темаларда расм чизадилар. Ўқитувчи болаларни янада қизиқтириш учун баҳор фаслини асосий элементларидан намуналар кўрсатади.



Баҳор фаслида эрта амалга кирадиган дарахтлар ва ўсимликлар, уларнинг шохчалари.

Ўқувчилар композиция тузиш вақтида бу элементлардан фойдаланиб расм чизадилар. Ўқувчилар активлигини оширишда ўқитувчини кўлда тайёрлаган кўргазма материали ғоят яхши самара беради.

Нарсани ўзига қараб расм чизишдан кўпроқ ўқувчиларга таниш, биладиган нарсалардан танланади, улар ҳақида батафсил маълумотлар берилади. Умуман дарсда ўқувчилар активлигини оширишнинг жуда кўп воситалари ва усуллари мавжудки, буни ўқитувчининг ўзи ташаббуси билан ҳар бир дарсда янги-янги материаллар топиш, янгидан-янги услубларни қуллаши ва дарсга жуда пухта тайёрланиши жараёнида юзага келади. Яна ўқитувчини ўз фани бўйича уни ўқитиш методикасини яхши билиши, меҳнатсевар, ўзига ва ўқувчиларга талабчан бўлиши кабилардан ҳам ўқувчилар активлиги намоён бўлади. Бу ўринда яна шунни айтиш жоизки, машғулотлар жараёнида ҳар бир ютуқни ривожлантириши, ўқувчиларни кайфиятини кўтарувчи ҳар бир омилдан усталик билан фойдаланиши, дарсда техника воситаларидан ҳам фойдаланиши лозим-ки, буларнинг ҳаммаси ўқувчилар активлигини оширади, уларни ижодий ишлашга ундайди.

7. АМАЛИЁТ БИЛАН НАЗАРИЁТНИ БОҒЛИҚЛИГИ ПРИНЦИПИ.

Маълумки тасвирий санъатни ҳар бир машғулоти ўз назариясини шу дарс-ни ўзида амалиёт билан боғлайди. Чунки, ҳар бир тасвирий санъат машғулотида ўқитувчи аввал назарий маълумот беради ва шу маълумотлар асосида амалий иш бажарилишини талаб қилади.

Дарсда ўқитувчи дарс темаси бўйича ўқувчи бажариши лозим бўлган вазифани эълон қилиб, бу вазифани бажариш учун етарлича маълумот бериб, уни бажариш усулларни ҳам синф доскасида кўрсатиб беради.

Нарсани ўзига қараб расм чизиш дарсида ўқитувчи ўқувчиларга расм чизладиган нарсани кўрсатиб, у ҳақидаги барча маълумотларни баён этади. Сўнгра уларни расмини чизиш ва тасвирлаш бўйича назарий ва амалий кўрсатмалар беради. Бу ерда нарсани яратилиши, дунёга келишидан бошлаб уни шакли, тузилиши, ранги, туриш ҳолати ҳақида суҳбат ўтказади.

Сўнгра уларни расмини чизиш тасвирлаш бўйича назарий ва амалий кўрсатмалар беради. Бу ерда нарсани яратилиши, дунёга келишидан бошлаб уни шакли, тузилиши, ранги, туриш ҳолати ҳақида суҳбат ўтказади. Сўнгра бу нарсани этаплар асосида тасвирлашни синф доскасида чизиб, кўрсатиб беради. Сўнгра синф доскасида кўрсатилган тасвирлар ўчириб ташланади, кўргазма материаллар олиб қўйилади, натура ўқувчилар қаршисига қўйилиб, уни тасвирлаб бериш вазифаси айтилади.

Ўқувчилар эса ўқитувчи берган маълумотлар асосида, натура расмини чизишга киришадилар. Кўриниб турибдики, дарсда берилган назарий билимлар шу дарсда амалий ишларга жалб этилади. Назарий билимни амалиётда қўлланиши тасвирий санъатнинг ҳамма турлари бўйича машғулотларда ҳам амалга ошириш имконияти бор. Буни фаннинг ўқитиш характери, услуби ва дидактик принципи талаб этади ва унга амал қилади. Шунингдек, уйга берилган вазифани бажариш жараёнида ўқувчилар дарсда олган назарий билимларини амалда қўллаш кўникмаларини мустаҳкамлайдилар.

ТАСВИРИЙ САНЪАТНИ ЎҚИТИШДА ПРЕДМЕТЛАРАРО БОҒЛАНИШ.

1. ПРЕДМЕТЛАРАРО БОҒЛАНИШ ҲАКИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ.

*«Фанни ҳақиқатдан ўрганмоқ учун, унинг
ҳамма алоқаларини ва воситаларини бирга
ўрганмоқ, текширмоқ керак».*

Я.О.Коменский.

Мамлакатимизда фан, техника, маданият ва маънавият шиддатли ривожланиш даврига кириб бормоқдаки, бу ёш авлодни тарбиялайдиган тарбия ва таълим муассасалари ва халқ маорифи ходимлари олдида улкан вазифалар кўймоқда. Бу вазифалар айниқса, мактаб фаолиятини такомиллаштириш, унда бўлажак мамлакатимиз ёш авлодга замон талаби даражасида билим ва малакалар бериш жараёнида амалга оширилади.

Мактаб фаолиятини такомиллаштириш ва унда бериладиган билим ва малакалар самарадорлигини оширишнинг асосий воситаси ва шарти ўқув фанларини ўрганишда предметлараро ва фанлараро боғланиш системасидан фойдаланиш эканлиги педагогика фанига маълумдир. Чунки, мактаб фаолиятида предметлараро боғланиш:

1. Ҳар бир машғулотни мақсади ва вазифасини тўғри белгилаш имкониятини беради;
2. Ҳар бир машғулотни зарурий кўргазма ва дидактик материаллар билан таъминлайди;
3. Ўқувчиларни фанга, машғулотга бўлган қизиқишларини оширади, дарсга бўлган эпоционал ҳолатини ва машғулот жараёнида ихтиёрий-барқарор диққатини таъминлайди;

4. Расм чизиладиган натура, объект ва композиция элементларини илмий асосда ўрганишни, кузатишни, кузатилган нарса ва воқеаларни объектив, ҳаққоний идрок этишга имкон беради;

5. Натура ва объектларни кузатиш асосида характерли ва асосий белгиларни ажратиб олишга ўргатади;

6. Ўқувчиларни ташабускорликка, мустақилликка, ижодкорликка ўргатади, материалистик дунёқарашни ва эътиқодларни такомиллаштиради;

7. Ўқувчиларни билимларини системалаштиради, асосли ва ҳар томонлама, изчил, илмий, билим ва малакага эга бўлишини таъминлайди.

Шу боисдан - Буюк Чех педагоги Я.О.Каменский: - «дарс материалларини шундай таксимламоқ зарурким, ҳар бир янги материал ўзидан олдинги материални давоми бўлсин ва кейинги материални тўлдирмоғи лозим,» - деб ёзган эди.

Маълумки предметлараро боғланишни барча педагоглар эътироф этган ҳолда унга катта баҳо бериб келадилар. Ҳақиқатдан ҳам мактаб ўқув фанларини ўрганишда предметлараро боғланиш бугунги кунда ҳам энг самарали дидактик принцип бўлиб қолади.

Предметлараро боғланиш - икки характерда намоён бўлади:

1. Назарий жиҳатидан боғланиш - бу табиатда, жамиятда, умуман моддий оламда бўлган, бўлаётган ва бўладиган воқеа-ҳодисалар ўқув предмети мазмунида ифода эта оладиган дидактик шароитига айтилади, яъни ўрганилаётган ўқув фанлари мазмунида бошқа ўқув фанларини назарий материалларидан фойдаланиб ўз ўқув материалларини ифода этишдан иборатдир.

Масалан: Тасвирий санъат дарсида К.П.Брюловнинг «Помпейни сўнгги куни» санъат асарини ўрганишда, «Қадимда дунё тарихи» курсидаги «Қадимги Рим маданияти» темаси ва география фанидаги «Вулқонлар» темаси - материалларидан фойдаланиб, юқоридаги санъат асардаги сюжет ва воқеалар ҳақида илмий маълумотлар берилади ва асар тахлили утказилади.

2. Предметлараро боғланишни методик йўналиши ўқитувчи билан ўқувчи ўртасида индивудал ва умумий савол-жавоб, уй вазифаларни текшириш жараёнида амалга оширилади.

М: Ўқитувчи савол беради: - Куб қандай шакл?

Ўқувчи математика фанидан ва тасвирий санъат дарсларида олган билимлари ва малакалар асосида жавоб берадилар.

- Куб - 6 томонли, 12 қиррали, 24 бурчакли бўлиб, барча томонлари, қирралари, бурчаклари бир-бирига тенг геометрик жисм - шакл, деб жавоб беради. Фан ўқитувчиси ўз фаолиятида предметлараро боғланиш принциpidан фойдаланиши учун фани билан боғланадиган ўқув фанларини дастур, дарслик ва ўқув қулланмаларини ўрганиб бориши, ўша фан билан системали алоқада, ҳамкорликда бўлиши лозим. Бу предметлараро алоқа ўқитувчига:

1. Дарсини илмийлигини, унинг дарсдаги ташаббусини ва ижодий ишлашини таъминлайди.

2. Ўқитувчи меҳнатини қисқартиради, меҳнат унимдорлигини оширади.

3. Дарс материалларини ихчамлаштиради, дарсдаги такрорланишларни, умуман мактаб ўқув фанларидаги такрорлашларни камайтиради, тугатиши ҳам мумкин.

4. Фан ўқитувчисини иш фаолиятини системага солади.

5. Ўқувчиларга эса ўқув фанларини осон ўзлаштириб олиш имкониятини бериб, уларда бир бутун илмий жиҳатдан асосланган билим ва малакаларга эга бўлишини ва ўқув фанларни осон ўзлаштириш имконини беради. Уларда мумкамал, илмий жиҳатдан асосланган билим ва малакалар базаси бўлишни таъминлайди.

Мактаб - маорифга эса дарс соатларини, ўқув кунларини иқтисод қилиш, чегаралаш ва қисқартириш имкониятларини беради. Агар мактабни барча ўқитувчилари шу системада ишласа, кунлик ўқув соатини 5-4 соатгача, ҳафталик ўқув кунларини 5 кунгача қисқартирилиши мумкин.

2. ТАСВИРИЙ САНЪАТНИ ЎҚИТИШДА ПРЕДМЕТЛАРАРО БОҒЛАНИШ.

Узоқ йиллик иш тажрибаларимиз ва илмий экспериментал тадқиқотларимиз натижаларига кўра шуни айтиш мумкинки, тасвирий санъат мактабдаги барча ўқув фанлари билан бевосита боғланади.

Тасвирий санъатни бошқа ўқув фанлари билан боғланишида кўпроқ биология, география, меҳнат, чизмачилик, математика, физика, тарих, тил адабиёт фанлари актив иштирок этади. Бу боғланиш ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан амалга оширилади. Предметлараро боғланишни ташаббускори тасвирий санъат ўқитувчиси бўлади. Чунки, тасвирий санъат ўқитувчиси ўз фанини, унинг ўқитиш методикасини яхши билса, уни предметлараро боғланишдан фойдаланишга интилади ва уни ишга солади. Тасвирий санъат ўқитувчиси учун бу қийин эмас.

Энг аввало ўқитувчи мактабда тасвирий санъат кабинетини ташкил этиши лозим. Кабинетда тасвирий санъат боғланиши энг якин бўлган ўқув фанлари биология, меҳнат, география, тил адабиёти, тарих каби ўқув фанларининг дастури, дарслик ва кўргазма материаллардан база ташкил этиш зарур. Тасвирий санъат ўқитувчиси ўз иш режасини тузади, ҳар бир дарсни қайси фан билан боғланишини кўрсатади. Ёки картотека ташкил этиш зарур. Боғланадиган ўқитувчининг ўқув фанларининг назарий материаллари бўйича ўзини дарс кунини белгилаб уларни йилдан-йилга кўпайтириб бориши зарур. Боғланадиган ўқув фанларининг ўқитувчиларининг машғулотларига кириб уларни ўрганиши, улардан ўз дарсларида фойдаланиши системасида ишлаши зарур.

Тасвирий санъат ўқув предметини бошқа ўқув фанлари билан боғланиши турлича характер, мазмун ва шаклларда амалга оширилади. Бу боғланиш ўтиладиган дарс темасини мақсади, вазифаси ва мазмунига кўра амалга оширилади. Бу боғланиш энг аввало предмет ичра боғланиш мазмунида амалга оширилиб, қаламтасвир ёки нарсани ўзига қараб расм чизиш, тематик композиция

тузиш, бадий безаш, хайкалтарошлик, амалий санъат, суҳбат машғулоти ўзаро бир-бири билан боғланади. Сўнгра предметларо боғланиш асосида бўлиб, бу машғулотлар кўпроқ ботаника, зоология, математика, чизмачилик, адабиёт география, меҳнат каби фанлар билан боғланади.

Бунда олма, анор, нок, ковун, тарвуз, редиска, сабзи, туруп, шохча, терак, тол, ўрик ва ўт-ўланлар каби нарсалар расми чизилганда албатта ботаника ўқув фани материалларидан фойдаланадилар.

Дарсда куш ва ҳайвонлар - қўй, эчки, товуқ, каптар, қарға, ҳакка, бўри, тулки, шер, фил, илон, тошбақа ва бошқаларни расми чизилганда албатта ўқитувчи зоология фанининг ўқув материаллари билан боғланади.

Тасвирий санъатни кўпчилик дарсларида геометрик шакллар призматик буюмлар расми чизилади.

Куб, призма, кўпёкли, пирамида, конус, цилиндр, шар ва шу шакллардаги предметлар расми чизилганда ўқитувчи математика ва чизмачилик фани билан боғланиши зарур.

Техника воситалари, механик ўйинчоқлар расми чизилганда эса дарсда физика ўқув фани материалларидан фойдаланиши тақозо этади.

Рўзғор буюмлари, меҳнат қуроллари расми чизилганда ўқитувчи меҳнат фанига боғланади, уни кўргазма ва ўқув материалларидан фойдаланади ва ҳоказо.

Айниқса, санъат асарларини ўрганиш дарсларида адабиёт, тарих география, биология, физика, меҳнат, астрономия каби ўқув фани материалларидан фойдаланиши зарур.

У.Тансиқбоевнинг «Жонажон ўлка», «Иссиқ кўл» оқшоми, В.Кайдаловнинг «Ҳосил мўл бўлди», Л.Абдуллаевнинг «Чўлни ўзлаштириш», Ю.Елизаровнинг «Пахта терувчилар», «Теримчи қиз», А.Абдуллаевни «Назарали Ниёзов» асарларини ўрганишдан кўплаб ўқув фанларига мурожаат этилади. Чунки унда: ўт-ўланлар, дарахтлар, тоғ-адирлар, тарихий воқеалар, ҳайвонлар,

куш-парандалар, техник воситалари мавжуд бўлиб, улар ҳақида суҳбат ўтказиш учун буларни ўрганадиган фанлар билан боғланиши зарур.

Хуллас, тасвирий санъатнинг барча турлари барча бўлимлари, барча темаларини ўрганишда аввало предмет ичра боғланиш асосида ўқитилади.

Сўнгра унинг ҳар бир дарс машғулоти мактаб ўқув фанлари билан боғланиши лозим ва зарур. Бу боғланишсиз мактаб тасвирий санъатни машғулотларнинг илмийлик салоҳиятини асло кутариб бўлмайди.

Илмий салоҳиятга эга бўлган дарс ва унинг ўқув предметини ўқитишдаги самарадорлик бугунги миллий мактабларимизнинг мақсади - мазмунидир.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ КАБИНЕТИ ВА УНИНГ ИШ ФАОЛИЯТИ.

Мактаб тасвирий санъати ўқувчиларни энг аввало эстетик жиҳатдан тарбиялайди. Ўқувчиларга график жиҳатдан билим ва малака беришнинг асосий ўқув фани ҳисобланади. Шунингдек, ўқувчиларнинг мустақил ишлашга, ташаббус кўрсатишга ва шулар орқали ижодий ишлашга ўргатади. Аммо бунинг учун мактабда энг аввало мутахассис ўқитувчи ва яхши жиҳозланган тасвирий санъат кабинети бўлиши шарт. Мактабда тасвирий санъатни ўқитишнинг энг биринчи ва асосий шarti - кабинетни зарурлигидир.

Тажрибалар ва узоқ йиллар бўйича кузатишлар ҳам мактабда тасвирий санъат кабинетини ташкил этилмасдан, у ерда тасвирий санъат дарсини ўтказиш ҳақида фикр - гап бўлмаслигини тўла исботлаб беради. Шу боисдан мактабда иш бошлаётган ёш ўқитувчининг 1-ўриндаги ва асосий бош вазифаси тасвирий санъат кабинетини ташкил этишдир.

Маткабда кабинетни ташкил этилиши:

1. Мактабда тасвирий санъат дарсини методик ва дидактик жиҳатдан тўғри бўлишини таъминлайди.
2. Дарсларни зарурий дидактик ва кўрғазма материаллар билан таъминлайди.

3. Дарсда техника воситаларидан фойдаланиш имкониятларини яратади.

4. Тасвирий санъат ўқув фани бўйича кўргазма ва дидактик материаллар базасини тўплаш имконини беради.

5. Дарсни бошқа ўқув фанлари боғлаш имкониятини ташкил этади.

6. Дарсдан ва мактабдан ташқари машғулотларни амалга ошириш имкониятини яратади ва ҳоказо ўнлаб турли тадбирларни амалга оширишга шарт-шароит яратади.

Кабинетни ташкил этиш бўйича Наманган вилоятида кўплаб иш тажрибалар амалга оширилган. Шунга кўра, кабинет ташкил этиш хона танлаш билан бошланади. Кабинет учун хона танлангач, уни қайта ремонт қилинади, электр манба билан таъминланади, жиҳозланади, безатилади.¹

Хона энг аввало 45 минутли дарс жараёнига тайёрланади. Бунда хонадаги барча нарсалар ўтказиладиган дарс мақсади ва вазифасига қаратилади. Хонада дарсдан ташқари тўгараклар, консультациялар, факультатив машғулотлар ҳам ўтказилади. Хонани жиҳозлаш ва безатишда шкафлар ва стелляжлардан фойдаланилади.

Хона шкафлари ва стелляжларда ўқув дидактик материаллар, турли қоғозлар, методик адабиётлар, газета ва журналларнинг подшипкалари сақланади. Энг яхши ўқувчиларни ишидан намуналар йиғиш, стенд ва кўргазмалар ташкил қилинади.

Кабинет фаолиятини йўлга қуйиш учун энг аввало унинг иш режаси тузилади. Кабинетга актив ўқувчилардан ёки тўгарак аъзоларидан навбатчилик тайинланади. Кабинет инвентарлари махсус «темир» дафтарга қайд этилади. Уни кўпайтириш, доимий назарда тутиб бориш тадбирлари кўрилади.

Кабинет зарурий техник воситалар билан таъминланади.

Кабинет кинопроектор, эпидиаскоп, фильмоскоп, телевизор, рефлектр - ёритгичлар, мальберт - столлар, табуреткалар билан жиҳозланади.

Шунингдек, бир қатор ўқув фанлари: биология, география, адабиёт, математика, меҳнат, чизмачилик, жисмоний тарбия каби ўқув фанларнинг дарслик ва зарурий ўқув - дидактик материаллари билан таъминланади.

Мактаб тасвирий санъати кабинетининг асосий жиҳозлари: гипсли слепкилар, муляжлар, чучелолар, 3-4 донадан кам бўлмаган челақлар, кабинетда ўқийдиган синф ўқувчиларининг ҳаммасига етарли даражада стакан (банкалар) билан таъминланиши зарур.

Мактаб тасвирий санъати ўқув предметининг ўқув-тарбия ишларини тўғри йўлга қуйиш - мактабни мутахассис тасвирий санъат ўқитувчиси билан таъминлашдан иборат бўлган ҳолда, тасвирий санъат дарсини бошлаш учун мактабда тасвирий санъат кабинети бўлиши шарт.

Чунки, мактабда тасвирий санъат кабинетини ташкил этмай туриб, уни ўқитиш мутлоқ мумкин эмас. Шу боисдан мактабда тасвирий санъат ўқитувчисининг асосий ва биринчи вазифаси - мактаб маъмуриятининг ёрдами асосида мактабда замон талаби даражасидаги тасвирий санъат кабинетини ташкил этиши лозим.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИДА ТЕХНИКА ВОСИТАЛАРИ.

Маълумки, бугунги кунда мактаб ўқув-техника воситалари асосан эпидоскоп, кодоскоп, ЛЭТИ, фильмоскоп, телевизор, видеомагнитофон кабилардан иборатдир.

Тасвирий санъатни ўқитишда мальберт, таглик, рефлектр каби қўшимча техник жиҳозлар ҳам қўлланилади. Бу нарсалар натурани ўқувчини кўриш горизонтига мослаштириб олишида қўлланадиган буюмлар бўлиб, улар ярим механик услубда ишлатилади.

Рефлектр - натурага тушаётган ёруғ-сояларни нормал бўлиши учун қўлланилади. Мальбертлар ўқувчиларни расм чизиш учун мосламалар бўлиб,

уни дарсда ва дарсдан ташқари расм чизишда ишлатилади. Тасвирий санъати ўқитишда кўпроқ ЭПИДИАСКОП қўлланилади.

Эпидаскоп - тасвирларни катталаштириш учун зарур бўлади. Бу санъат асарларини таҳлили даврида жуда аҳамиятлидир. Диапозитивлардан фойдаланиши учун ЛЭТИ - апаратидан фойдаланилади. Тасвирий санъат дарсларида ва ҳозирда яхши ишлаётган техник воситалардан яна бири фильмоскопдир. Унда диафильмларни намойиш этилади. Тасвирий санъатдан бугунги кунда кўплаб диафильмлар мавжуд. Айниқса, санъат асарларини таҳлили даврида анча самара беради. Дарсда техника воситаларидан фойдаланиши ҳам меъёрий бўлиб, 2-3-4 минутга боради.

Факат суҳбат дарсларидагина кўпроқ ишлатилади. Агар бирор фильмни тўла намойиш этиладиган бўлса, уни дарсдан ташқари вақтда амалга оширилади. Техника воситаларидан фойдаланиш ўқувчиларни дарс материалига бўлган қизиқишини оширади, дарс самарадорлигини кўтаради.

СИНФДАН ВА МАКТАБДАН ТАШҚАРИ ИШЛАР.

Ўқувчиларни тасвирий санъатга бўлган қизиқишини оширишда, ўзлаштирмовчиларни яхшилар қаторига қушишда, тасвирий санъат ва рассомчилик касбига бўлган қизиқишини оширишда, дарс ва машғулотларда ўқувчиларни активлигини ва ижодкорлигини кўтаришда синфдан ва мактабдан ташқари ишлар алоҳида самара берувчи воситадир.

Тасвирий санъат бўйича синфдан ва мактабдан ташқари ишлар мактабдаги тадбирларни энг кўп турини ташкил этиш мумкин. Бу фан бўйича дарсдан ташқари ишларнинг 40 дан ортиқ тури мавжуд.

Улардан энг асосийлари:

1. Тўғараклар.
2. Консултациялар (қўшимча дарслар)
3. Суҳбат, лекция, докладлар.

4. Экскурсия, походлар.
5. Кўргазма ва конкурс (кўрик) лар.
6. Бадий - санъат кечалар.
7. Матбуот ишлари.
8. Стенд, альбом, индивудал кўргазмалар.
9. Кинофильм телекўрсатувларни кўриш.
10. Рассомлар ижоди бўйича конференция, учрашув, юбилей тантаналарни ўтказиш кабилар.

Тўғараклар. Мактаб шароитини назарда тутилган ҳолда «расм чизиш» (ёш рассом), «графика», «наққошлик», «кулолчилик», «санъат тарихини ўрганиш», «ёғоч, ганч ўймакорлиги», «хайкалтарошлик» каби тўғараклар ташкил этилади. Тўғаракка ихтиёрий, қизиқувчи, энг яхши расм чизувчилардан 2-3 тагача гуруҳлар ташкил этилади. Гуруҳларга 10-12 ўқувчи олиниб, ҳафтада 2-3 машғулот режалаштирилади. Машғулотлар 2-3 соатгача давом этади.

Кўшимча дарслар (консультациялар). Ўзлаштирмовчи ва фанга қизиқувчи ўқувчилар учун умумий ва индивидуал машғулотлар ташкил этилади. Консультациялар кам вақт ажратилган темалар ёки ўқувчиларни талабига кўра бирор бўлим, курс бўйича уюштирилади. Бундай машғулотлар учун ҳафтани маълум 1 ёки 2 куни белгиланади.

Сўхбат, лекция, докладлар. Бундай машғулотлар таниқли рассом, санъат усталари ёки рассом-педагогларни ижоди бўйича амалга оширилади.

Бу машғулотлар сўхбат, савол-жавоб, мушоира, конференция шаклларда ташкил этилади.

Экскурсиялар. Санъат музейларига, кўргазма залларига, студия, рассом уйлари ва олий ўқув юртларига, очиқ музейларга, классик ва замонавий обидаларга, тоғ-тошларга, боғларга ташкил этилади. Экскурсия натижалари самарали бўлиши учун улар экскурсиядан қайтгач иншо ёзиш режалаштирилади.

Бадий - санъат кечалари. Атоқли рассомларнинг туғилган кунига, юбилейига, бирор бир тантанали кунлар муносабати билан бадий-ижодий кечалар ўтказилади. Санъат кечалари 2 қисмдан иборат бўлади.

1-қисмда кеча кунига бағишланиб доклад, музокара ва бадий чиқишлар бўлади.

2-қисм - бадий қисм бўлиб, унда викторина, мушоира, савол-жавоблар, кино, концерт, театрлаштирилган, ҳатто экранлаштирилган чиқишлар, китоб савдоси ўтказилади.

Кўргазма ва конкурс. Атоқли рассомлар ёки ижодкор ўқувчиларни яратган асарлари бўйича кўргазма ва конкурслар уюштирилади. Бу ерда ўқувчилар иши бўйича уюштириладиган кўргазма ва конкурслар ғоят катта аҳамиятли бўлади. Уни ташкил этиш бир ой аввал афиша (эълон) чиқазиш билан бошланади. Бу афишада конкурс ва кўргазмани куни, очилиши, мазмуни шартлари, тақдирлашлари ҳақида маълумот берилади. Сўнгра ташкилий қумита ва жюри тузилади. Ишлар бир ой йиғилиб, сўнгра намойиш этилади. Кўргазмани очилиши ва ёпилиши тантанали ҳолда ташкил этилади.

Матбуот ишлари. Мактаб матбуоти асосан деворий газета, бир қатор мактабларда радио ва видеолардан ҳам фойдаланилади. Мактабда тасвирий санъат бўйича деворий газеталарда одатдагидек бош мақола, фанни ўқитилиши, дам олиш - юмористик характеридаги рубрикалар берилади. Газетани номи «Нафосат», «Рассомчилик», «Ёш қаламкаш», «Санъатшунослик» каби санъатга оид мавзуларда берилади. Сўнгги йилларда матбуотда радио, телекўрсатувлардан ҳам илгор тасвирий санъат ўқитувчилари фойдаланиб келмоқдалар.

Рассомлар ижоди бўйича конференциялар. Тасвирий санъатга бўлган ўқувчилар қизиқишини оширишда, яна синфдан ташқари тадбирлардан бири атоқли рассомларни ижоди, санъатга бағишланган умрлари бўйича конференция ўтказишдир. Бу тадбирлар асосида келажак санъатшунослари тайёрланади. Чунки, бу ўринда докладчилар мактабни юкори синфидаги тасвирий санъат тўғараги аъзоларидан бўлади. Шунингдек тасвирий санъат бўйича ижодкор

ўқувчиларни шахсий альбомлари, уларга атаб стендлар, индивидуал кўргазмалар ташкил этилади. Яна кинофильмлар ва телекўрсатувларни коллектив бўлиб кўриш ғоят самарали тадбирлар бўлади.

Аммо синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил этиш ҳам мактабда тасвирий санъат кабинетини ташкил этилиши билан амалга оширилади.

Мамлакатимизда тасвирий санъат бўйича синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича катта тажриба тўпланган.

Шу боисдан тасвирий санъат бўйича дарсдан ташқарида олиб бориладиган тарбиявий тадбирларни дарс ва машғулотлар самарадорлигини оширишдаги роли, ўрни ва аҳамиятига катта эътибор берилади. Шунингдек, уни кўплаб мактаблардаги иш тажрибалари матбуот саҳифаларида кенг ёритилган. Бундай мактабларга Тошкент шаҳридаги № 26/2, 90, 16, Наманган шаҳридаги №26, 29, Тўрақўрғон туманидаги №8, 29, шунингдек, Андижон, Қашқадарё, Хоразм, Фарғона вилоятларини кўплаб мактабларини бу соҳада иш тажрибалари умумлаштирилиб, оммалаштирилган.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИСИ - ШАХСИ.

1. ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИСИ ШАХСИ.

«Педагогика тарихидан маълумки, ўқитувчи - киши руҳининг инженери-дир» - дейди Я.О.Каменский.¹

Бас шундай экан ўқитувчи ким бўлиши, уни ўзи қандай характерда бўлиши ҳақида ўйлаб кўриш керак. Шу боисдан «ўқитувчи шахси онадан ўқитувчи бўлиб туғилмоғи керак» - деган иборани ҳам қуллаш лозим. Чунки, ўқитувчи энг аввало саҳий қалб эгаси, очиқ кўнгил, тўғри сўзли, пок, ҳалол, инсониятнинг барча яхши фазилатларини ўзида мужассам эта олган шахс бўлиши лозим.

¹ Я.О.Каменский. Буюк дидактика. Т. 1975 й.

- Ўқитувчи кенг тафаккурга эга бўлган, бунинг учун у ғоят ақлли, доно, фаросатли, илмли, жуда кўп ўз фанидан ташқари илмларни, табиат ва жамиятни ривожланиши қонуниятларини билиши зарур

- Ўқитувчи ҳам таълим берувчи, ҳам тарбия берувчи шахс бўлиши керак. Шу боисдан у таълим ва тарбия назариясини яхши билиши, ўқитиш дидактикасини ва методикасини жуда кучли эгаллаган бўлиши керак.

- Ўқитувчи ўз фанини «аъло» даражада билиши, унга тегишли бўлган барча соҳаларни ўзлаштирган ва ўз устида - ижодий ишлай олиши лозим.

- Ўқитувчи - бола шахсини яхши тушуниши, улар билан ишлаш технологиясини жуда кучли билиши шарт.

- Ўқитувчи физиологик ва морфиологик жихатдан бақувват, қадди-қомати келишган, чиройли ва ёқимли хуснга эга бўлиши, айниқса, кўз қарашлар ва мимикаси кучли, суюнгани ҳам, ғазабланганини ҳам кўз қарашлари, мимикасида ифода эта оладиган, қаттиққўл, принципли, ҳақиқатгўй ва ўқувчиларга меҳрибон бўлиши керак.

Шунингдек, у ўқишни, ёзишни, гапиришни, чиза олишни юксак даражада эгаллаган, ижодкор, ҳар бир ҳаракатини ўзи юксак тарбия талабида бажара олиши ва ўзини жуда кучли бошқара олиши лозим.

- Ўқитувчи сиёсий жиҳатдан етук, материалистик тушунчада, жамиятни, Ватанни, халқни юксак даражада - онгли - илмий асосда тушуниши зарур. Ўқитувчининг бу хислатларини ҳаммаси айнан мактаб тасвирий санъат ўқитувчисига мужассамлашган бўлиши шарт. Мактаб тасвирий санъат ўқитувчисига яна қушимча ҳолда ғоят покиза, гўзалликни қадрловчи, чиройли, хуш-чақчақ, ёқимли, фелу-атворли, юксак ахлоқий поклик, маънавий жиҳатдан ғоят бой шахс бўлиши лозим.

Чунки, мактаб тасвирий санъати ўқитувчисига кўп киши ялинади, ундан нажот кутади, ёрдамига муҳтож бўлади, ўқувчиларни кўпчилиги уни ортидан эргашади. Чунки мактаб тасвирий санъат ўқитувчиси одамларни, ўқувчиларни

кўз олдида мўжизалар яратади. У ҳеч кимни кўлидан келмайдиган ишларни бунёд этади, у янгилик яратувчи, ижодкор шахсдир.

2. ЎҚУВ-ТАРБИЯ ИШИДА ЎҚИТУВЧИНИНГ РОЛИ ВА ЎРНИ.

Мактаб тасвирий санъат ўқитувчиси энг аввало ўз фанидан ўқувчиларга умумтаълим характеридаги фан сифатида таълим ва тарбия бериш вазифасини бажаради. Шунингдек мактаб тасвирий санъат ўқитувчиси ўқувчиларни мазкур ўқув фанини ўқитиш асосида нарсаларни эътибор билан кўришга, предметлар шакли, ранги ва моҳиятини таҳлил қилишга ўргатади.

- Тасвирий санъат ўқитувчиси ўқувчиларга кузатишни, идрок этишни, нарсаси ва воқеаларга диққат билан эътибор беришни ўргатади.

Мактаб тасвирий санъат ўқитувчиси тасвирий санъат дарси ва машғулотларни ташкил этади. Бу машғулотларни ташкил этиш шунчалик мураккабки ҳар бир дарс учун кабинетда 20-25 ўқувчи учун тўла ўқув куроллари, дидактик материалларни тайёрлаши лозим. Турли мазмунда кўргазмали куролларни ҳозирлаш керак. Чунки тасвирий санъат ўқув фанини мазмунига кўра ўқувчи идрок қилган, кўрган нарсасини расмини чизиши зарур. Яна шуни айтиш жоизким, мактаб тасвирий санъат дарси 5 турда, 5 хилда, 5 характерда ташкил этилади. Бундай хилма-хил дарсларни ташкил этиш ва ўтказиш анча қийинчиликлар яратади. Уни иши жуда кўп. Шу боисдан дарс материалларни мураккаблиги дарсларга ўқитувчини пухта тайёргарлик кўришини талаб этади. Тажрибакор ўқитувчи ҳамма ишларга вақт топади. Ўқитувчи дарсни ташкил қилишдан бошлаб, уни охиригача ўз активлиги билан амалга оширади. Ўқитувчи дарсга тайёргарликдан бошлаб уни ўқувчиларга осон, қисқа, асосли етказишга ҳаракат қилади. Ўқитувчи дарс жараёнида ҳар бир ўқувчи билан индивудал иш олиб бориши лозим. Ўқитувчи яхши расм чизиши уни синф доскасида ёки уйда тайёрлаган босқичли расмларида ифодалаб бериш кўрсатиши лозим. Ўқитувчи дарсни ташкил этишда барча нарсаларга эътибор бериб, ҳамма

камчиликларни дарсни бошланишиданок тўғрилаб олиш керак. Дарсни олиб боришда ҳар бир этапига тўғри амал қилиши зарур. Ажратилган ҳар бир минутлардан унумли фойдаланиш лозим. Ўқувчилар билимини текширишдан бошлаб, уйга вазифа беришгача бўлган даврдаги ҳамма ўқув-тарбия ишларини эришмай амалга ошириш зарур.

Хуллас, мактаб тасвирий санъат ўқитувчисининг бош вазифаси болаларда энди шаклланиб келаётган тасвирлаш қобилиятини ўстиришдан иборат бўлиб, уларга қаламни ушлашдан бошлаб, расм чизадиган дафтарни парта юзасига қўйишни, расми чизиладиган нарса ва воқеани кузатишни, олинган таассуротларни қоғоз юзасига туширишни ўргатишда ўргатувчи биринчи шахс, ўқувчини ёрдамчисидир.

Шунингдек, ўқувчини расм чизишда мустақил ишлашга, ундан ташаббусга ва ундан ижодкорликка бошловчи педагогдир. Ўқитувчи расм чизишга ўргатиш билан бирга ўқувчиларга гўзаллик-эстетик тарбия беради. Меҳнатга, ижодга, ўз ўлкасига, Ватанига, халқига муҳаббатли бўлишига ўргатади. Тасвирий санъат ўқитувчиси болаларга ҳалол, пок, иймонли, тўғри сўзли, эътиқодли бўлиш ҳис-туйғуларини сингдириб, уларни Буюк маънавият сари бошлайди. Буларни ба-жариш ва амалга оширишда ўқитувчи шахсий ташаббуси билан фаолият курса-тади.

I-IV СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИ МЕТОДИКАСИ.

1. I-IV СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ МАШҒУЛОТИ ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси президенти И.Каримовнинг ташуубуси билан ўрта умумтаълим мактабларини ислоҳ қилиш масаласи мамлакатимиз халқ таълими ходимлари олдига алоҳида вазифалар қўймоқда. Президентимиз И.Каримовнинг 1997 йилги Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг IX-сессиясида сўзлаган нутқида мамлакатимизда ўрта таълим мактаблари фаолиятидаги камчиликлар очиб ташланиб, уни қайта қуриш режалари ҳақида аниқ ва реал кўрсатмаларни беради.

Таълим-тарбия назарияси тажрибасидан шу нарса маълумки, умумий таълимнинг асосий босқичи бошланғич синфлар (I-IV синфларда) даври бўлиб, бу даврда бола асосан шаклланади. Чунки, бу даврда бола ҳам жисмоний, ҳам ақлий, ҳам маънавий жиҳатдан ғоят тез ривожланади.

Бу даврда болалар барча билимлар заминини ўзида мужассам қилади ва барча фанлардан бошланғич маълумот олади. Болалар бу даврда моддий оламни кўришни, кузатишни, улардан олган таасуротларни текширишни ўрганади. Бу малакалар бошланғич синфларда ўрганадиган ўқув фанлари дарслари асосида амалга оширилади. Шу боисдан бошланғич синфларда ўқитиладиган ўқув фанлари зиммасига жуда катта масъулиятлар юкланади. Бошланғич синфларда ўрганиладиган тасвирий санъат ўқув фани ҳам бугунги болаларимизни таълимий ва тарбиявий соҳаларида беқиёс аҳамият касб этади. Мактаб тасвирий санъати болаларга табиат ва жамият қонунларини, уларни шакли, тузилиши, ранги, ўзаро боғлиқлиги ҳақида дастлабки тушунчаларни беради. Бу уларни

жуда ёшлигидан материалистик дунёкарашларини шакллантириб, уни ривож топтиради.

Маълумки, мактабдаги бирор фан табиат ва унинг элементларини ўқувчига шакли, тузилиши, ранги ва мазмун жиҳатдан ўргатмайди. Буни фақат тасвирий санъат ўқув предмети амалга оширади. Шу боисдан болаларни ёшлигиданок 7-6 ёшдан бошлаб тасвирий санъат ўзининг таълимий ва тарбиявий соҳаларини сиру-асрорларини болаларга очади.

1-синф ўқувчисига тасвирий санъат оддий чизик нимадан иборат, уни қандай чизиш керак, шакл нима, уни қандай тасвирланади, шаклни натурадан олиб, дафтар юзасига қандай туширилади, барг, ўсимлик, дарахтлар, қуш ва ҳайвонлар, уларни тузилиши ва ранглари ҳақида дастлабки илмий маълумотларни беради. Предметларни кўришни нарсалар шаклидаги ўхшашликлар, фарқлар, уларни шаклланиши ва ривожланиши, ранглари, ранглардаги ўхшашликлар каби хали бола билмайдиган нарса ва воқеалар ҳақида, уларни пайдо бўлиши ва ривожланиши бўйича маълумот оладилар. Бу жараён II-III ва ниҳоят IV синфларда ўсиб, такомиллашиб, ривожланиб боради. Бошланғич синфлардаги тасвирий санъат дастури нарсани ўзига қараб расм чизиш, тематик композициялар устида ишлаш, бадий-амалий санъат, ҳайкалтарошлик, санъат асарларини идрок этиш каби турларини ўз ичига олади. Аммо дастурда I-II синфлар учун санъат асарларини ўрганиш учун алоҳида дарс соати берилмаган. Бу жуда тўғри, сабаб бошланғич синфдаги асосий вазифа нарсалар расмини қаламда ва бўёқда ишлаш малакасини оширишдан иборат бўлади.

Янги дастурда:

1. Сухбат.
2. Рангтасвир.
3. Графика (қаламтасвир)
4. Ҳайкалтарошлик.
5. Меъморчилик.

6. Амалий ва дизайндан иборат бўлган 6 та йўналишда билим малакалар бериш кўзда тутилади. Бу йўналишларнинг ўқув-тарбия вазифаси:

1. Санъатшунослик асослар (фаолиятидан)

2. Тасвирий фаолият (натурага қараб расм чизиш ва тасаввурлар асосида расм ишлашдан).

3. Композиция фаолияти (мавзули ва безакли композиция) дан иборат бўлади.

Бу вазифаларни бажарилиши рангтасвир, қаламтасвир, (график), хайкалта-рошлик машғулотлари мазмунида ўз ифодасини топади.

Бошланғич синфни I-II синфларида санъат асарларини ўрганиш бўйича алоҳида дарс соати берилмаган бўлсада, расм чизиш машғулотларида бир неча санъат асарлари ўзига хос талабда таҳлил қилинади. III синфда 2 соат суҳбат берилади. Бунда «Санъатда ранг, ранг турлари, совуқ ва иссиқ ранглар», «Санъатда турмуш воқеаларини тасвирланиши» темалари ўрганилади. Бу машғулотларда ўқитувчи болалар билимига, ёшига кўра санъат асарлари танланади. Унда атоқли рассомларни манзара, портрет, турмуш жанрида яратилган асарлари таҳлил қилинади.

Суҳбатда табиатда ранг, уларни турланиши, иссиқ ва совуқ ранглар, уларни санъат асарини яратилишида тутган ўрни, шунингдек санъат асарларини жанрларга, турларга бўлиниши ва турмуш жанрида яратилган асарларни тузилиши, ундаги рангларни ишлатилиши ҳақида маълумотлар берилади.

2. I-IV СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА БАДИИЙ МЕХНАТ ДАРСЛАРИ, УЛАРНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ.

Таълим-тарбия ва кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш муносабати билан халқ таълимининг барча жабҳаларида, шу жумладан тасвирий санъат таълимининг жаҳон педагогикаси тажрибалари асосида қайта қуришни бугунги кун талаб қилмоқда.

Шунга кўра, Ўзбекистонда тасвирий санъатни ўқитилишини қайта қуриш самарадорлигини ошириш бўйича Ўзбекистон халқ таълими вазирлигининг 1996 йил 18 июль № 01-282 сонли буйруғига асосан Тасвирий санъат ва бадиий меҳнат номи билан ягона интегратив ўқув предмети тузилади.

Бу ўқув предметида ўқув режаларда 2 соатдан вақт ажратилиб, бу фан «Тасвирий санъат» ва «Меҳнат» дарслари ўрнида ўқитилади. Бу фанни фақат тасвирий санъат, амалий санъат рассомлари ва педагогик рассомлар ўқитадилар. Бу ўқув предмети мазмунига бошланғич синфлардаги тасвирий санъат дарслари ва меҳнат дарсларини бадиийлаштирилган характердаги материаллари киритилади. Бу ўқув предметининг йиллик машғулоти учун ҳар бир синфга 66 соатдан вақт ажратилган бўлиб, уларни муваффақиятли ўқитиш учун мактаб тасвирий санъат ўқитувчиси зиммасига каттагина масъулият тушади.

Бу ўқув предмети дастури бўйича ўқув материаллари вилоят малака ошириш институти, Наманган Давлат Университети «Тасвирий санъат» кафедраси, Ўзбекистон ПФИТИ нинг «Бадиий таълим ва тарбия» сектори биргаликда тахминан режалаштириш ишлаб чиқилди. Бу дастур ва режалаштиришлар ўқувчиларга замон талаби даражасида график билим ва малака беришнинг ва ўқувчиларни ҳар томонлама камол топишини, юксак эстетик тарбиясини амалга оширади. Яна юксак маънавий маданиятга эга бўлган шахсни камол топишига тўла жавоб беради.

Шуларга кўра мазкур дастур ва режалаштириш I-IV синф ўқувчиларига қуйидагича билим ва малакалар беришни амалга оширади:

1. Борлиқни чиройли, гўзал шаклини, тузилишини ва ранг ҳолатларини кўра билишни ва уларни ифода эта олиш малакаларини бериши;
2. Натура ва объектларни қаламтасвир ва рангтасвирини ярата олиш малакаларини етказиш;

3. Унчалик мураккаб бўлмаган нарсаларни, предметларни ва механик буюмларни қоғозда, картонда, ёғочда, лой ва пластинда ишлаш кўникмаларини бериш;

4. Тасвирий санъат асарларини, бошланғич тахлилини ўтказа олиш, тасвирий санъат бўйича бошланғич сўз ва атамаларни ўргатиш каби асосий таълимий вазибаларни бажара олади. Узлуксиз таълим амалга ошириш ва кадрлар тайёрлашни миллий дастурини фаолиятга киритилиши муносабати билан бошка ўқув фанлари қатори тасвирий санъат дастурлари ҳам анча мураккаблашиб бораётганлиги сабабли ҳам, уни ўқитилишида бир қатор талабалар қўйилади. Уларда энг биринчи ва асосий талаб мактабда тасвирий санъат кабинетини ташкил этиш ва уни зарурий ўқув дидактик материаллари билан таъминлаш. Кабинетда фанга бўлган ўқувчилар қизиқишини ошириш учун зарурий барча дидактик шарт-шароитни яратилиши лозим.

Шунингдек, мактаб мутахассис тасвирий санъат ўқитувчиси билан таъминлаш зарур.

Мактаб тасвирий санъат ўқитувчиси тасвирий санъат ўқув предметига, ҳар бир дарсга бўлган ўқувчилар қизиқишини ошириб бориш тадбирларини ишлаб чиқади. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни мунтазам ҳолда амалга оширади.

I-IV синфларда тасвирий санъат дарсларини ўтказиш методикаси ва дидактикасининг педагогик асосларига таянади. Шунга кўра ўқитувчи I-IV синфни ҳар бир синфида ўқувчиларни билим-малакаси, қизиқиши ва ёш хусусиятига кўра дарс материални танлайди.

Маълумки, I-III синфларда ҳажмсиз предметлар расми чизилади. Бу машғулотларни самарали бўлиши учун ўқитувчи кўпроқ амалий ишларга эътибор бериб, расм чизишни илмий асослари билан ўқувчиларни таништириб боради. Дарсда тасвирлаш машқлари узлуксиз - дидактиканинг «системалилик» принципи асосида амалга оширилади.

I-III синфларда «нарсани ўзиға қараб», «тема асосида» расм чизиш, «бадий-амалий санъат» ва «хайкалтарошлик» каби амалий ишлар мазмунида машғулотлар ўтказилади. Бу синфларда санъат асарларини ўрганиш учун алоҳида вақт ажратилмаган бўлсада, ҳар бир машғулотда дарс мавзуси бўйича 1-2 дона асарлар ўрганиб борилади. Бу машғулотлар янги дастурда каламтасвир, рангтасвир, амалий ва дизайн санъати, меъморчилик, хайкалтарошлик ва суҳбат мазмунида берилади. Бу машғулотлар асосида ўқувчиларга бошланғич синфданок тасвирий санъат ҳақида маълумотлар берилади. Шунингдек бошланғич синфларда чизиқ, композиция, шакл, ҳажм, фазо, натура ҳақида бошланғич маълумотлар бериш кўзда тутилади.

I-VII СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ.

Педагогика назарияси ва тарихида маълумки ҳар бир дарс методикаси жаҳон педагогикаси тажрибаларига суянади. Дарс методикасининг тўғри танлаш энг аввало педагогика назариясига таянган ҳолда амалга оширилади. Ҳар бир ўқитувчи ўзи дарс методикасини белгилашда ўқитишнинг дидактик принципларидан келиб чиққан ҳолда дарс материални осон, қисқа, илмий асосда ўқувчига етказадиган энг самарали методини танлайди.

Тасвирий санъатни ўқитишда оғзаки баён этиш, савол-жавоб ва амалий ишларни ташкил этиш ва кўргазмалилик методларидан фойдаланилади. Мактаб тасвирий санъати курсини ўзига хос хусусиятлари бўлиб, дарс жараёнида ўқитувчи расм чизиладиган нарса, объект воқеа-ҳодисалар ёки ўргатилаётган асар ҳақида ўқувчиларга оғзаки маълумотлар беради. Бу оғзаки баён этиш методида талқин этилиб, ўқитувчи дарснинг мақсади ва вазифасидан келиб чиққан ҳолда дарс мазмунини оғзаки баён этиш услубида амалга оширади.

Тасвирий санъат дарси ўз характериға кўра ҳар бир дарс материални кўргазмалар воситасида, кўргазмали ўқитиш услубиётида амалга оширади.

Ўқитувчининг кўргазмалилик услубида амалга оширган дарси ўқувчиларга пухта билим бериш имконини беради. Тасвирий санъат дарсларининг барчасида амалий ишлар бажарилади. Шу боисдан ўқитувчилар амалий ишлар методидан ҳам фойдаланади.

I-VII синфларнинг тасвирий санъат дарсларини барчасида педагогиканинг барча турдаги дарс ўтиш методларидан фойдаланилади. Унда хатто савол-жавоб методидан ҳам фойдаланилади.

I-VII синфларда расм чизиладиган натура ва натюрмортларда расмини чи-зиш ёки тематик композициялар яратишнинг иш мазмуни анча мураккаблашиб боради. Булар ўқитувчидан дарс жараёнида қўлланилаётган услубларини ўзгартириб гоҳ бир, гоҳ иккинчи - бошқа услублардан фойдаланишни тақазо этади. Аммо ҳар бир дарсда оғзаки баён этиш ва савол-жавоб методидан кенг фойдаланади.

Тасвирий санъат дарсларини ташкил этишда турли услубларни қўлланишидан қатъий назар ўқитиш дидактикасини тарбиявийлик, илмийлик, изчиллик, кетма-кетлик, кўргазмалилик, назариёт билан амалиётни бирлиги ка-би принципларга доимо асосланади. Чунки, дарс услубларини барчаси ўқитиш дидактикаси асосида амалга оширади. Дидактика синф - дарс системасини ил-мий асоси бўлиб, дидактика талабига жавоб бермайдиган дарс ўз мақсадига эриша олмай ва олдига қуйган вазифани бажармайди. Шунингдек, тасвирий санъатнинг ҳар бир дарс машғулоти предметлараро боғланиши принципи асо-сида ишлайди.

Предметлараро боғланиш дарсни илмийлигини, изчиллигини, амалиёт би-лан боғлиқлигини таъминлайди. Предметлараро боғланиш дарсини ва унинг ўқув материалларини бошқа ўқув фанлари билан боғлайди. Ўқувчиларни бошқа фанлардан олган билим ва малакаларидан тасвирий санъат дарсларида фойда-ланишга ўргатади. Улар бу боғланиш асосида дарс материални осонроқ ўзлаштириб оладилар.

Ўқитувчининг дарс услубини тўғри танлаши ва ундан унумли фойдаланиши ўзига осонроқ шароит яратади, ўқув материални осон, қисқа, илмий ва тушунарли қилиб ўқувчига етказди.

Янги дастур бўйича I-VII синфларда тасвирий санъат ўқув фани машғулоти: суҳбат, рангтасвир, графика (қаламтасвир), хайкалтарошлик, меъморчилик, амалий ва дизайн санъати йўналишларида олиб борилади. Бу синфларда ҳам ўқувчилар тасвирий санъат, амалий санъат, бадиий лойиҳалар, дизайн санъати, хайкалтарошлик (ҳажмли тасвирлаш) ни ва санъат асарлари таҳлилини ўрганадилар. Шунингдек, улар қаламтасвир, рангтасвир, графика, жанрлар, мавзу, композиция, ҳажм, фазо (перспектива), чизиқ, ёруғ соялар, ранг, ранг уйғунлиги, доғ, мазмун, шакл, ғоя қабилар ҳақида маълумот оладилар.

ДАРС КОНСПЕКТИ
НАМУНАВИЙ ВАРИАНТ.

«Тасдиқлайман»

илмий ишлар бўйича

директор ўринбосари.

«_____» _____ 2001

ДАРС ТУРИ: НАРСАНИ ЎЗИГА ҚАРАБ РАСМ ЧИЗИШ.

(Қаламтасвир)

Кун, ой, йил: 14 - сентябрь 2001. IV-синф

Дарсни мавзуси. Кубни ўзига қараб расм чизиш.

Дарсни мақсади. Ўқувчиларга ҳажм ҳақида маълумот бериш ва ҳажмли предметлар расмини чизишга ўргатиш. Куб ва призматик предметлар расмини чизиш, перспектива ҳақида маълумот, штрихлар асосидаги ёруғ-сояларни тушунтириш.

Дарсни жиҳозлари: Куб, призма ва шулар тасвирланган расмлар. Куб расмини чизиш бўйича расм-таблица. IV-синф тасвирий санъат дарслиги (30-32 бетлар) даги расмлар.

Дарсни боғланиши. Дарс IV-синф математика ўқув предметини «ҳажм ҳақида маълумот» дарси ва Чизмачилик фанини «аксанометрик проекция» дарслари билан боғланади.

Дарсинг режаси. Ташкилий давр.

Уй вазифасини текшириш.

Янги тема баён этиш.

Ўқувчиларни мустақил ишларини ташкил этиш.

Синф ишини таҳлили.

Уйга вазифа бериш.

Дарснинг якунлаш.

Дарсни бориши.

Ташкилий давр: Кабинетни дарсга ҳозирлаш. Ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини назоратдан ўтказиш.

Уй вазифани кўриш ва баҳолаш:

4-6 ўқувчини уй иши таҳлил қилинади ва баҳоланади.

Таҳлил учун тахминий саволлар:

1. Бу ишни ким бажарган?
2. Иш уйга берилган вазифа асосида бажарилганми?
3. Бу иш сизларга ёқадими?
4. Расм яхши ишланганми?
5. Расмда қандай камчиликлар бор?
6. Расмни қайси ўринлари яхши ишланган?
7. Расмни қандай баҳолаймиз? кабилар.

Янги темани баён этиш:

Янги мавзу: Кубни ўзига қараб расмини чизиш (қаламтасвир).

Куб бир-бирига тенг 6 та томон, 12 та қиррага эга бўлган геометрик шаклдир. Куб ҳажм бирлиги сифатида қабул қилинган. Куб шаклидаги буюмлар турмушимизда кўплаб учрайди.

Аквариум, қутича, яшиқ ва бошқалар. Агар сиз куб расмини чизишни билиб олсангиз, шунга ўхшаш нарсаларнинг расмини бемалол чиза оласиз. Мана бу куб, уни яхшилаб кузатинг, унинг томонлари, қирраларини кўринг, улар бир-бирига тенг. Уни расмини чизишда дафтарингиздан кубни расмини сиғадиган жойни белгиланг.

Доимо ҳажмли предметларни чизишда контур чизиқлардан фойдаланинг. Яъни кубни умумий баландлиги ва энини топиб олинг. Сўнгра тик қирраларини топиб белгиланг.

Сўнгра кубни тик қирраларини баландлигини кўз билан чамалаб, белгиланган, нуқталарни қушиб чиқинг. Ана кубни умумий тасвири чиқди. Сўнгра чизиқларни эгри-бугри жойларини тўғрилаб чиқинг.

Шу ерда сизга яқин турган қирраларни бироз узунлигини сезяпсизми? Доскадаги расмларни кузатинг. Кубни шакли тўғри топилган бўлса контур чизиқларингизни ўчириб ташлайсиз. Шундан кейин кубни кўришиб турган учта томонини қалам штрихлари билан бўяб чиқинг. Томонларни бўяганингизда томонлар бир-биридан оқ-қоралиги бўйича фарқ қилсин. Таблицадаги куб расмини яхшилаб кузатинг. Ундаги қайси қирралар сизга узунроқ, қайсилари қисқароқ кўринаяпти. Сиз доскадаги таблицада кубни чизиқларини қисқаришини кўриб чиқинг, яқиндаги нарсадан узоқдаги нарса кичик кўришини эсланг. Шунинг учун куб қирраларида ҳам шу кичрайиш - перспектива ҳодисаси содир бўлади, уни расмда тасвирлайсиз. Сўнгра қаламда бўяшга киришасиз.

Ўқувчиларни мустақил ишларини ташкил этиш.

Дарсни тушунтириб бўлингач, ўқувчилар қаршисидаги барча расмлар, таблицалар олиб қуйилади, доскадаги расмлар ҳам ўчириб ташланади. Ўқитувчи ўқувчилар оралаб юриб қийналаётган болаларга индивидуал ёрдам бериб боради. Ўқувчиларни натурага қараб, уни қандай кўринса шундай тасвирлашга ҳаракат қилиши тушунтирилади. Агар кўпчилик ўқувчилар бирор ўринда тўхтаб қолсалар, ўша ўринни чиза олмасалар, барча ўқувчиларни ишдан тутатиб, 1-2 минутли консултация - кўрсатмалар берилади. Айрим ўқувчиларни ишидан наъмуналар олиб ўқувчиларга кўрсатиб ҳам турилади.

Синф ишини таҳлили.

Дарсни тугашига 6-8 минутлар чамаси қолганда ўқитувчи «аъло», «яхши», «ўрта» ва «ёмон» бажарилган ишлардан 4-6 дона (тахминан) олиб ўқувчилар иштирокида таҳлил қилинади.

Таҳлил саволлари:

1. Қаранг, куб расми чиқиптими?
2. Расм яхши чизилганми?
3. Расм нима учун яхши чизилган?
4. Расмда айрим камчиликлар ҳам борми?
5. Камчиликларни тузатиш мумкинми?
6. Расмни чизган ўқувчимиз ким?
7. У нега расмни яхши чизади?

Уйга вазифа бериш.

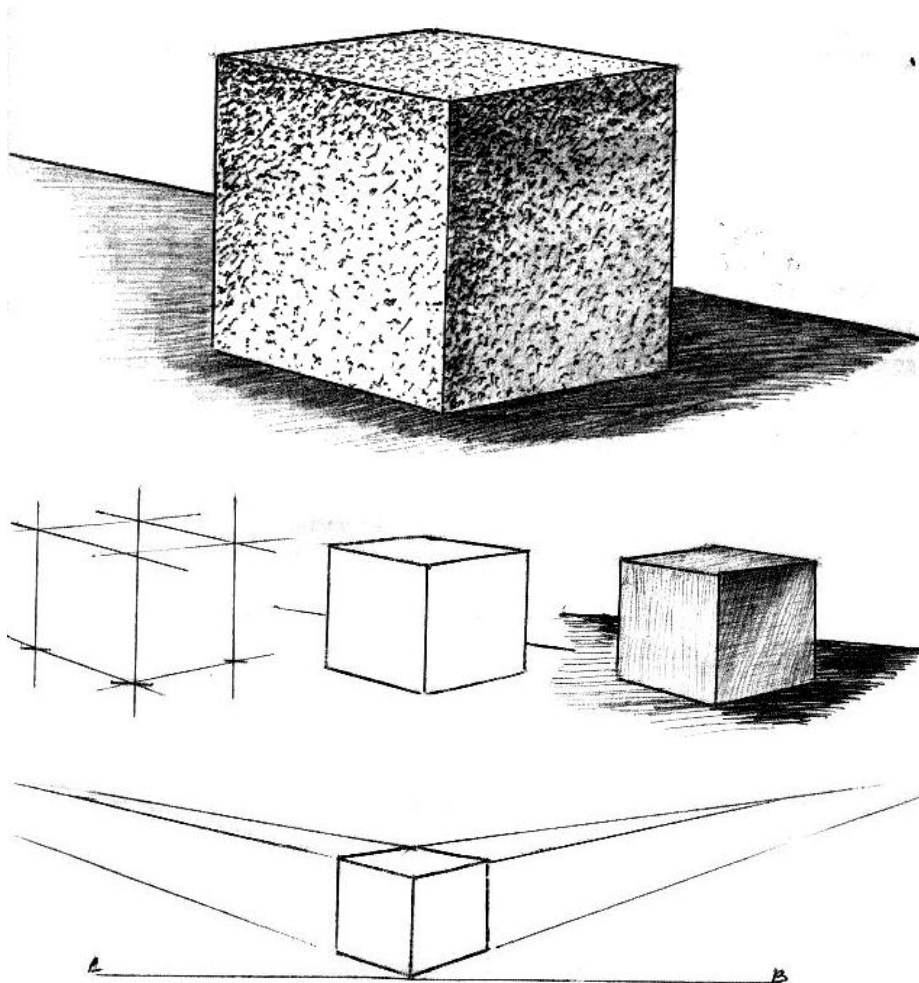
Уйга вазифа: Куб шаклидаги предметлардан топиб, уни расмини каламда чизиб келиш.

Ёдда тутиш! Расм чизишингизда албатта контур чизиқлардан фойдаланинг. Натурангизни шундай қуйингки уни учта томони албатта сизга кўринсин. Уйдагиларингиз вазифангизни чизиб беришмасин, улар зарур бўлса, куб расмини чизишни ва бўяшни ўргатиб қўйишсин. Уйда расмни 2-3 мартаба қайта-қайта чизишингиз ҳам мумкин.

Дарсни яқунлаш.

Дарс тугашига 1-2 минут қолганда, хона тозалигини ўриндиқлар тозалиги кузатувдан ўтказилиб, дафтар, қалам, резина, ўчирғичларни сумкага солиб, дарсни тугаганини эълон қилинади.

КУБ РАСМИНИ ЧИЗИШ.



ДАРС ТУРИ: САНЪАТ ҲАҚИДА СУҲБАТ.

Кун, ой, йил. 20 - октябрь 2001 й.

VI-синф.

Дарсинг мавзуси: ШАРҚ МИНИАТЮРА САНЪАТИ.

Дарсинг мақсади:

Ўқувчиларни миниатюра санъати билан таништириш. К.Бехзод, М.Музаххаб, А.Бухорий, М.Самарқандий, Ч.Ахмаров, Т.Мухаммедовлар ижоди ҳақида маълумот бериш. Миниатюра санъатига ўқувчилар қизиқишини ошириш.

Дарс жихози: Миниатюра санъати асарлари репродукциялари, К.Бехзод, Музаххаб, Бухорий, Самарқандий, Ч.Ахмаров, Т.Мухаммедов асарларидан намуналар.

Дарс режаси: Ташкилий давр.

Уй вазифасини куриш.

Янги темани баён этиш.

Асарлар тахлили (мустикал ишлаш)

Уйга вазифа бериш.

Дарсни боғланиши. Дарс адабиёт, тарих, меъморчилик фанлари билан боғланади.

Дарсни бориши.

Ташкилий давр: Кабинетни дарсга хозирлаш. Дидактик ва кўргазма материалларни дарсга тайёрлаш. Ўқувчиларни дарсга хозирлаш.

Уйга берилган вазифани текшириш ва баҳолаш.

4-6 ўқувчини (ишини) уйда «ўрта асрларда жаҳон санъати»га оид йиғилган репродукция ва ёзилган иншолар бўйича савол-жавоб ўтказилиб, уларни иши баҳоланади.

Ўрта асрлардаги жаҳон санъати ютуқлари бўйича саволлари:

1. Ўрта асрлар санъатига қайси даврлар санъати киради?
2. Ўрта асрларда қайси халқлар санъати яхши ривож топди?
3. Ўрта асрларда уйғониш даври Осиёда, жумладан Ўрта - Марказий Осиёда қачон бўлган?
4. Ўрта асрлар уйғониш даври Италияда қачон бошланди?
5. Уйғониш (Италия) даврида қандай рассомлар ижод қилдилар?
6. Италия уйғониш даврида рассомлар қандай жанрларда ижод қилдилар?
7. XIV-XVI асрларда Ўрта Осиё санъати қандай ривожланади?
8. К.Бехзод, А.Бухорий, М.Самарқандий, М.Музаххаб ҳақида нима биласиз?
9. Умуман Ўрта асрларда қатта ижод қилган рассомларни номларини биласизми?
10. Ўрта асрда меъморчилик қандай ривожланади? кабилар.

Янги темани баён этиш.

Янги тема мазмуни: ШАРҚ МИНИАТЮРА САНЪАТИ.

Жаҳон санъати тарихида миниатюра санъати, айниқса Шарқ миниатюра санъати жуда катта ўрин тутди.

Шарқ миниатюра санъатига Араб, Эрон, Турк, Озарбайжон, Ҳинд ва Ўрта Осиё миниатюра санъати киради. Улар орасида Маворауннаҳр (Ўзбекистон) миниатюра санъати ўзига хос алоҳида ўрин тутди. Чунки ўрта асрлар миниатюра санъатида Темурийлар даври санъат, яъни Шарқ миниатюра санъатини қайта тиклаб, уни нававторлиги асосида ривож топган. К.Бехзод, М.Музаххаб, А.Бухорий, М.Самарқандий ва Шарқнинг Боғдод, Қобул, Шероз, Техрон, Истамбул, Хуросон, Дехли, Бенгал, Агра каби шаҳарларидаги Бехзод услуги шарқ миниатюра санъатини янги талқин этишга олиб келади.

Камалиддин Бехзод - (1455-1537) Хиротда туғилиб ижод этган. У жуда ёшлигиданоқ етим қолади ва тоғаси Мирак Наққош қулида тарбия топади. Мирак Наққош Навоийнинг замондоши катта рассом эди. Мирак Наққошни «Нигористон» бадий Академияси бўлиб, Бехзод шу ерда мўйқалам сирларини ўрганади. Сўнгра Ҳусайн Бойқаро саройида ижод услубларини давом эттиради.

Бехзод Навоий, Жомий, Машхадийлар замондоши сифатида уларни кўплаб суҳбатларида бўлган. 1487 йили Бехзод Ҳусайн Бойқаронинг Хиротдаги кутубхонасини мудири этиб тайинланади.

1492 йили Жомий, 1501 йил Навоий, 1506 йил Ҳусайн Бойқаро вафот этдилар, темурийлар салтанати инқирозга юз тутди.

1507 йили Шайбонийхон Хиротни эгаллайди. К.Бехзод 3 йил Шайбонийхон саройида ишлади. 1510 йили Эрон шоҳи Сафавийлар томонидан Шайбонийхон тор-мор келтирилиб, Хирот исмоил Сафавий қўлига ўтади. Исмоил Бехзодга яхши шароит яратиб беради. Сўнгра уни ўғли (1524 й) Исмоил Тўхмас қўлида ишлади. 1506 йилдан табризда ижод килади. 1537 йилда жияни шогирди Рустам Али вафот этган йили вафот этади.

Бехзод Хиротда вафот этади. Хоки Кухи мухтор тоғи этагидаги Ҳазрати шайх Буховиддин қабристонига, Рустам Алининг қабри ёнига қўйилган.

Асарлар таҳлили (мустақил ишлар).

Мустақил ишлаш даврида Бехзоднинг «Алишер Навоий» портретни таҳлилини ўқитувчи қилиб беради.

Сўнгра, К.Бехзоднинг «Бир чўпон тасвири», «Бино қурилиши», «Чавғон уйини», «Бой ва деҳқон», «Суворийлар кўриги» (қушинлар паради) «Маст қози», «Масжиддаги ваз», «Илтижо», «Ухлаётган дарвеш», «Меърож», «Илтижо», «Отбоқар тулпор ёнида», «Расмий қабул» каби миниатюра асарлар таҳлил қилинади.

Таҳлил учун саволлар.

1. Бу асарни авваллари кўрганмисиз?
2. Уни қаерда, қачон кўргансиз?
3. Асар муаллифини биласизми?
4. Муаллиф (рассом) ҳақида нима биласиз?
5. Бу асар қачон ва қайси даврда ишланган?
6. Асарни темаси нима?
7. Асардаги сюжет - нимадан иборат?
8. Асардаги ғоя, рассомни фикри-туйғулари?
9. Асардаги бадий услуб қайси «мактаб» услуби?
10. Асар ҳозир қаерда, қандай сақланади? ва ҳоказолар.

6-8 ўқувчи мустақил иш даврида баҳоланади.

Уйга вазифа бериш: Дарс тугашига 2-3 минут қолганда уй вазифаси берилади.

Миниатюра асарлари репродукциялар йиғиш ва 2 та миниатюра асарига таҳлил ёзиш.

Таҳлил юқоридаги саволлар асосида ёзилиши ҳам мумкин. Қўнғирок чалинишига 1 минут қолганда ўқувчиларни ҳамма ўқув қуроллари папкаларига солишига руҳсат берилади. Ўқитувчи дарсни тугаганини эълон қилади.

КУРС БЎЙИЧА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. И.Каримов. Ўзбекистон Буюк келажак сари. Т. 1998 й.
2. И.Каримов. Баркамол авлод орзуси. Т. 1999 й.
3. Умумий ўрта таълимнинг Давлат таълим стандарти ва ўқув дастури. 6-махсус сони. Т. 1999 й.
4. Н.Ростовцев. Ўрта мактаб тасвирий санъатни ўқитиш методикаси. М. 1980 й (рус тилида).
5. Н.Ростовцев. Тасвирий санъатни ўқитиш методикаси тарихи. 2 томли. М. 1980 - 82 й. (рус тилида).
6. Р.Ҳасанов. Ўзбекистон мактабларида бадиий таълим ва тарбия беришнинг методик асослари. Т. 1990 й. (рус тилида).
7. Р.Ҳасанов. Нарсани ўзига караб расм чизиш. Т. 1968 й.
8. Р.Ҳасанов. Нақш чизиш методикаси. Т. 1972 й.
9. Б.Орипов. Тасвирий санъат ва чизмачилик кабинети, синфдан ташқари ишлар. Т. 1974 й.
10. Б.Орипов. Тасвирий санъат дарслари самарадорлигини ошириш омиллари. Т. 1978 й.
11. Е.В.Шорохов. Композиция асослари. М. 1979 й. (рус тилида).
12. Б.Н.Орипов. Тасвирий санъатни ўқитиш услубиёти. Н. 2001 й. (ўқув кўллима).
13. Б.Н.Орипов, Б.Б.Орипов. Тасвирий санъатни ўқитиш методикаси. (дастур). Н. 2001 й.
14. М.Набиев, Б. Азимова. Расм чизишни ўргатиш методикаси. Т.1976й.
15. Б.Орипов. Расм чизиш ва уни ўқитиш методикаси (дастур). Т.1986 й.
16. Р.Ҳасанов. Тасвирий санъат машғулотларини такомиллаштириш. Т. 1986 й.
17. Р.Ҳасанов. Бошланғич синфларда тасвирий санъат дарслари. Т.1983й.
18. К.Қосимов. Наққошлик тўгараги. Т. 1990 й.
19. Б.Орипов, А.Турдалиев. Тасвирий санъатни ўқитиш методикаси. Т. 1991 й.
20. Р.Ҳасанов, Х.Эгамов. Мактаб тасвирий санъат дарслари. Т. 1995 й.
21. Р.Ҳасанов. Умумий таълим мактабларида тасвирий санъат таълими концепцияси. Т. 1995 й.
22. Р.Ҳасанов. Тасвирий санъат. (1-7 синфлар дастури). Т.1995 й.

23. Р.Хасанов, Б.Орипов. Тасвирий санъат. (1-7 синфлари тасвирий санъат ва бадий мехнат ўқув материалларини режалаштириш) Н. 2000 й.

М У Н Д А Р И Ж А

- 1, Кириш.
2. Санъат назарияси.
3. Нафис санъат
4. Графика
5. Ҳайкалтарошлик.
6. Амалий санъат.
7. Дизайн санъати.
8. Фото санъати
9. Икэбана санъати
10. Тасвирий санъатнинг жанрлари
11. Меъморчилик санъати.
12. Расм чизишни ўргатиш
13. Педагогика коллежларида тасвирий санъат.
14. Нарсани ўзига қараб расм чизиш.
15. Қаламтасвир.
16. Ясс ива шартли ясси предметлар расмини чизиш
17. Ҳажмли нарсаларни ўзига қараб расм чизиш.
18. Перспектива ҳақида умумий маълумот.
19. Геометрик шакллар расмини чизиш.
20. Мураккаб (аралаш) шаклдаги предметлар расмини чизиш.
21. Газламани букланган ҳолати расмини чизиш.
22. Табиат материалларини расмини чизиш.
23. Қуш ва ҳайвонлар расмини чизиш.
24. Одам расмини чизиш.
25. Рангтасвир.
26. Ранг ва бўёқлар.

27. Расм ишлашда ранг ва бўёқлардан фойдаланиш.
28. Композиция.
29. Нарсани ўзига қараб расм чизишда композиция.
30. Тематик расм чизишда композиция
31. Бадиий безаш ишлари.
32. Бадиий безаш ҳақида умумий маълумотлар.
33. Харфлар ва уларни ёзилиши.
34. Ҳайкалтарошлик.
35. Тасвирий санъатни ўқитиш методикаси.
36. Тасвирий санъатни ўқитиш методикасига кириш.
37. Тасвирий санъатни ўқитиш методикаси тарихи.
38. Ўзбекистонда тасвирий санъатни ўқитиш тарихи
39. Мактаб тасвирий санъати ўқувчиларнинг таълим ва тарбиясидаги роли ва ўрни.
40. Мактаб тасвирий санъатининг дастур, дарслик ва ўқув методик қўлланмалари.
41. Мактаб тасвирий санъатини ўқитиш дидактикаси.
42. Тасвирий санъатни ўқитишда предметлараро боғланиш.
43. Мактаб тасвирий санъат кабинетини ва уни иш фаолияти.
44. Тасвирий санъат дарсида техника воситаларидан фойдаланиш.
45. Тасвирий санъат бўйича синфдан ва мактабдан ташқари ишлар.
46. Тасвирий санъат ўқитувчиси ва унга қўйиладиган талаблар.
47. I-IV синфларда тасвирий санъат машғулоти ва уларни ўқитиш методикаси.
48. Дарс конспект ива уни тузилишига қўйиладиган талаблар.
49. Дарс конспектини намуналари.
50. Курс бўйича адабиётлар.

ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС

ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ўзбек тилида

Бадриддин Нуриддинович Орипов

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА УНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ.

Педагогика коллежлари учун ўқув қўлланма

Тақризчилар:

Редактор:

Бадий редактор:

Тех.редактор:

Корректор:

Масъул рассом:

Тошкент «Ўқитувчи» - 2004 йил

